

Pargisuitaja teejuht

Lõuna-Eesti pargid

Töö tellija: Keskkonnaamet

Koostaja: Katrin Möllits

Keeletoimetaja: Scriba OÜ

Illustratiivne materjal: Aita Neemre, Hille Lapp, Inge Kiisler, Ivari Kandima, Kadri Paomees, Kaili Viilma, Katrin Möllits, Kreet Sipelgas, Krista Pikk, Kärt-Mari Paju, Liisa Prost, Marica-Maris Paju, Maris Sepp, Reet Reimann, Sigrid Koorep, Sulev Nurme, Terje Korss, Valdeko Lukken.

Raamat on valminud Kesk-Läänemere INTERREG IV A programmi projekti
“Sustainable historic park management and development in Finland and Estonia” raames.

KESKKONNAAMET

Trükist jagatakse tasuta.

ISBN 978-9949-9201-9-8 (kogu teos)

ISBN 978-9949-9354-1-3 (2. kd.)

Vana-Põltsamaa mõisa park

*asub Põltsamaa linnas, ajalooliselt Viljandimaal
Põltsamaa kihelkonnas. Park paikneb Põltsamaa jõe paremal kaldal.*

Linnus oli Põltsamaal juba aastal 1272, sõdade käigus purustati sealsed hooned korduvalt. Pärast Põhjasõda sai Põltsamaa lossi omanikuks H. von Fick. Tema järeltulijad jagasid mõisa kaheks, eraldades Vana-Põltsamaa mõisast

Uue-Põltsamaa mõisa, mille keskus kerkis teisele poole jõge. 1750. aastal päris mõisa abielu kaudu J. W. von Lauw. Mõisaomaniku pillav eluviis viis ta pankrotini ning 1788. aastal ostis mõisa keisrinna Katariina II oma abieluvälise poja A. Bobrinski jaoks. 1816. aastal läks mõis abielu kaudu Gagarinite vürstisuguvõsale, kellele kuulus võõrandamiseni 1919. aastal.

Konvendihoone varemed ehitati 1770. aastail ümber uhkeks barokkpaleeks. Põltsamaa loss ja kirik põlesid maha 1941. aasta juulis. Kirik taastati 1952. aastal, kiriku torn valmis 1969. aastal. Lossiansambli korrastamist alustati 1970. aastail. Keskaegne linnusehoov on tänapäeval vabaõhuürituste toimumispaik. Taastatud on mitu kõrvalhoonet, loss on endiselt varemetes.

- ↪ linnuse varemed ja vallikraav
- ↪ algsel kujul säilinud teede joonis
- ↪ K. A. Hermannini ausammas
- ↪ allikatoiteline rõngastiik

Linnuse varemed, kõrvalhooned ja park on muinsuskaitse all. Park on looduskaitse all aastast 1968, selle pindala on 5 hektarit.

Park rajati 18. sajandi teisel poolel J. W. von Lauw'i ajal lossiansamblist kagusse endise tarbeaia ja kõrvalhoonete kohale. Võimalik, et Peterburist kutsutud aiaarhitekti abiga alustati pargi rajamist juba H. von Ficki ajal 1745. aastal. Jõe keskele Pleeksaarele rajati pargiansambel, mille pärnarondeelid (ringid), lehtlad ja põõsasniššid sidusid Vana-Põltsamaa jõe vastaskaldal asuva Uue-Põltsamaaga. Piki jõge kujundati rohkete jalutusteedega rohtaed, mis nimetati lossiproua auks Aurorasaluks. Park jagati täisnurkselt ristuvate teedega ruutudeks. Pargi keskne puiestee jätkus kasealleena Kamari suunas. Alleed kutsuti viimase omaniku järgi vürst Gagarini puiesteks. 20. sajandil muutus pargi kujundus vabamaks – lisandus teeradu ja lillepeenraid; 1925. aastal ehitati kõlakoda, mis on tänaseks hävinenud. Pargi teed ja puhkekohad uuendati 2006. aastal.

Vabakujulise puistuga parki läbib loode-kagusuunaline peatee, algne planeering on põhiosas säilinud tänaseni. Pargi põhjaosas asub põhjaveetoiteline tiik, mille keskel olevale saarekesele viib sillake. Kohati on säilinud parki ümbritsenud müür. Puistu on suhteliselt tihe ja varjukas, põõsaid on vähe ja suuri pargiaasasid pole. Pargi kesklinnapoolsesse serva on istutatud rohkelt roose. Pargis on mälestusmärk K. A. Hermannile: kultuuri-, keele- ja muusikategelasele (autor A. Zolk-Leius, 1935).

Park on keskmise liigirikkusega, seal kasvab 37 taksonit puid ja põõsaid, neist võõrliike 30 (2005). Valdavad on looduslikult paljunenud saared, jalakad ja vahtrad. Võõrliikidest on juurde istutatud halle päklikuid, amuuri korgipuid ja pensilvaania saari. Lisaks harilikule pärnale kasvab pargis suurelehiseid ja läänepärnasid ning kõrge põõsana jaapani sirel.

Lossihoovis on muuseum ja infopunkt. Täiendav teave: <http://muuseum.poltsamaaturism.ee/>

Uue-Põltsamaa mõisa park

asub Jõgeva maakonnas Põltsamaa linnas, ajalooliselt Viljandimaal Põltsamaa kihelkonnas, Põltsamaa jõe vasakul kaldal.

- ↪ *kiirtena hargnev teedevõrk*
- ↪ *mälestusmärk Vabadussõjas langenutele*
- ↪ *mälestuskivi Estonia katastroofis hukkunutele*
- ↪ *taimede kollektsiooniaed*
- ↪ *tammedering*
- ↪ *Naistesaar*

Uue-Põltsamaa mõis eraldus Põltsamaa mõisast 1750. aastal, kui omanikuks sai J. H. von Lilienfeld. Mõis oli Lilienfeldide perekonna valduses kuni vöörandamiseni aastal 1919. Aastail 1917–1967 töötas peahoones kool, 2004. aastast on mõisasüda eraomanduses.

Barokne poolkelpkatusega härrastemaja ehitati 18. sajandi II poolel. Kõrvalhoonetest on säilinud teenijatemaja ja kuivati.

Härrastemaja koos kõrvalhoonete ja pargiga on muinsuskaitse all. Park on looduskaitse all aastast 1968, selle pindala on 8,2 hektarit.

18. sajandil rajati härrastemajaga samaaegselt regulaarse kujundusega park. Peahoone ees oli algselt barokne aed, mis kujundati 19. sajandil ümber

vabakujuliseks. Põltsamaa mõisaaedade ilu on kiitnud nii Eesti- ja Liivimaa mõisate ülesjooonistaja W. S. Stavenhagen kui ka koduloolasest kirikuõpetaja A. W. Hupel.

Korrapäraselt tagaväljakult algab härrastemaja keskeljele orienteeritud peatee. Algsest prantsuse stiilis pargist on hästi säilinud kiirtena hargnev teedevõrk ja katkendlikud puuderead teede ääres. Peahoone juurest lähtuv tee lõpeb põlitsuugruppidest ümbritsetud avara muruplatsiga, mille keskel on väike kõrgendik – Murelimägi –, kus oli varem triiphoone. Park on osaliselt ümbritsetud pärnaridadest. Pargi põhjaosas olnud kahest ruudukujulisest tiigist on tänaseni säilinud üks. 1950. aastate algul rajati esiväljaku keskmesse betoonist basseini ja lillepeenrad. Muruväljaku edelakülge istutati kaskederida, servadesse grupiti vahtraid ja kaski. 1990. aastate alguseni täiendati pargiaasu istutustega põhilist kujundust muutmata. Pargi juurde kuulub silla abil kaldaga ühendatud Põltsamaa jõe Naistesaar, kus enne II maailmasõda ainult naised võisid päevitamas käia. Nn Lillemetsas (mõisnik Lilienfeldi järgi), pargi vabakujulises osas, mis ulatub mõisa südamest Suure sillani, asuvad Estonia katastroofis hukkunute mälestusmärk ja Vabadussõjas langenute ausammas: puhkava sõduri kuju (autor V. Melnik, 1924), mis taastati J. Soansi kavandi järgi 1989. aastal. Vabadusplatsil kasvab Põltsamaa linnaks nimetamise 10. aastapäeval (1936) istutatud tamm. Erinevatel aegadel on selle ümber istutatud puid ja põõsarühmi. Mõisa endisesse puuviljaaeda on ehitatud koolimaja, praegune Põltsamaa ühiskool.

Uue-Põltsamaa mõisapargi koosseisu kuulub ka selle läänenurgas asuv kollektsooniaed. 1923. aastal mõisa tarbeaia asemele loodusloo-õpetaja P. Pedoste poolt rajatud aias oli dekoratiivtaimede, üldbioloogia ning taimegeograafia osakond. Selle ala esialgne planeering ning puidust paviljon on hästi säilinud.

Ajalooline pargiosa on liigivaene, seal kasvab 20 liiki puid ja põõsaid, neist võõrliike 11 (2005). Puistus on enamuspuuliik pärn, lisaks vaher, saar ja jalakas. Pargi põhjaosas kasvavad võimsad vanad tammed ja lehised. Põliste tammede ring kasvab ka jõe ääres, endise kuivati kõrval. Okaspuud peaaegu puuduvad. Põõsastest kasvavad pargis ebajasmiin ja harilik sirel. Jämeduselt on silmapaistvad koolipoolses pargiservas kasvavad paplid 'Rasumowskiana', jämedaima puu ümbermõõt on 420 cm. Kollektsooniaias kasvas algaastatel üle 300 liigi, tänapäeval on alles 172 taksonit puittaimi. Haruldasemad neist on kõrgetüveline sarapuu (Ü = 152 cm), põldvaher (Ü = 20 ja 24 cm), jaapani tiib-pähklipuu (Ü = 174 cm), paberikask (Ü = 90 cm), kollane kask, mandžuuria araalial ehk kuradipuu, valge mooruspuu ja alpi kuslapuu.

Naistesaaresilla juures ja kollektsooniaias asuvad infotahvlid.

Puurmani mõisa park

*asub Jõgeva maakonnas, ajalooliselt Tartumaal
Kursi kihelkonnas Pedja jõe kallastel.*

Pedja jõe paremal kaldal praeguse pargi väravate lähedal paiknes keskajal ordulinnus, mille asemele kujunes hiljem mõis. Mõisa eestikeelne nimi on tuletatud selle rootsiaegsete valdajate von Buhrmeistrite suguvõsa nimest.

1713. aastal läks mõis abielu kaudu von Manteuffelitele, kelle perekonna valdusse jäi see kuni võõrandamiseni 1919. aastal. 1923. aastal asus lossi kool, tänapäeval on Puurmani gümnaasium terviklikult ja kaunilt taastatud mõisakool.

Peahoone asus algselt jõe kaldal, aastatel 1877–1881 ehitati suursugune neorenessanss-stiilis valge loss uuele asukohale: auringi lõunaküljele. Hoone üht nurka ehib 25 meetri kõrgune kaheksatahuline torn. Fassaadid ja torn on rikkalikult

- ❖ *tuudorstiilis tornikestega peavärv*
- ❖ *“pitsiline” punastest tellistest müür*
- ❖ *kivipostidega sillad ja kaldakindlustus*
- ❖ *tagaväljaku teede joonis*
- ❖ *kokkukasvanud tüvedega saar ja jalakas*
- ❖ *vabakujuline põlistammede rikas Ülejõe park*

dekoreeritud, sissekäikude ees on uhked trepid. Esinduslikest kõrvalhoonetest on alles vähe, taastatud on tellistest ja maakividest laotud tõllakuur, kus asub kooli puidukoda. Ajalooliselt mõisavärvate eest möödunud Tallinna-Tartu maanteed õgwendati läinud sajandi kuuekümnendatel aastatel ning see ületab Pedja jõe mõnisada meetrit edela pool.

Loss koos kõrvalhoonete ja pargiga on muinsuskaitse all. Park on looduskaitse all 1959. aastast, selle pindala on 14,5 hektarit.

Park rajati 18. sajandi keskel ning kujundati hiljem mitmeid kordi ümber. Pedja jõe soisele lammile veeti puude kasvuks sobivat mulda mujalt juurde. Algne regulaarpark oli korrapärase teedevõrguga ning seda

kaunistasid skulptuurid ja paviljonid. Peahoone ees oli auring. Pargi lõunaosas oli geomeetriliste vormidega tiik, mille keskel oli ümmargune saar. Esiväljakut poolitav lossi keskeljele orienteeritud sirge tee ning purskkaev rajati 1930. aastail. 2011. aastal korrastati pargi puistut ja jalgteid, kaldapromenaadile rajati valgustus.

Park asub Pedja jõe mõlemal kaldal. Pargi vanemat, peahoone ümber asuvat regulaarset osa eraldab maanteest punastest tellistest mustrisse laotud

müür ja kõrvalhooned. Kriitvalgete tuudorstiilis tornidega värava juurest viib ringtee peahooneeni. Lossi taga on säilinud pargi esialgne regulaarne struktuur. Iseloomulikud on väga tihedalt istutatud ristuvad pärnaalleed. Peahoonest idas on alles klassitsistlik mälestusmärk ja elupuud, mis ümbritsesid nn esivanema hauda. Maaillise tiigi saarekesel on veskikivist laud. Saarele viib tahutud postidega kivisild, jõge tiigiga ühendava kanali sillal ja jõeäärsel paadisillal on kettidega ühendatud kivist postid. Pargist avanevad vaated jõe maakividega kindlustatud kallastele. Kursi kiriku poole suunduv segaallee on säilinud katkendlikuna. Üle jõe asub vabakujuline parkmets, ajalooline jahiala – hirveaed – asub kaugemal.

Park on keskmise liigirikkusega, seal kasvab 53 taksonit puid ja põõsaid, võõrliike on 38 (2011). Aegade jooksul on puistut täiendatud, eriti palju eriliigilisi puid on istutatud esiväljakule. Suurimate mõõtmega puud on saar (H = 30,5 m; Ü = 310 cm), tamm (Ü = 360 cm) ja künnapuu (H = 19,5 m; Ü = 262 cm). Võõrliikidest on mõõtmelalt silmapaistev esiväljakul kasvav eurojaapani lehis (Ü = 275 cm). Haruldasemad on hõbevaher (H = 17,5 m; Ü = 81 ja 90 cm), pensilvaania saare teisend (Ü = 112 cm), ussikuusk 'Virgata' ja amuuri sirel. Huvitav on peahoone tagumise nurga juures kasvavad üheks tüveks kokkupõimunud saar ja jalakas.

Pargis elavad kaitsealused nahkhiired: põhja-nahkhiir, veelendlane, pargi-nahkhiir, suurvidevlane ja käabus-nahkhiir. Naturaliseerunud on siniliilia ja roomav maavits.

Pargi väravas asub infotahvel. Üle jõe asuvas pargiosas paiknevad laululava ja jaanituleplats.

Puurmani lossi tutvustatakse suviti toimivas külastusmängus „Unustatud mõisad“. Täiendav teave: www.puurmani.edu.ee

1918. a. detsembris moodustas Vabadsõja kangelane Julius Kuperjanov Puurmani lossis partisanide pataljoni. Seda sündmust meenutab mälestustahvel peahoone seinal.

Kummitus lossis

Lossi saalis kõnnib keegi kepile nõjatudes lohisevate sammudega. Kuuldud on klaverimängu ja koolikella helisemist, aga nähtud pole kedagi.

Norskamistuba

Krahvinna magamistoa kõrvale hiljem juurdeehitatud kambrit kutsuti norskamistoaks. Väidetavalt saanud võimukas krahvinna sinna magama krahvi, kes oli kõva norskaja.

Park proua soovil

Ülejõe pargi kohta räägitakse, et see olla rajatud krahvinna käsul. Ta ei tahtnud oma magamistoa aknast näha, kuidas töölised põllul tööd teevad, ning lasi selle vaate varjamiseks istutada puud. Mõisaajal rehitseti kõik pargiteed igal õhtul üle. Esimesed sammud võis neile teha ainult krahvinna ise.

Elistvere mõisa park

*asub Jõgeva maakonnas Vooremaa maastikukaitsealal,
ajalooliselt Tartumaal Äksi kihelkonnas.*

Elistvere mõisa on esmamainitud 1355. aastal. Sajandite jooksul olid mõisa valdajateks mitmed aadliperekonnad: von Taubed, von Ungernid, von Wrangellid. 1723. aastal ostsid mõisa von Stackelbergid. 1853. aastal said abielu kaudu omanikeks von Ungern-Sternbergid, kelle valdusse jäi mõis võõrandamiseni 1919. aastal. Nõukogude ajal kuulus mõis erinevatele kolhoosidele. 1997 rajati mõisa parki loomapark, mis kuulub 2008. aastast RMK-le.

- ↪ *kaaravadega ait*
- ↪ *silotorn-kohvik*
- ↪ *avarad põlispuude gruppidega pargiaasad*
- ↪ *jalutustee järveni*
- ↪ *põlistammede allee*
- ↪ *kivipingid*
- ↪ *pargipuude õpperada*

Mõisaansambel ehitati välja 18. sajandi neljandal veerandil, R. J. von Stackelbergi ajal. 1785. aastal valminud hilisbarokne peahoone lammutati 1931. aastal ning saadud materjalist ehitati Tartusse kaks maja. 19. sajandi keskel oli 28 kõrvalhoonega Elistvere mõis Vooremaal üks esinduslikumaid. Auhoovi loodeserval on säilinud kaunis barokne kaaravadega aidahoone. Teised kõrvalhooned on ümber ehitatud, lammutatud või varemetes.

Kõrvalhooned ja park on muinsuskaitse all. Elistvere mõisa park ja selle ümbrus võeti tervishoiu-kaitse alla 1930. aastal. Park on looduskaitse all aastast 1968, selle pindala on 20,4 hektarit.

Peahoone ümber rajati regulaarpark 18. sajandi lõpul, seda laiendati 19. sajandi alguses. Läänepoolne, peahoone vastas teisel pool auhoovi asuv pargiosa rajati vabakujulisena. Park kuulus 19. sajandi algul kümne kaunima maapargi hulka Eestis. Hooneid ümbritsev barokkaed kujundati ümber inglise stiilis 19. sajandi keskel, mil maastik voore nõlval ja Elistvere järve ääres muudeti pargi osaks ning rajati jalutustee järveni. Tänapäeval on korrastatud pargi jalutusteid, kaks tiiki ja istutatud õunapuid endise barokkaia kohale.

Elistvere pargi jagab kaheks Lähte-Elistvere maantee. Idapoolses pargiosas, kus asub loomapark, on säilinud mõned pargiaasad ja osaliselt ka teedevõrk. Park läheb voorenõlval sujuvalt üle märjaks järveäärseks metsaks. Järveni kulgeva jalutustee ääres on alles graniidist kivipink – selletaoliseid oli varem pargis rohkesti. Loode-kagusuunaline võimas tammeallee, kunagine mõisa sissesõidutee, eraldab pargi voore lael asuvast põllumaast. Läänepoolse pargiosa tihedat varjukat puistut eraldab maanteest hekk, säilinud on madalad kivist väravapostid. Mõlemas pargiosas on uhkeid puudegrupe ja väarikaid üksikpuid.

Park on keskmise liigirikkusega, seal kasvab 33 puu- ja põõsaliiki, võõrliike on 19 (2005). Peapuuliigid on saar, pärn, tamm, vaher ja jalakas. Paljud vanad puud pargi lääneosas on tähelepanuväärse kõrgusega – saared, pärnad, tammed, vene lehised ja kuused rohkem kui on 35-meetrised. Eesti kõrgeima hariliku pärna (36,5 m) murdis torm maha 2006. aastal.

Pargis kasvab kaitsealune pori-nõiakold ja elavad kodukakk ning nahkhiired: põhja-nahkhiir, veelendlane, suurkõrv, tõmmulendlane või habelendlane, hõbenahkhiir, pargi-nahkhiir, suurvidevlane, kääbus-nahkhiir. Naturaliseerunud on kõrge maasikas, laialehine kellukas ja kirju liilia.

Parklas asub suur infotahvel. Läänepoolses pargiosas on 1 km pikkune õpperaada, kus väikeste infotahvlite abil tutvustatakse puid ja rohttaimi. Pargi idaosas paikneb umbes 1,5 km pikkune infotahvlitega rada, mis viib vaatetornini Elistvere järve ääres.

Elistvere mõisa pargi idapoolses osas asuv loomapark rajati 1997. aastal eesmärgiga tutvustada kodumaiseid ning Eestis varem esinenud loomaliike. 2000. aastal loodi näriliste uurimiskeskus.

Täiendav info: <http://www.rmk.ee/teemad/looduses-liikujale/elistvere-loomapark>

Luu mõisa park

*asub Jõgeva maakonnas, ajalooliselt Tartumaal
Palamuse kihelkonnas, Vooremaa maastikukaitsealal.*

- ↪ *barokkstiilis peahoone*
- ↪ *rikkaliku puitpitsiga kavaleridemaja*
- ↪ *allikatoitelised tiigid*
- ↪ *“tähtkrants“ e kaheksaks hargnev teedevõrk*
- ↪ *tammeallee Prossa järveni*
- ↪ *kaitsealune põlislehis*
- ↪ *painutatud pärnadedst allee*

Vanimad teated mõisa kohta pärinevad 1519. aastast, kui see kuulus J. von Ludenile, kelle perekonnanimest on tuletatud mõisa eestikeelne nimi. Sajandite jooksul oli mõisal palju omanikke. 1831. aastal ostis selle A. von Oettingen, kelle perekonna valdusse jäi mõis kuni 1919. aasta võõrandamiseni. Aastail 1933–1949 asus härrastemajas Luua algkool. Aastal 1948 asutati mõisa metsakool, mis on kandnud erinevaid nimesid, praegu on hoone omanik Luua metsanduskool.

Ühekorruseline barokne peahoone püstitati varasema ehitise kohale J. J. von Strömfeldi ajal, 1736. aastal. 19. sajandi II poolel lisati tiibhoone, aastail 1949–1950 ehitati peale teine korrus. Peahoone restaureeriti aastail 1998–2000. Kõrvalhooned on ümberehitatud: kuivatist on saanud klubi, valitsejamajast ühiselamu jne. Säilinud on 19. sajandi lõpust pärinev historisistlik puitpitsiline

suvemaja, nn kavaleridemaja (arhitekt R. von Engelhardt). Härrastemaja vastas teisel pool esiväljakut on 1994. aastal valminud õppehoone.

Peahoone koos kõrvalhoonete ja pargiga on muinsuskaitse all. Park võeti tervishoiu-kaitse alla aastal 1929. Park on looduskaitse all aastast 1959, selle pindala on 19,7 hektarit.

Park rajati mitmes järgus. Juba 18. sajandi I poolel töötas Luual õppinud aednik. Barokset parki piirasid hooned ja müür. Maakividest müür lammutati 1950. aastal. Algset väikest regulaarparki laiendati 18. sajandi lõpus, E. von Münnichi ajal inglise stiilis. Peahoone taha kujundati looklevate teedega pargiala, mida piirasid painutatud pärnade alleed. 19. sajandi vabakujulist parki suurendas ja täiendas hilisem tunnustatud pargiarhitekt, von Oettingenide lähisugulane, M. A. W. von Engelhardt. Ta kujundas 1893. aastal regulaarse pargiosa ümber, säilitades üldise joonise. Peahoone lähikonda lisas ta korrapäraseid väljakuid mustritena paigutatud lilleparterite ja pügatud puude ning põõsastega. Eriti uhke oli tagaväljaku kujundus. Regulaarstiilis jalgteede ja peenardega kujundatud väljaku keskpunktis paiknes suur aiavaas. Parki istutati rohkelt võõrpuuliike, mille istikuid töid reisiselt kaasa ka mõisa omanikud. Peahoonest läände jääv pargiala liigendati looklevate teede ja juba varem ülespaisutatud tiikidega maastikupargiks. Pargi pikitelg suunati erandlikult härrastemaja otsast alla tiigile ning metsaparki läbivale alleele, mis viib Prossa järveni. 20. sajandi II poolel täiendati parki pidevalt uute võõrliikidega.

Luu pargis on regulaarsed ja vabakujunduslikud pargielemendid seotud ühtseks suurepäraseks tervikuks. Maastikupargi üldkujundus ja teedevõrk on tänaseni säilinud, kuigi kasvama on jäetud looduslik uuendus. Peahoone esiväljakul kasvavad grupiti põlispuud ja muhklike tüvedega läänepärna-allee, kuhu kuuluvad pargi vanimad puud. Harilikud elupuud ning erinevad põõsad istutati vahetult hoone ette 1950. aastatel. Vaate maastikule üle esiväljaku suleb uus õppehoone. Muruga kaetud tagaväljakut ümbritsevad põlispuudegrupid. Sümmeetrilise kujunduse annavad väljakule murusse niidetud jalgteed. Säilinud on mõisa trepilt avanev 100 meetri pikkune peatelg, mille lõpetas parki piirav maakivist müür. Müüriiga paralleelselt kulgeb nn Gooti allee, kus on säilinud üksikud noorte puudena kokkupainutatud pärnad, mis paistavad teiste seast oma veidra kuju tõttu silma. Maastikupargis on kaks omavahel kraaviga ühendatud põhjaveetoitelist tiiki ning mõisaagene kuivenduskraavide süsteem, millele on ehitatud puitsillad. Suure tiigi tagusel alal on teede ristumiskoht ehk 'tähtkrants' – kaheksasse ilmakaarde suunduvad tammealleed, mida mööda mõisnikud olevat ratsutanud. Pikim on umbes kilomeetripikkune Prossa järve poole suunduv sirge puiestee nn Paadimaja tee. Lõunasse, Elistvere poole suundub poolekilomeetrine tammeallee; põhja, Palamuse poole noor künnapuuallee ja loodesse, Pikkjärve teele siberi nulgude allee.

Peahoonest edelas, pargitee ääres seisab umbes meetrikõrgune krobeline konglomeraatrahn (väiksed ümardunud graniitsed kivid on liitunud kivimiks). See Eesti rändrahnude seas haruldane kivimitüüp leiti 1980. aastal Pikkjärvelt maaparandustööde käigus.

Park on väga liigirikas, seal kasvab umbes 150 taksonit puid ja põõsaid, neist võõrliike umbes 110 (2006). Peamised puuliigid on tamm, pärn, vaher ja saar. Pargi idaosas kasvab kuni 3,5 m übermõõduga tammesid. Võimsate kodumaiste põlispuude kõrval on pargis erinevas vanuses haruldasi liike. Suurte mõõtmatega on hall pähklipuu (H = 20,2 m; Ü = 283 cm) ning hallid nulud ja harilikud elupuud. Kavaleridemaja juures kasvab suurelehine tobiväät. Maastikupargi suurel aasal on huvitavamad liigid harilik valgepöök, harilik pöök, kanada lodjapuu, harilik amorfa, hall pähklipuu, põldvaher ja kuldvihm. Pargi kaks suurimat Euroopa lehist (Ü = 402 cm, H = 30 m ja Ü = 397 cm, H = 33 m, 1999) on eraldi kaitse all.

Pargis elavad kaitsealused nahkhiired: põhja-nahkhiir, veelendlane, suurkõrv, tõmmulendlane või habelendlane, tigilendlane, pargi-nahkhiir, suurvidevlane, kääbus-nahkhiir ning kodukakk. Naturaliseerunud on harilik katkujuur, aedvaak, valkjas mesiohakas, roomav akakapsas, kõrge maasikas, habemelk, harilik kikkapuu, suur tähtputk, sinine käoking ja Sosnovski karuputk.

Infotahvlid asuvad Luua poe ja koolimaja parklates. Pargis on laululava ja lõkkeplats. Luua mõis osaleb külastusmängus „Unustatud mõisad“. Külastajatele on avatud mõisatoad, kus saab ülevaate mõisa ja metsanduskooli ajaloost.

Luua arboreetum

*asub Jõgeva maakonnas, ajalooliselt Tartumaal
Palamuse kihelkonnas, Vooremaa maastikukaitsealal.*

↪ *liikide rohkus*

↪ *hariliku kuuse nõialuua külv*

↪ *4,6 km pikkune õpperada*

Arboreetum rajati 1952. aastal kilomeetri kaugusele Luua keskusest viljaka pinnasega raiesmikule ja põllule metsateadlase A. Ilvese (1912–1995) eestvedamisel. 1953.

aastal istutati esimestena saarvahtrad ja pensilvaania saared, mille istikud olid oma puukoolis seemnetest kasvatatud ning kuriili, jaapani ja korea lehised, mis toodi Järvseljalt. Seemneid telliti nii Eestist kui üle maailma erinevatest botaanikaaedadest. Põhiliselt kasvatati istikuid oma puukoolis, aga toodi ka Järvseljalt; Tallinna, Salaspilsi ja Kaliningradi botaanikaaiast; Ukrainast; Leedust; Hollandist jm. Töid tegid metsanduskooli ja tehnikumi õpilased ning Luua

puukooli töötajad. 1984. aastal liideti arboretumi geograafilise kollektsiooniga vana puukooli haruldaste liikide ja liigisiseste vormide kollektsioon. Pärast 1987. aastat ei ole arboretumit oluliselt täiendatud.

Arboretum on looduskaitse all aastast 1968, selle pindala on 8,5 hektarit.

Kollektsioon rajati geograafilisel põhimõttel viie osakonnaga: Kaug-Ida, Kesk-Aasia, Põhja-Ameerika, Siberi ning Euroopa. Algselt oli kollektsioonis tähtis liikide õige geograafiline paiknemine sealsete metsade liigilise koosseisu järgi. Istutuse kujundus ja vaated olid teisejärgulised. Liiga väikesel maa-alal taimede areaalile tüüpilisi metsakooslusi ei tekkinud ning praeguseks on liikide paigutusel pigem kujunduslik eesmärk ja arboretumist on kujunenud vabakujulise planeeringuga park. Puukooli istutati hulgaliselt erinevaid dekoratiivvorme, millest kujunes välja sortide ja vormide kollektsioon. Selle ülesehitus vastandub geograafilise kollektsiooni omale ning põhineb rangel korrapäral, kus ristuvate murukattega jalgteede mõlemal küljel kulgevad pikad kitsad haljasalad, mille vahel on taimekasvatuseväljad. Aja jooksul on paljud vormid saavutanud väga suured

mõõtmel ja kollektsioonist on saanud hea õppe- ning näidismaterjal. Müügiplatsi vahetus lähetuses asub ka väike püsilillede kollektsioon. Taimegeograafiline kollektsioon hõlmab 6 ha, haruldaste liikide ja liigisiseste vormide kollektsioon 2,5 ha.

Arboretumi eesaias kasvavad Johannes ja Aurora Semperi istutatud kolm püramiidtamme ja seisab mälestuskivi kirjaga „Kui su süda rahvale ei tuksuks, kuidas elaksid?“ (1988).

Arboretum on väga liigirikas, seal kasvab umbes 700 taksonit puid ja põõsaid (2007), taimed on varustatud nimesiltidega. Liike ja vorme on varemalt olnud üle 1100. Euroopa osakonnas on huvitavaimad liigid vahtralehine pihlakas, sulgjas stafülea, alpi kuslapuu; Siberi osakonnas siberi nulg; Kaug-Ida osakonnas amuuri toomingas, korea pappel, lepalehine pihlakas, mono vaher, mandžuuria sarapuu, Schlippenbachi rododendron; Põhja-Ameerika osakonnas kanada tsuuga, punane

vaher, virgiinia nõiapuu, hiigelelupuu jt. Dekoratiivvormide kollektsioonis on ligi 200 nimetust. Ainulaadseks võib pidada sordiaretuse eesmärgil rajatud hariliku kuuse nõialuua külvi kääbusvormidega.

Arboreetumis kasvab laialehine neuuvaip.

Arboreetumi eesaias asub telkimisväljak lõkkekohaga ning aiamaja ajaloolise väljapanekuga. Samast algab 4,6 km pikkune metsatüüpe tutvustav õpperada. Luua arboreetumi parkimisplatsi serval asuvad infotahvlid, rajal on 30 teabepunkti. Geograafilise kollektsiooni Kaug-Ida osakonnas on lehisekübikujuline paviljon. Võimalik on tellida giidiga ekskursioone.

Luual on pikka aega toimunud ka sordiaretustöö, mille parimad näited on laialt tuntud hariliku kuuse sort 'Luua pärl' ning iluõunapuu 'Professor August Vaga'. Kuuse nõialuua seemikutest rajatud katseistandus annab nüüd, aastakümneid hiljem, võimaluse uute sortide selekteerimiseks. Katsetatud on ka ebajasmiini aretusega ning siberi nulu ja hariliku männi nõialuudade paljundamisega.

Kuremaa mõisa park

*asub Jõgeva maakonnas, ajalooliselt Tartumaal
Palamuse kihelkonnas Kuremaa järve ääres.*

- ↪ klassitsistlikus stiilis peahoone
- ↪ 17. saj pärinevad terrassid
- ↪ põlispärn alumisel pargiaasal
- ↪ südajas aktiivia peatrepi kõrval
- ↪ 1,2 km pikkune vahtraallee Laiuse teel
- ↪ Hollandi tüüpi tuulik

1919. aasta võõrandamiseni. 1921. aastal hakkas mõisahoonetes tegutsema karjakasvatuskool; alates 1944. aastast Kuremaa Zootehnikum, mis töötas mitmete nimetuste all 2004. aastani. Tänapäeval kuulub mõis Jõgeva vallale, selles tegutseb Kuremaa Turismi- ja Arenduskeskus SA.

Esinduslik klassitsistlik peahoone (arhitekt E. J. T. Strauss) ehitati aastail 1837–1843. Algselt olid selle keskosa ja tiibehitised kahekorruselised, neid ühendavad galeriid ühekorruselised. 1935. aastal ehitati galeriidele peale teine korrus. 1986. aastal

Mõisa esmamainiti 16. sajandi algul, mil see kuulus von Wrangellidele. Sajandite jooksul oli mõisal mitmed omanikke: von Ungern-Sternbergid, von Pistohlkorsid, von Liphardtid. 1834. aastal ostis mõisa A. von Oettingen, kelle perekonna valdusse jäi mõis kuni

loss põles, kuid see taastati endisel kujul. Kuremaa mõisaansamblit iseloomustab hoonete rohkus: 1919. aastal oli neid 48. Kõrvalhoonetest vanimad – 18. sajandi II poolel ehitatud ait, tall-tõllakuur ja valitsejamaja – asuvad peahoone taga. Meierei ja laudad jäävad pargist läände sõidutee äärde, moonakatemajad järve kaldale.

Härrastemaja koos kõrvalhoonetega ja pargiga on muinsuskaitse all. Park võeti tervishoiu-kaitse alla 1929. Park on looduskaitse all 1959. aastast, selle pindala on 26,1 hektarit.

Pargi rajamist alustati 17. sajandi lõpul. Iluaeda toodi välismaalt haruldasi taimi ning juba sel ajal ehitati aeda ka triiphooned. Laiuse voorel asuvast peahoonest avanes avar vaade Kuremaa järvele. Nõlv peahoone ees kujundati astmeliseks. Sellist kujundusvõtet kasutati Eestis pargikujunduses teadaolevalt esmakordselt. Regulaarstiilis park, mis ulatus järveni, rajati 18. sajandi II poolel, kui omanik oli M. W. von Pistohlkors. Arvatavasti on sellest ajast pärit üksikud põlispuud ning tiigid pargi alumises osas. 19. sajandil kujundati park ümber inglise stiilis. Tõenäoliselt rekonstrueeriti park A. von Oettingeni lähisugulase W. von Engelhardti

juhtimisel. Vabakujulisse parki rajati looklevad teed. Laiusele suunduva tee äärde istutati 1200 meetrit vahtraalleed ja Kivijärve tee äärde 750 meetrit tammevahtraalled. Palamuse suunas kulgeva tee äärde istutati pärnad 1978. aastal. 1849. aastal oli mõisas palgal õppinud aednik, 20. sajandi viimasel veerandil oli põllumajandustehnikumis ametis pargiaednik.

Peahoone ees on astanguga muruväljak, terrassidega liigendatud ja hekkidega piiratud ala jääb selle lääneküljele. Suureks kasvanud puud varjavad vaate veepeeglile. Maantee jagab pargi kaheks. Alumises, vabakujulises pargiosas on ringtee ja järveni kulgevate teede võrk. Tiikidest, mida varem oli mitu, on säilinud üks. Ümmarguse saarega tiigike jääb järve veepinna korduva alandamise tõttu suvel kuivaks. Pargi osa on ka järve kagukaldal asuv tammik. Mõisaansambli juurde kuulub von Oettingenide perekonnakalmistu, mis asub kahe kilomeetri kaugusel Laiusele viiva tee ääres metsas. Kalmistu plaani koostas pargiarhitekt W. von Engelhardt arvatavasti 1899. aastal. Parkmetsa on ehitatud neogooti stiilis kabel, kalmistut ümbritseb umbes põlvkõrgune kivimüür. Vahtrad

kalmistule viiva tee ääres on oma eluea piiril ja seetõttu on allee muutunud katkendlikuks.

Park on keskmise liigirikkusega, seal kasvab 53 taksonit puid ja põõsaid, võõrliike on 38 (2005). Peamised puuliigid pargis on tamm ja pärn, lisaks suurelehine pärn ja vene lehis. Parki on aegade jooksul pidevalt täiendatud. Juurde on istutatud võõrliike ja vorme: kuriili lehist, dauuria lehist, halli nulu teisendit, kollast mändi. Tähelepanuväärne on lossi trepi kõrval kasvav südajaslehine aktiniidia. Erakordsete mõõtmetega on torkav kuusk 'Glauca' (H = 19,5; Ü = 139 cm), hallid nulud (H = 19,5 m; Ü = 122; 118 ja 111 cm), vene lehis (H = 22,5 m; Ü = 371 cm), palsaminulg (H = 23,5; Ü = 260 cm), hallid pähklipuud (H = 16,5 m; Ü = 380; 362 ja 321 cm). Pargi jämedaim puu on lõunaosas pargiaasal kasvav pärn (Ü = 510 cm; H = 24,5 m).

Pargis elavad kaitsealused nahkhiired: põhja-nahkhiir, veelendlane, suurkõrv, tõmmulendlane või habelendlane, tiigilendlane, pargi-nahkhiir, suurvidevlane, kääbus-nahkhiir ning kodukakk.

Parkla lähedal järve poole mineva tee ääres asub infotahvel.

Härrastemaja üüritakse välja pidulikeks sündmusteks ja konverentsideks. Peahoones on muuseumituba.

Kuremaa-Laiuse tee ääres asub korrastatud Hollandi tüüpi kivituuulik, kus on näitus veskitest läbi aegade ning vaateplatvorm.

Erastvere mõisa park

*asub Põlva maakonnas, ajalooliselt Võrumaal Kanepi kihelkonnas.
Pargi põhjapiiril on Erastvere järv.*

- ↪ *1871. a rajatud tammik ja Ungern-Sternbergide matusepaik*
- ↪ *Erastvere tamm*
- ↪ *30 m kõrgused pärnad*
- ↪ *Ungern-Sternbergi laste sünni puhul istutatud nuld*
- ↪ *naturaliseerunud kõrge maasikas*

Erastvere mõisa mainiti esmakordselt 1452. aastal, kui selle ostis J. Soye (Zöge). Mõis käis käest kätte 1656. aastani, mil mõisa omanikeks said Ungern-Sternbergid. R. von Ungern-Sternberg (1656–1713) oli Rootsi kuninga Karl XII jahiseltsiline ja ülemjägermeister. Mõis oli selle perekonna omanduses kuni võõrandamiseni 1920. aastal. 1925. aastal asus mõisahoonesse vaimupuudega inimeste hooldeasutus.

1816. aastal ehitatud Erastvere mõisa härrastemaja lammutati 1971. aastal. Mõisasüdamesse 1975. aastal ehitatud majas asub tänapäeval hooldekodu. Kõrvalhoonetest on säilinud valitsejamaja, aednikumaja ja tööliste elamu.

Erastvere park on looduskaitse all 1972. aastast, selle pindala on 15,4 hektarit.

Erastvere park rajati vabakujulisena 19. sajandi alguses. Peahoone juurde istutati ilupuid ja põõsaid samal ajal selle valmimisega. Osa alleedest rajati 1837. aastal, mil parki täiendati võõrpuuliikidega. Lõuna-Eesti suurim tammik rajati mõisa ülemvalitseja O. Schulze juhatusel 1871. aastal põllumaale, puud istutati tihedate ridadena. Eeskuju võeti Räpina pargist, arvatavasti toodigi tammeistikud sealsest puukoolist. Tammikut on uurinud mitmed metsateadlased. Kehva mullastiku tõttu on tammede kasv olnud aeglane, järelkasvus on vaid üksikud nulud ja tammed. Mõisast väljaviivate teede äärde istutati kasealleed, mis on enamjaolt tänapäevaks hävinud. Pargi ja härrastemaja vahel asunud mõisa aia kõrge telliskivimüür on osaliselt säilinud. Tammikus asuvale künkale 1883. aastal rajatud Ungern-Sternbergide perekonnakalmistu on korrastatud. Kunagise Marie kabelikiriku varemetele püstitati 1997. aastal viimase mõisniku auks Gerhardi mälestuskabel. Järve kaldal asuv vana punasest telliskivist hoone on kohandatud jumalateenistusteks ning seda nimetatakse Conradi kabeliks.

Erastvere pargi võib tinglikult jagada kaheks: endise peahoone ja sissesõidutee ümbrus (jääb kaitsealalt välja) ning parkmets. Reljeef on vahelduv, kaldega järve suunas. Järve ja peahoone läheduses on park hõredam, kaugemal metsailmeline, väheste väludega. Piki järve kallast kuni Kanepisse viiva teeni ulatub vabakujuline puistu. Kunagise peahoone taga on tihe pärnasalu. Järve lähedal kasvab looduskaitse all olev Erastvere tamm, mis istutati arvatavasti 1806. aastal. Puu ümbermõõt on 354 cm, kõrgus üle 31 m (2006). Järvele avatud pargiaasani viib elupuu-allee. Lagendikku piiravad kahest küljest ridamisi istutatud tammed. Pärnadega ääristatud tee kulgeb mitusada meetrit läbi pargi piki järvekallast. Allee kõige jämedama pärna ümbermõõt on 418 sentimeetrit; tema tüves on tühimik, millesse mahub vabalt inimene. Pärnade kõrgus on üle 30 meetri. Pargi sissekäike ilmestavad sihvakad siberi nulud, need on kui värvavad teed mööda saabujatele. Laste sünni puhul istutatud nimelised nulud on võrsunud mõisahärra A. P. A. von Ungern-Sternbergi enda külvatud seemnetest.

Park on keskmise liigirikkusega, seal kasvab 26 liiki puid ja põõsaid, neist 6 on võõrliiki (2006). Põhipuuliik on tamm, järve ääres kuusk; lisaks mänd, arukask, pärn, vaher ja saar. Võõrliikidest leidub palsami ja siberi nulgu, euroopa lehist, torkavat kuuske; põõsastest sarapuud, kuslapuud, toomingat, mäge sõstart, pihlenelast ja sirelit.

Pargis elavad kaitsealused nahkhiired: pargi-nahkhiir, põhja-nahkhiir ja veelendlane, kuuldud on kodukakku. Naturaliseerunud on kõrge maasikas.

Erastvere järve suurus on 16,3 hektarit, järvest algab Ahja jõgi. Järve ääres on supluskoht ja vabaõhulava. Pargis paikneb RMK telkimisväljak ja lõkkekohad. Pargi serval parklas on infostend.

Esimeste seas Eestis alustas A. P. A. von Ungern-Sternberg (1816–1887) oma mõisas metsakorraldust juba 1853. aastal. Metsamajandus ning -uuendus olid mõisas heal järjel. 1880. aastatel rajati metskonnahooned, mille juurde istutati lehised, pärnad ja kased, mis on senini alles. Jalutuskäik mõisa keskusest metskonda meeldinud mõisaprouadele niivõrd, et seda metsateed kutsutakse rahvasuus „Proua sihiks“.

Kiidjärve mõisa park

*asub Põlva maakonnas, ajalooliselt Tartumaal Võnnu kihelkonnas.
Park piirneb läänest Kiidjärvega.*

Esmased teated Kiidjärve mõisa kohta pärinevad 17. sajandi lõpust, mil mõis kuulus von Zögedele. 1726. aastal eraldati mõis Vana-Kuuste mõisast, omanikuks sai H. von Schlippenbach. Praegune nimi võeti kasutusele alles 18. sajandil. Mõis vahetas sageli omanikke – 193 aasta jooksul oli tal 14 peremeest. Aastail 1772–1787 oli mõis kuulsa loodusteadlase K. E. von Baeri vanaisa ja hiljem isa omanduses, ise nad Kiidjärvel ei elanud. 1875. aastal ostis mõisa P. von Maydell, kelle perekonna omanduses oli mõis võõrandamiseni 1919. aastal. Viimane parun E. von Maydell ehitas 1914. aastal Ahja jõele uhke punastest telliskividest vesiveski; tellised valmistati mõisas. 1922. aastal anti mõis teenete eest Vabadussõjas tasuta kasutamiseks kolonel V. Mutile.

Mõisa klassitsistlike elementidega puidust härrastemaja hävis 1950. aastal tulekahjus. 2003. aastal ehitati samale kohale raamatukogu-seltsimaja. Kõrvalhoonetest on säilinud ait ja teenijatemaja, pargi kõrval asuv maakividest laut ning pisut eemal tee ääres kõrge korstnaga kuivatihoone.

Kiidjärve park on looduskaitse all 1972. aastast, selle pindala on 3,3 hektarit.

Park rajati tõenäoliselt 18. sajandi teisel poolel üheaegselt mõisasüdamikuhoonete ehitamisega. Varaseim haljastus pärineb 17.–18. sajandi vahetusest, kui praeguse pargi põhja- ja idapiirile istutati sirged tammederead. 17. sajandil rajati mõisasüdamest mõnisada meetrit põhja poole Ahja jõe äärde kaks grotti, mis olid moes toleaeegses pargikujunduses. Kiidjärve veskist ülesvoolu asuvasse, ürgoru paremas kaldas paljanduvasse liivakivijärsakusse olid uuristatud väikesed koopad, mille sissepääsused kaunistasid dooria stiilis poolsambad. 1830. aastatel jäädvustas grotid G. F. Schlater litograafiatehnikas. Neist urgetest on üht-teist alles veel praegugi. 18.–19. sajandil rajati järve lähedale barokiajale omane terrassiline pargiosa. 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi alguses omandas park praeguse vabakujulise ilme, milles on säilinud ka regulaarseid elemente.

Nelinurkse kujuga pargi piire tähistavad kolmel küljel vanade võimsate tammederead. Osaliselt on säilinud geomeetiline teedevõrk ja pargi sisemine ruumiline jaotus. Pargi esiväljakut iseloomustas rondeel, mille kesksel nelinurksel platsil asub tänaseni säilinud väga eriline pärnades ring. Taevani küündiva templi moodustavad 21 puud, millest osa on jalamil kahekaupa kokku kasvanud. Kunagise

esiväljaku serval on harilike elupuude rida. Lagendikku liigendavad tihedad puudegrupid. Kõrvalhoonetest eraldavad esiväljakut vanade pärnade read. Läänes järsult langev reljeef andis eeldused terrasside rajamiseks. Härrastemaja ja järve vahele jäi kolme-nelja terrassiga tagaväljak, mida ühendasid trepid. Regulaarstiilile omase kesktele lõpul asus paviljonilaadne paadisild, mis asendati 1920. aastatel avatud vaateplatvormiga, nn Luigesillaga. Praeguse seltsimaja ja supluskohta vahelisel pargiosal asus hulknurkse põhiplaaniga paviljon, nn Kullimaja, mille asukohta tähistab tänini märgatav muldkeha. Pargi põhjaosas on suur pargiaas, järveäärne puistu on loodusliku järelkasvu tõttu tihe ja varjukas. Astangu ja järve vahel kulgeb puudega ääristatud jalutustee. Raudteejaama poole viiva maantee ääres on 270 meetri pikkune pärnaallee.

Park on keskmise liigirikkusega, seal kasvab 38 taksonit, neist 16 võõrliiki (2006). Põhipuuliik on pärn ja tamm, rohkesti on vahtraid, lisaks jalakad, kuused ja arukased. Haruldasemad liigid on palsami, värd ja siberi nulg. Põõsastest kasvab pargis läätspuu, kuslapuu, toomingas, enelad, sirel jt. Pärnade suurim kõrgus on 31,5 meetrit.

Pargis on naturaliseerunud kõrge maasikas, väikseõieline lemmalts ja harilik katkujuur.

Pikliku Kiidjärve suurus on 13,8 hektarit, selle kagukaldal pargi loodenurgas on liivane supluskoht. Pargis on külarahva jaanituleplats ja suur kiik.

Mooste mõisa park

*asub Põlva maakonnas, ajalooliselt Võrumaal Põlva kihelkonnas
Mooste järve kaldal.*

Mooste mõis rajati 16. sajandi lõpul. Mõisal oli palju omanikke kuni 1741. aastal ostis selle E. von Münnich. 1810. aastal läks mõis abielu kaudu von Nolckenite valdusesse, kellele jäi mõis kuni 1919. aasta võõrandamiseni. 1920. aastal asus peahoonesse kool, tänapäeval Mooste põhikool.

Teistes hoonetes tegutses riigimõis ja alates 1940. aastast sovhoos. Tänapäeval kuulub mõis Mooste vallale.

Mooste esindusliku mõisakompleksi lasi ehitada E. G. von Nolcken 20. sajandi algul. Peahoone ehitati aastail 1905–1909 A. Reinbergi projekti järgi, milles on segunenud historitsismi ja juugendstiili elemendid. Kõrge sokliga hoone on rohkelt liigendatud, arukalt on ärkleid, karniise ning kaunistusi. Ainulaadne on hoone järsk katus, mis oli algelt kaetud Baieri Alpide musta kiltkiviga, praegused

- *pandus peahoone ees*
- *pikk ja kitsas esiväljak*
- *tähelepanuväärsete mөөtmetega valge mänd*
- *lehise- ja vahtraring esiväljaku ääres*

katusekivid on toodud Prantsusmaalt. Peahoone otsas paikneva sissepääsu ees on kaunis pandus – kaldtee, mis valmis 1911. aastal. Sissesõidu muudab paraadlikuks kivist vaasidega kaarduv rinnatis. Mooste mõisa valdavalt aastail 1904–1909 ehitatud värvikatest kõrvalhoonetest on muinsuskaitse all 18. Enamik hoonetest on laotud maakivist ning kaunistatud tellistega, mille abil on loodud keerukaid mustreid. Mitte kusagil mujal ei ole majandushooned kaunistatud sellisel tasemel – see on Peipsi äärest pärit meistrite laitmatu töö. Tööhobuste talli otsaviilul on kiviplaad mõisniku, mõisavalitseja ja ehitusmeistrite nimedega. Valitsejamaja (1874) on lihtne klassitsistlikus stiilis hoone. Eraldi ansambli moodustab karjakastell. 3,5 meetri kõrguse müüriga piiratud majandusõue

kuuluvad valitsejamaja, tall-tõllakuur, karjalaut, sealaut, tööhobuste tall, vankrikuur, puutöökoda, sepikoda, mitmed väravaehitised ja barokse kupliga kellatorn. Järve kaldal asub pseudogooti stiilis viinavabrik (1909), kus toodeti piiritust 1956. aastani. Mooste on üks terviklikumalt säilinud hoonestikuga mõisaid Eestis. Suur osa renoveeritud hoonetest on saanud uue otstarbe ja sisu.

Peahoone koos kõrvalhoonete ja pargiga on muinsuskaitse all. Park on looduskaitse all aastast 1959, selle pindala on 34,8 hektarit.

Park kujundati 19. sajandi esimesel veerandil vabastillis. Selle põhiosa rajajaks peetakse A. G. von Nolckenit.

Pargi rajamisel on lähtunud inglise stiilist – pargiaasad vahelduvad puudesaludega, kuhu on istutatud omavahel kontraste moodustavaid puudegrupe. Härrastemaja lähimas ümbruses on regulaarseid elemente. Peahoone juurde sõideti otsaväljakult mööda kaldteed. Otsaväljakule viivad trepid on kaunistatud postamentidel ehisvaasidega, sissesõidutee kaare sees on muruplats. Peahoonet varjavad järve poolt puud, kuid külgrõdult avaneb vaade ka veepeeglile. Peahoone küljele orienteeritud pikk ja kitsas esiväljak jätkub pargi pikiteljel pargiaasade süsteemiga. Iga aasa äär on kujundatud eri liiki puudegruppidega – siberi nulgude, kuuskede, alpi seedermandide, tammede ja pärnadega. Ülekaalus on tumedad puuliigid, mis pidid olema kontrastiks siin asunud heledale puitpaviljonile, mis pole säilinud. Pargi põhjaosa järveäärne külg on tänaseks muutunud liigniiskuse tõttu metsailmeliseks. Peahoone poolkaarekujuline tagaväljak oli varem eri tasanditel ehisaed, kuhu suveks toodi talveaiast palmid. Tagaväljaku regulaarsele planeeringule viitavad selle kolmes küljes osaliselt säilinud postamendid. Majandushoonetest eraldab väljakut

kivimüür, mille ääres on pärnad. Väljak lõpeb vabakujulise pargiosaga, mille taustaks on valitsejamaja. Tagaväljaku kõrval on põhjaveetoimeline tiik; teine, väikese saare ja sillakesega tiik on üle tee. Mooste järve läänekaldal asuv Vastsemõisa parkmets on pargi osa, kus oli kunagi „lustihoone“. Seal avanevad vaated veepeeglile ja mõisale, kus eriti mõjukas on lossina näiv viinavabrik. Mõisasüdamesse suundub Tartu-Räpina maanteelt 800 m pikkune pärna-tamme allee.

Park on liigirikas, seal kasvab 57 taksonit puid ja põõsaid (2006). Põhipuuliik on tamm, ohtralt on ka pärna, soisel järvekaldal valitseb kuusk. Gruppidega leidub alpi seedermandi ja siberi nulgu. Haruldased on valge mänd (H = 28,5 m, Ü = 214 cm), arukase lõhislehine vorm 'Crispa' (H = 21,5 m, Ü = 103 cm). Suurimate mõõtmega puud on euroopa lehis (H = 39 m, Ü = 321 cm), harilik mänd (Ü = 183 cm), harilik tamm (H = 31 m, Ü = 260 cm), harilik pärn (H_{max} = 35 m, Ü = 297 cm) ja läänepärn (H = 24,5 m, Ü = 212 cm).

Mooste järve pindala on 10,4 ha, seda paisutati viinavabriku tarbeks. Kagukalda liivane supluskoht jääb pargi piiresse.

Peahoone lähedal sissesõidutee ääres on hooneid tutvustav infotahvel. Härrastemajas on kontserdisaal, valitsejamajas kunstikeskus – Mooste KülalisStudio, puutöökojas linakoda ja külalistemaja, viinavabrikus fototurismi keskus, tallis restauraatorite koda, laudas folgikoda, veskis Veskiteater. Mõisas asuv kool osaleb külastusmängus „Unustatud mõisad“. Eelnevalt kokku leppides on huvilistel võimalus aastaringselt giidi saatel tutvuda terve mõisakompleksiga. Täiendav teave: www.mooste.edu.ee ja www.moostemois.ee

Kummitav noormees Mooste mõisas

Teise korruse mõisaegse lastetoa seinast ilmub aeg-ajalt välja heledais rõivais noormees ja kustutab või süütab tulesid ning avab uksi. Kummalisi juhtumeid on veelgi. See olevat üle-eelmise sajandi alguses jahilkäigul surnuna leitud Nolckenite soost noorhärna vaim. Vanimal perepojal olevat olnud onuga tõsine sõnelus ning kuigi asja lasti paista õnnetusena, teati, mis tegelikult juhtus.

Räägitakse ka, et 19. sajandi keskel valitsenud Nolckenite kodus tugev rivaliteet kolme poja vahel. Kord, kui vennad jahile läinud, saanud vanim poeg õnnetult hukka ning pärija surmas hakati süüdistama nooremaid poisse. Mis tegelikult juhtus, täpselt ei teata, aga sellest ajast lasub perekonnal needus.

Rõpina mõisa park

asub Põlva maakonnas Võhandu jõe ja Rõpina paisjärve ääres,
ajalooliselt Võrumaal Rõpina kihelkonnas.

Rõpina mõis asutati 1582. aastal. 1728. aastal omandas mõisa K. G. von Löwenwolde, kes rajas 1734. aastal Rõpinasse paberiveski. 1835. aastal müüdi mõis G. von Schultzele, kes pantis selle aasta pärast G. E. von Richterile. 1853. aastal ostsid mõisa von Siversid, kelle omanduses oli see 1919. aasta võõrandamiseni. 1920. aastal asus lossi kool. 1924. aastal moodustati gümnaasiumi juurde põllumajandusklass. Erinevate nimede all töötas aiandusharidust andev õppeasutus härrastemajas 1984. aastani. Tänapäeval on Sillapää lossis Rõpina Koduloo- ja Aiandusmuuseum ning Rõpina Vabahariduse Ühenduse Rõpina Rahvakool.

- ~ hilisklassitsistlik Sillapää loss
- ~ järveni laskuvad terrassid
- ~ vormipügatud elupuud
- ~ põlispärnadest ring
- ~ Daam kitarriga
- ~ 19. saj keskelt pärinev Musitempel

Mõisa hilisklassitsistlik peahoone ehk Sillapää loss ehitati aastail 1836–1847. Suurejoonelise klassitsistliku härrastemaja keskosa ühendasid tiibhoonetega galeriid, mis aastail 1935–1936 ehitati kooli tarbeks kahekorruseliseks. Hoone esinduskülg, millel on nelja joonia sambaga portikus, on suunatud paisjärvele. Pargi poole jäävat peasissekäiku kaunistavad sammastele toetuv rõduplatvorm ja sepisvõreaga trepp. Kõrvalhoonetest on säilinud aednikumaja ja tall-tõllakuur pargi lõunapiiril. Jõe paremal kaldal on 18. sajandist pärinev barokne veskihoone.

Peahoone koos kõrvalhoonete ja pargiga on muinsuskaitse all. Park on looduskaitse all aastast 1959, selle pindala on 8,45 hektarit.

Vanimad puud pargis pärinevad 18. sajandi keskpaigast. Pargi rajamisega alustati 1856. aastal. Mõisa omanik P. A. von Sivers tõi 1858–1859. aastal Saksamaalt lisaks võõrliike, peamiselt okaspuid. Väljapeetud pargikujunduse lõi 1880. aastatel tuntud baltisaksa aednik M. A. W. von Engelhardt, keda peetakse 20. sajandi alguse Düsseldorfis aiakunstnike koolkonna rajajaks. Von Engelhardt on kujundanud suure hulga mõisaparkide Lõuna-Eestis ja Põhja-Lätis. Räpina park on üks tema loomingu parimaid näiteid Eestis. 1938. aastal park rekonstrueeriti, kuid algne põhikavand on säilinud.

Peahoone lähim ümbrus on kujundatud regulaarses stiilis, pargi kaugemad osad aga vabakujulises nn inglise stiilis. Iluaed läheb sujuvalt üle maastikupargiks, mis muutub märkamatuult parkmetsaks.

Lossi eest laskuvad järve suunas terrassid. Astangutel asuvaid roosipeenraid raamivad põetud pukspuud ja muru. Reeglipärasust rõhutavad kaks silindri-, neli koonuse- ja kaks kerakujuliseks pügatud võimsat elupuud. Teid raamivad kaarväravad ja sõrestikud roniroosidega. Otse järve kaldal on maakividest tugimüüri piiratud puhkekoht, mille trepistik ulatub vette. Rosaariumi terrassidelt avanevad vaated paisjärvele ja üle järve veepeegli Räpina kirikule. Kaunis kaugvaade mõisahoonetele avaneb ka järvelt ja teiselt kaldalt. Lossi teise fassaadi ette jääb avar ja pikk pargiaas, mis lõpeb eemal veepeegli. Optiliselt jätkub väljak sealt maastikupargile iseloomuliku aknaga maastikku – avatud vaatega paisjärvele. Pargiaasa raamivad kontrastsed üksikpuud ja puudegrupid ning ebakorrapäraselt paigutatud madalamate ja kõrgemate põõsaste rühmad. Peahoonest kaugemal on kasutatud õrnema ja heledama lehestikuga liike, mis lasevad pargiaasa paista pikema ja suuremana. Peahoone rõhutamiseks on sümmeetriliselt lossi ette kahele poole istutatud kitsavõralsed siberi nulu grupid. Peasissepääsu trepilt avaneb maastikule raamitud vaade. Raam tekib

peaukse kohal asuvat rõdu toetavatest sammastest ja rõdu põrandast. Pargis leidub maalilisi maastikupilte ja suurepäraseid kaugvaateid. Nende loomisel on oskuslikult valitud eri värvi lehestikuga puid-põõsaid ning kasutatud lehtpuude-okaspuude värvi ja kuju kontraste. Peahoone otsaväljakut ilmestab põlistest pärnadest ring. Põhja poole jäävas looklevate teedega parkmetsas vahelduvad väiksemad välud tihedama puistuga, kus harilik pärn, vaher, saar ja tamm annavad ohtralt järelkasvu. Vanade puudega ääristatud ringtee kulgeb vee piiril, sealt avanevad vaated jõele. Põlispuude varjus on mõisa kunagine jääkelder. Peahoone eest alguse saav vaatetelg läbib parkmetsa, selle lõpus paisjärve ääres on 1847. aasta paiku ehitatud paviljon. Väheldase künka otsas asuvat ümara põhiplaani klassitsistlikku rotundi kutsutakse Musitemplik. Pargi teises servas on mõisaagene maakividest laotud kaev, mille pudelikaela meenutavat sisemust näeb läbi klaaskatte. Rápina pargi vabakujulises osas on alles mälestusmärk aastail 1918–1919 nõukogude võimu eest võidelnutele. Pargi esiväljakul on skulptuur „Daam kitarriga“ (autor Hagi).

Rohkem kui 600 puu- ja põõsaliigiga on Rápina park üks liigirikkamaid Eestis (2010). Park rajati liigirikkana ning seda on hiljem pidevalt täiendatud. Seal on ohtralt võõrliike, eri vormi okas- ja lehtpuid. Põhipuuliigid on harilik pärn ja tamm. Siin kasvab palju haruldusi: amuuri korgipuu, läiklehine pärn, harilikul jalaka püramiidvorm 'Exoniensis', põldjalakas, sahhalini nulg, ameerika lehis, mandžuuria aprikoosipuu, alpi kuldvihm jt.

Suurimate mõõtmetega on siberi nulud ($H_{\max} = 29,5$ m, $\ddot{U} = 196$ ja 175 cm), mandžuuria päklikpuu ($\ddot{U} = 111$ cm), euroopa lehised ($H = 30,5$ m, $\ddot{U} = 349$ cm; $H = 28$ m, $\ddot{U} = 301$ cm), amuuri korgipuu ($\ddot{U} = 183$ cm), korea kuusk ($\ddot{U} = 107$ cm), korea pappel ($H = 28$ m, $\ddot{U} = 275$ cm) jt (2006).

Räpina park on üks parimaid nahkhiirte suviseid elupaiku Eestis. Pargis elavad kaitsealused nahkhiired: põhja-nahkhiir, veelendlane, suurkõrv, tiigilendlane, pargi-nahkhiir, Nattereri lendlane, suurvidevlane ning kääbus-nahkhiir. Pargis pesitseb 43 liiki linde, sh kodukakk; läbirändajaid ja külalisi on kokku 25 liigist, nende hulgas raudkull ja kanakull. Paisjärvel on kohatud jäälindu ja laululuiki. Naturaliseerunud on harilik lumikelluke, harilik silla, habenek, roomav metsvits ja harilik kitseenelas.

Töötus kogu eluks

Musitempli sammaste all teineteisele töötuse andnud armastajad jäävad eluks ajaks kokku.

Kaelase mõisa park

*asub Pärnu maakonnas, ajalooliselt Pärnumaal
Pärnu-Jaagupi kihelkonnas Enge jõe kallastel.*

.....

❖ *põlised pärnad ja võimsad tammed* Kaelase mõis eraldati Koongast 17. sajandil. Mõis on olnud erinevate aadlisuguvõsade omanduses; sellest von Derfeldenide käes aastail 1714–1748, 1786–1832 ja 1856–1872. Aastal 1872 läks mõis von Brandtide perekonna valdusse, kelle kätte jäi see kuni 1919. aasta võõrandamiseni. Alates 1929. aastast on mõisahoones tegutsenud kool, 1962. aastast õpetatakse majas erivajadustega lapsi.

1790. aasta paiku püstitati varaklassitsistlik härrastemaja. 1883. aastal ehitati historitsistlik valitsejamaja. 1905. aasta rahutuste ajal mõis põletati. Aastal 1910

peahoone taastati veidi muudetud kujul, sissekäigu ette lisati kaaravadega palkon. 21. sajandi alguses hooned renoveeriti.

Härrastemaja koos kõrvalhoonete ja pargiga on muinsuskaitse all. Park on looduskaitse all aastast 1964, selle pindala on 4,5 hektarit.

Parki hakati rajama pärast 1786. aastat F. J. von Derfeldeni eestvõttel. Enge jõeale paisutatud tiikidega väike park oli algselt regulaarne, hiljem kujundati ümber vabakujuliseks.

Algsest pargist on peahoonest idasse jääval alal säilinud pärnaallee fragmente. Avaral esiväljakul on üksikuid puid, see on regulaarse ilmega. Esiväljakult on teed ja lillepeenrad viinud paviljoni juurde, millest on säilinud vundamendi jäänustega künkake. Kahel pool varet kasvavad tammed, avaneb vaade peahoonele. Esiväljak on piiratud servas tihedamalt kasvavate puude ja kaarena kulgeva teega. Kunagine lage muruplats on kujundatud püगतud viirpuude ja lillepeenardega, mille lõpus on valge ažuurne pink. Veel 1999. aastal oli peahoone esisel alal alles ka väike puidust historitsistlik aiatempel, mis nüüdseks on lammutatud. Pargi tagaväljak jääb üle jõe, kus kunagi oli paisjärv, mille kaldaastangul peahoone asub. Tagaväljakust põhja poole jääb tihedam, metsailmeline pargiosa. Hoonele liiga lähedal, otse jõe kaldal kasvanud vanad puud on maha võetud. Säilinud on tahutud graniidist väravapostid, mõned madalad postid ja maakividest laotud müür pargi idaserval. Jõe kaldal on astmeline graniitobelisk 1881. aastal õnnetult uppunud mõisaproua E. von Derfeldeni mälestuseks. Esiväljakul on mälestuskivi kohalikule hariduselule (1680–2000).

Park on keskmise liigirikkusega, seal kasvab 37 liiki puid ja põõsaid, neist 14 on okaspuud, võõrliike on 23 (2007). Peamised puuliigid on pärn, tamm, saar, euroopa ja vene lehis, arukask. Vanad ja suured põlispuud muudavad pargi väärtuslikuks. Pikkpüüdvad on pärn ($H = 21$, $\ddot{U} = 426$ cm; mõõdetud 1 m kõrgusel) ja võimsad tammed ($\ddot{U} = 354$ ja 359 cm) pargi lõunaosas. Enge jõe paremal kaldal asuvas pargiosas kasvavad suursugused euroopa lehised ($H_{\max} = 31,5$, $\ddot{U}_{\max} = 302$ cm). Suurimad omasuguste seas on vaher ($\ddot{U} = 239$ cm), jalakas ($\ddot{U} = 239$ cm) ja siberi lehis ($\ddot{U} = 210$ cm).

Pargis elavad kaitsealused nahkhiired: põhja-nahkhiir, veelendlane ja suurkõrv ning linnud: hallpea-rähn, väänkael ja kodukakk; kohatud on valgese lg-kirjurähni.

Kaelase pargis on suur infotahvel, erinevaid puu- ja linnuliike tutvustav õpperada ning vabaõhuklass.

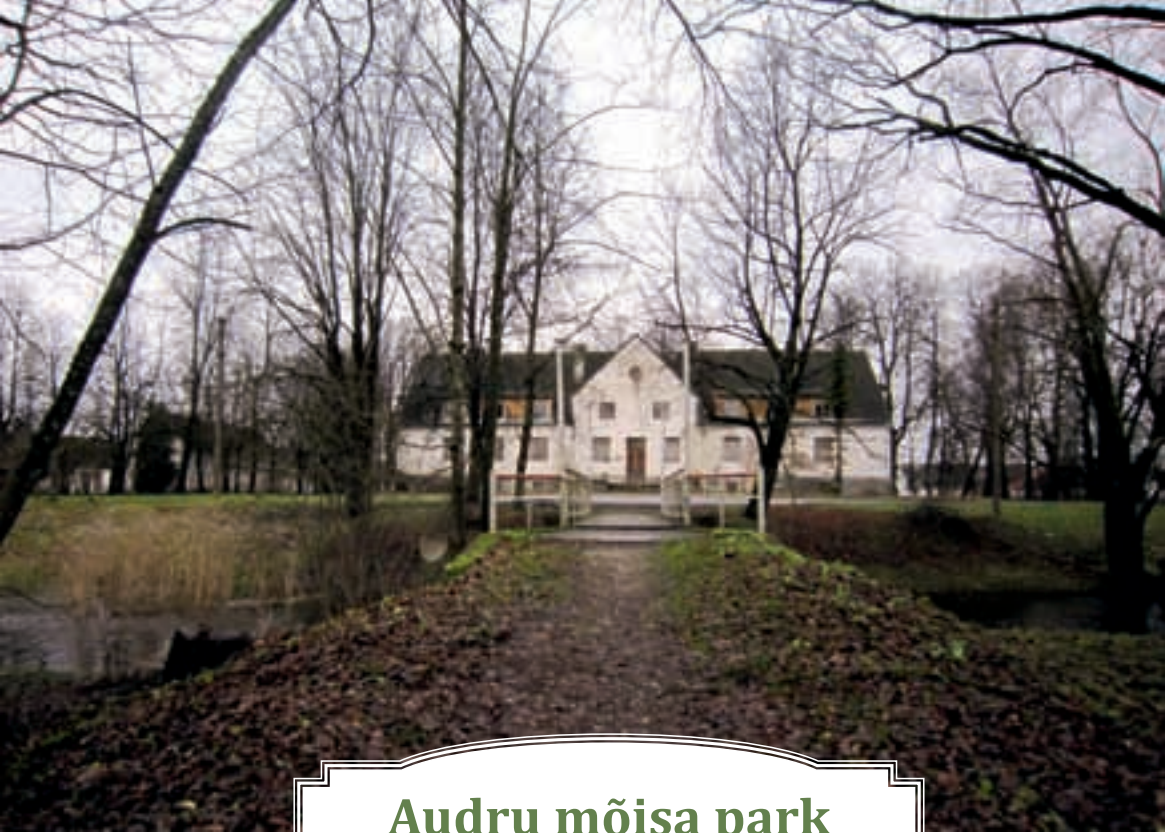
Külma hingusega kummitus

Kaelase häärberis liikuvat vaim, aga ta ei ole pahatahtlik. Uksed avanevad ja sulguvad, nagu vajutaks linki nähtamatu käsi. Väljast paistab nagu ruumides põleks tuled. Trepist üles minnes võib tunda külma õhku selja taga, kedagi ees- või tagapool liikumas.

Mõisahärra ja toatüdruku sohilaps olevat siin saatuse tahtel surnud ja tema kondid maetud mõisamajja, remondi ajal olevatki sealt mingid kondid leitud.

<http://www.parnupostimees.ee/99960/kaelase-moisa-haarberis-saadab-kooliperet-hea-vaim/>

Audru mõisa park

*asub Pärnu maakonnas, ajalooliselt Pärnumaal
Audru kihelkonnas Audru jõe ääres.*

Audru mõisa on esmamainitud 1449. aastal. *↪ esinduslikud kõrvalhooned*
Sajandite jooksul oli mõisal palju omanikke. *↪ 3 pikka ripsilda*
1807. aastal ostis mõisa J. J. Pilar von Pilchau, *↪ kirikuni viiv pärnaallee*
kelle perekonna kätte jäi see kuni 1919. aasta
võõrandamiseni.

Puidust peahoone pole säilinud. Aastail 1922–1939 asus seal kool. Hoone lammutati ja selle vundamendile ehitati 1956.–1958. aastal kivist sovhoosikontor. 19. sajandi II poolel ning 20. sajandi algul kerkis mõisa arvukalt kauneid historitsistlikke ehitisi, Audru oli Pärnumaa üks hooneterikkamaid mõisasüdameid (koosnes üle 40 hoonest). Esinduslikest kõrvalhoonetest väärivad tähelepanu nelinurkse kellatorniga mõisa antvärkide maja (1854–1858) ning neogooti akende ja sammastega valitsejamaja (18. sajandist, ümber ehitatud). Aidahoone

viiluotsa ning viinavabriku fassaadi kujundamisel on kasutatud keskaegseid paekivist aknasambaid. Endise piiritusevabriku (1902, teistel andmetel 1909) lõhatud maakividest ja punasest tellisest müürid on värvikas aktsent pargi servas. Majandushooned moodustavad pargist edelas eraldiseisva sisehoovi. Osaliselt on säilinud õunapuuai kivimüür. Maantee ääres paiknevad sammastikuga kõrts ning magasiait, praegu kauplus.

Mõisa kõrvalhooned ja park on muinsuskaitse all. Park on looduskaitse all aastast 1958, selle pindala on 16,3 hektarit.

Esialgus asus härrastemaja taga väiksem barokkpark, millest on tänaseks säilinud vähesed fragmendid. Suuremad istutustööd pargis tehti A. K. J. Pilar von Pichlau ajal, 19. sajandi I poolel. Parki laiendati 19. sajandi II poolel ümbritsevate puistute arvel.

Park paikneb jõe mõlemal kaldal, selle juurde kuulub kaks parkmetsa, mis asuvad Audru jõe paremal kaldal. Jõe paisutamise ja kujundatud maaliline saartega vabakujuline park. Kolme saart ja jõekaldaid ühendav teedevõrk on vaba planeeringuga, algselt olid teed seotud vaatekohtadega jõekallastelt hoonetele või veepeeglile. Tänapäevaks on vaateid vähe alles jäänud. Üle vete viib kolm pikka rippisild ja üks sild. Põhjaosas on pargipuistu tihedam ja noorem, lõunaosas vahelduvad pargilagendikud ja puudegrupid. Mõisasüdamest 800 meetrit kirdes Audru jõe käär ja Uruste jõe vahel parkmetsas asub mõisaomanike Pilar von Pilchaude perekonnakalmistu. Sellest on säilinud vaid graniidist tahatud väravapostid, tagasihoidlik mälestuskivi on paigaldatud hiljem. Kunagise peahoone juurest viib pärnaallee kirikuni. Tammeallee Valgeranna suunal, kust viis väljasõidutee suvemõisa, on sellest noorem. Parkmetsas asub II maailmasõja hukkunute mälestusmärk, mille autor on T. Sits.

Park on keskmise liigirikkusega, seal kasvab 65 taksonit puid ja põõsaid, võõrliike on 41 (2007). Põhipuuliigid pargis ja parkmetsas on tamm, pärn, vaher ja saar. Okaspuude hulgast on haruldasemad palsaminulg, must kuusk ning Eestis suhteliselt väheesinev harilikku elupuu kultivar. Audru park on tähelepanuväärne põliste ja suurte mõõtmega tammede, pärnade ja lehiste poolest. Kõlakoja juures kasvavad kaks kõrget saart (H = 30 ja 31,5; 2000). Jämedaim puu on tamm (Ü = 365 cm, H = 21,5 m). Suurte mõõtmega on veel euroopa lehis (Ü = 260 cm), saar (Ü = 381 cm), pärn (Ü = 334 cm, H = 29 m), vaher (Ü = 270 cm, H = 23 m).

Pargis elavad kaitsealused nahkhiired: põhja-nahkhiir, veelendlane, pargi-nahkhiir, Brandti lendlane ja habelendlane ning linnud: tamme-kirjurähn ja valgeselg-kirjurähn; kuulud on kodukakku.

Lagendikul pargi lõunaosas on vabaõhulava ning pingid ja lõkkekoht. Valitsejamajas ja viinaaidas asub muuseum.

Täiendav teave: <https://www.audru.ee/et/audru-muuseum>

A. K. J. Pilar von Pichlau eestvõttel õpetati mõisas välja metsnikke ja metsavahte, ta rajas oma maadel korraldatud metsamajanduse ning tegeles metsakuivendusega.

Audrus asub Eesti ainus kirikut ümbritsev arboreetum, kus kasvab 197 taksonit puid ja põõsaid (1997). Selle rajajale, R. E. Prentselile, on püstitatud tagasihoidlik mälestuskivi. Arboreetumis kasvab mitmeid Eestis haruldasi liike: Fraseri nulg, korea seedermand, tähkvaher, kollane kask, ameerika pärn, jaapani jalakas jt. Kirikuaias on mälestustahvliga kivi heliloojatele ja koorijuhtidele, vendadele A. Kunileiule (Saebelmann) ja F. Saebelmannile.

Sindi kiriku park

*asub Sindi linnas Pärnu maakonnas Pärnu jõe ääres.
Park jääb Uue tänava ja Pärnu maantee ning jõe vahelisele alale.*

- ↪ *kalevivabriku rajamisaegne haljastuse planeering*
- ↪ *pärna-saareallee*

Väikelinnas Sindis on 47 hektaril 23 parki, linna suurim rohevõrgustik on seotud Pärnu jõega. Selle kaldal asuvad Kiriku-park, Sõpruse park ning Dendropark.

19. sajandi keskpaigast ja teisest poolest on pärit Kiriku, Vabriku, Hirveaia – tuntud ka kui Vabrikuaia, Kooli ja Klubi pargi vanemad puud, samuti mitmed alleed. Sindis asutati 1833. aastal J. C. Wöhrmanni eestvõttel kalevivabrik. 1834. aastal, pärast vabrikuhoonete valmimist, alustati haljasalade rajamist. Välismaalt tööle saanud spetsialistide hulgas oli ka väljaõppinud aednik. Asula planeering nägi ette nii hoonete ja teede kui ka parkide asetuse. Hollandist toodud pärnadest istutati kolm alleed ning rajati kolme hektari suurune park.

Sindi Jumalailmumise apostliku õigeusu kirik valmis 1899. aastal. Kirik suleti 1962. aastal ning see oli kasutusel teatri rekvisiidilaona. Praegu toimuvad seal taas jumalateenistused. Kirik on kellatorni ja kolme väiksema torniga puhtalt laotud punasest tellisest ja valge krohviga rikkalikult kaunistatud historitsistlik

hoone. Erinevalt teistest Pärnumaa õigeusu kirikuhoonetest on selle arhitektuuris kasutatud nn vene baroki elemente.

Kirik ja park on muinsuskaitse all. Park on looduskaitse all aastast 1981, selle pindala on 3,4 hektarit.

Õigeusu kirikut ümbritsev vabakujunduslik park moodustab kirikuga ühtse ansambli. Tõenäoliselt alustati pargi kujundamist koos kiriku ehitamisega, kuid peamine osa pargist on rajatud aastail 1934–1950. 2012. aastal on kavas parki uuendada, et tuua sinna rohkem valgust ja avada vaateid Pärnu jõe.

Pärnu jõe kaldal looklev vana pärna- ja saareallee on nagu pidulik sammaskäik. Puud on parki istutatud ruutpesiti. Kolmandik pargist on põhiosast eraldatud Pärnu maanteega. Pargis on kiik lastele ja pingid jalgradade ääres.

Kiriku park on suhteliselt liigivaene, kuid väärtuslik põlipuude poolest. Kokku kasvab seal 20 taksonit puid ja põõsaid (2008). Levinuimad ja vanimad on kodumaised lehtpuud: tamm, pärn, saar, künnapuu, lisaks üksikud kased. Loodusliku uuendusena on lisandunud vaher ja jalakas. Okaspuid on vähe – paar euroopa lehist, mõned palsaminulud ja kuused. Pargis on väga vähe põõsaid, kuid jõge varjab nõlval kasvav tihe looduslik järelkasv ja põõsastik. Allees kasvavatest pärnadest on kõrgeim 33,5 m ja saartest 27 m (1996). Suurimateks puudeks on linnavalitsuse ees kasvavad künnapuu ($\bar{U} = 238$ cm) ja harilik tamm ($\bar{U} = 240$ cm).

Pargis elavad kaitsealused nahkhiired: põhja-nahkhiir, tiigilendlane, pargi-nahkhiir ja suurvidevlane ning kodukakk.

Sindi Sõpruse park

*asub Sindi linnas Pärnu maakonnas Pärnu jõe ääres.
Park jääb Uue tänava ja Pärnu maantee ning jõe vahelisele alale;
linnavalituse (raekoja) hoonest edelasse.*

- ↪ suured eriliigiliste puude grupid*
- ↪ 18 liiki okaspuid*
- ↪ mälestussammas II Maailmasõjas langenud sindilastele*

Pargi rajamist alustati 1970. aastal kunagise metsaülevaataja T. Rajaste eestvõttel. Raekoja ees on lillepeenraga muruväljak. Üksikute puudega eesväljakul on mälestuskivi Sindi elanikele, kes langesid II maailmasõjas.

Pargi tänavapoolses servas on kaks rida lehiseid, jõe pool lehtpuudesalu. Puistus on peamised liigid pärn, vaher, saar ja tamm, põõsaid on vähe. Pargi piiril tee ääres on kaskederida, jõe pool otse oru veerul tihe kuuskederida. Jõe lammil on avar aas, pajud ja lepad kasvavad vee piiril. Pargi nooremas osas, mis paikneb maastikku ilmestavast Pärnu jõkke suubuvast järsuveerulisest sätkorust lõuna pool, on puud istutatud suurte samaliigiliste gruppidega.

Park on looduskaitse all 1981. aastast, selle pindala on 6,2 hektarit.

Park on liigirikas, seal kasvab 78 taksonit puid ja põõsaid, neist võõrliike 58 (1997). Okaspuid kasvab pargis 18 liiki.

Pargis elavad kaitsealused nahkhiired: põhja-nahkhiir, tiigilendlane, pargi-nahkhiir ja suurvidevlane.

Jõe kaldal on laululava. Pargis on suur kiik.

Voltveti mõisa park ehk Tihemetsa park

*asub Pärnu maakonnas, ajalooliselt Pärnumaal Saarde kihelkonnas
Pärnu-Valga maantee ääres.*

- ↪ *klassitsistlik peahoone*
- ↪ *grott*
- ↪ *Eesti suurim ebatsuuga*
- ↪ *turbaaed*

Mõisa mainiti esmakordselt 1601. aastal. 1631. aastal said selle omanikeks von Wolffeldtid, kelle nimest on tuletatud ka koha nimi Voltveti. Pärast Põhjasõda kuulus mõis von Krüdeneridele ja von Dohrenitele. 1786. aastal ostsid selle von Strykid, kelle valdusse jäi mõis kuni 1919. aasta võõrandamiseni. 1925. aastal asus mõisa Voltveti Metsakool, mis muudeti 1939. aastal Tihemetsa Metsatehnikumiks. Metsaharidus asendati põllumajanduslikuga 1959. aastal. Mitmete nimetuste all töötas tehnikum 2003. aastani. Tänapäeval on Tihemetsas Pärnumaa Kutsehariduskeskuse osakond, kus saab õppida metsandust ja aiandust ning kus korraldatakse täiendkoolitusi.

Hilisklassitsistlik peahoone valmis 1830. aastal. Esifassaadi kaunistab nelja sambaga portikus. Kõrgele tõusvate graniitastmetega trepi külgedel lamavad Riias valmistatud pronkslõvid. Hoone kooliks kohandamisel tehtud juurde- ja

pealeehitused lammutati 2011. aastal ning maja algne kuju on taastamisel. Kõrvalhoonetest on säilinud kiltkivikatusega ait (1795).

Peahoone, ait ja park on muinsuskaitse all. Park on looduskaitse all aastast 1959, selle pindala on 13,6 hektarit.

Park koosneb vanast härrastemaja-esisest mõisapargist ja selle taha jäävast dendropargist. Mõisapargi vanema osa rajamist Voltveti oru veerule alustati 18. sajandi II poolel. 19. sajandil laiendati parki uue härrastemaja ehitamisega samaaegselt ida poole. Enamik eakamaid vöörpuid nn uues pargis on pärit mõisa viimase omaniku H. E. K. von Stryki ajast. Dendropargi rajamist alustati 1932. aastal. Alates 2008. aastast rekonstrueeritakse parki E. Laasi ja S. Treimuthi projekt järgi – uuendatakse kõnniteid ja sildu, puhastatakse tiigid mudast, paigaldatakse valgustus ja infotahvlid, istutatakse puid ja põõsaid. Peahoone lähedale on rajatud turbaaed, ametis on pargiaednik.

Peahoone ees asub avar riskülikukujuline muruväljak lillepeenarde ja pügatud elupuudega. Vabakujuline loodusliku ilmega park on madalamast pargiosast eraldatud terrassidega. Nn alumises pargis on varasemast kujundusest säilinud sirged teed, mis on kohati ääristatud puuderidadega. Peateed on suunatud peahoone keskeljele. Pargiala keskel on omavahel kanaliga ühendatud tiigid. Suurim neist on rõngakujuline ja saarekesega, väiksemad riskülikukujulised.

Üle vete viivad betoonist kaarsillad. Ülemine park rekonstrueeriti 1959. aastal vabapark-dendraariumiks. Peahoone tagaväljak on avar, seda kaunistab purskkaev. Teed kulgevad kaarekujuliselt, puud on istutatud asümmeetriliste gruppidenä, nende vahele jäävad muruväljakud. Piirdeaia ääres raamib ala põliste pärnade rida. Pargi osa on ka sellest ida pool asuv kuusehekiga piiratud arboreetum, mis on säilitanud teatud määral taimeaia ilme. Korrapärase teedevõrguga alal on osa puid istutatud põhja-lõunasuunaliste ridadena. Mitmerealsed grupid koosnevad ühest perekonnast, kuid eri liiki puudest. Parki ümbritseb plekiga kaetud tellispostidega 1,5 meetri kõrgune puitlippidest piire, pargi lõunaküljel on graniitpostid. Pargi põhjaosas on grott – umbes 4 m kõrgune maakividest kuplitaoline ehitis, mida toetavad tähekujuliselt eenduvad osad. Tehiskoobas on seest vooderdatud punaste tellistega, ruumi keskel on kulunud veskikivist laud. Selline grott on 18. sajandi pargiarhitektuuri erandlik näide, taolisi ehitisi on vähe säilinud. Valga poole suunduva maantee ääres on 700 meetrine hübridilehiste-allee ning spordihoonde juurde viiva tee ääres jaapani ja palsaminulgude puiestee. Punapargi juurde viiva tee ääres, mõisasüdamest kaks kilomeetrit edelas, paikneb von Strykide perekonnakalmistu, millest on alles vaid graniidist väravapostid.

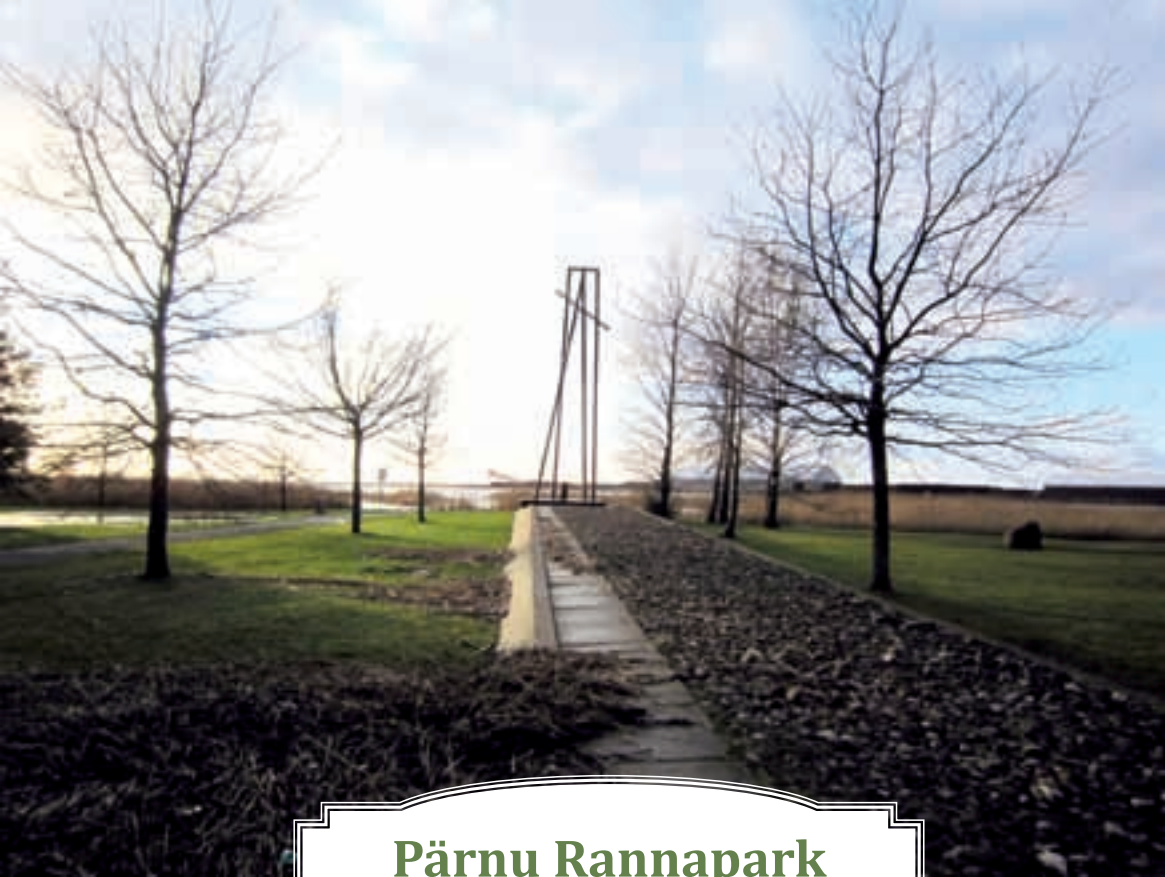
Park on väga liigirikas. Koos dendraariumiga kasvab seal 108 taksonit puid ja põõsaid, neist võõrliike 79 (2007). Pargi vanemas osas on enamuses kodumaised puuliigid: pärn, saar, vaher, arukask, tamm ja jalakas. Täienduseks on sinna istutatud palsami- ja Fraseri nulgusid ning siberi lehiseid. Haruldasematest võõrliikidest kasvavad pargis pensilvaania saar, euroopa ehk valge nulg, harilik valgepöök ja harilik pöök, Douglase viirpuu. Eestis harva esinevad pargipuud on rumeelia mänd, hiigel-elupuu kultivar 'Zebrina', saarvahtra teisend, lehvik-viirpuu, jaapani korgipuu, korea pappel, karvaseviljaline pappel, virgiinia toomingas. Peahoone taga lagendikul kasvab ühtlase võraga harilik ebatsuuga (Ü = 339 cm, H = 37,5 m), mis on Eesti suurima tüvemahuga selle liigi esindaja. Neli korea paplit on jalamil kokku kasvanud ja moodustavad huvitava rühma, neist jämedaima tüveümbermõõt on 260 cm.

Voltveti mõis osaleb külastusmängus „Unustatud mõisad“. Suvel on härrastemaja avatud külastajatele.

Vaim tiigi kohal

Rahvajutu järgi kummitab rohetava vee ja maakividest kaldakindlustusega tiigi kohal kurja parun Wolffeldti vaim.

Pärnu Rannapark

*asub Pärnu linnas Pärnu lahe ääres ja ulatub
Side tänava pikendusest muulini.*

Pärnu kui kuurortlinna lahutamatuks osaks on alleed ja varjuandvad pargid. Rannapargi rajamist alustati linnapea O. A. Brackmanni poolt 1882. aastal. Linna tollasele karjamaale hakati kujundama looduslikku inglise tüüpi parki. Selleks vahetati eraomanikelt pargiks ja suvilakruntideks sobivad maatükid teisel asuvate heinamaade vastu. Pärnu parkide ja alleede rajamise ja laiendamise plaani koostas 1889. aastal aiandusarhitekt G. F. F. Kuphaldt. Seda asus ellu viima linnaaednik C. F. Hahn. 1890. aastal kanti Pärnu Venemaa keiserlike kuurortite nimekirja. Suvitusele koondus 19. sajandi lõpus Rannapargi piirkonda, seda edendasid eesmärgikindlalt kujundatud haljasalad. G. F. F. Kuphaldti kavandid realiseeriti 1930. aastateks.

- ↪ *alleedevõrk*
- ↪ *dolomiidist skulptuurid*
- ↪ *rannapromenaad*

1935. aastal koostas linnaarhitekt O. Siinmaa rannaala planeeringu, mis nägi ette Rannapargi laiendamist. Rannapargi kui jalutuspargi struktuur säilitati lihtsa ja funktsionalistlikuna. Pargi servaaladele on ehitatud rida uhkeid ehitisi: juugendstiilis Ammende villa (1905), neoklassitsistlik mudaravila (1927), Rannahotell (1937), Rannahoone (1939), hulk villasid (1930–1940), sanatooriumid Tervis ja Estonia. Suuremaid täiendusi tehti pargis 1970. aastatel. Rannapargi keskosa, 9,6 ha suurune ala Rannahotelli ja mudaravila juures, rekonstrueeriti Ü. Grišakovi projekti alusel aastail 2009–2010.

Park on looduskaitse all aastast 1959, selle pindala on 48,4 ha.

Park asub ranna vahetus läheduses ning moodustab 2006. aastal valminud rannapromenaadiga ühtse korrastatud puhkeala. Kesklinna parkidega ühendavad Rannaparki puiesteed. Puud on istutatud rühmiti, teede ääres on üheliigilistest puudest alleed. Ajalooliselt on pargis olnud laste mängu- ja spordiväljakud, suurte puude varjus omaette istumise kohad. Pargiteed on kaetud graniitsõelmetega, vanemad asfalteeritud. Platsid on kaetud betoonkivide või puiduga. Pargiala on jagatud teemade ja kasutuse järgi erinevateks osadeks:

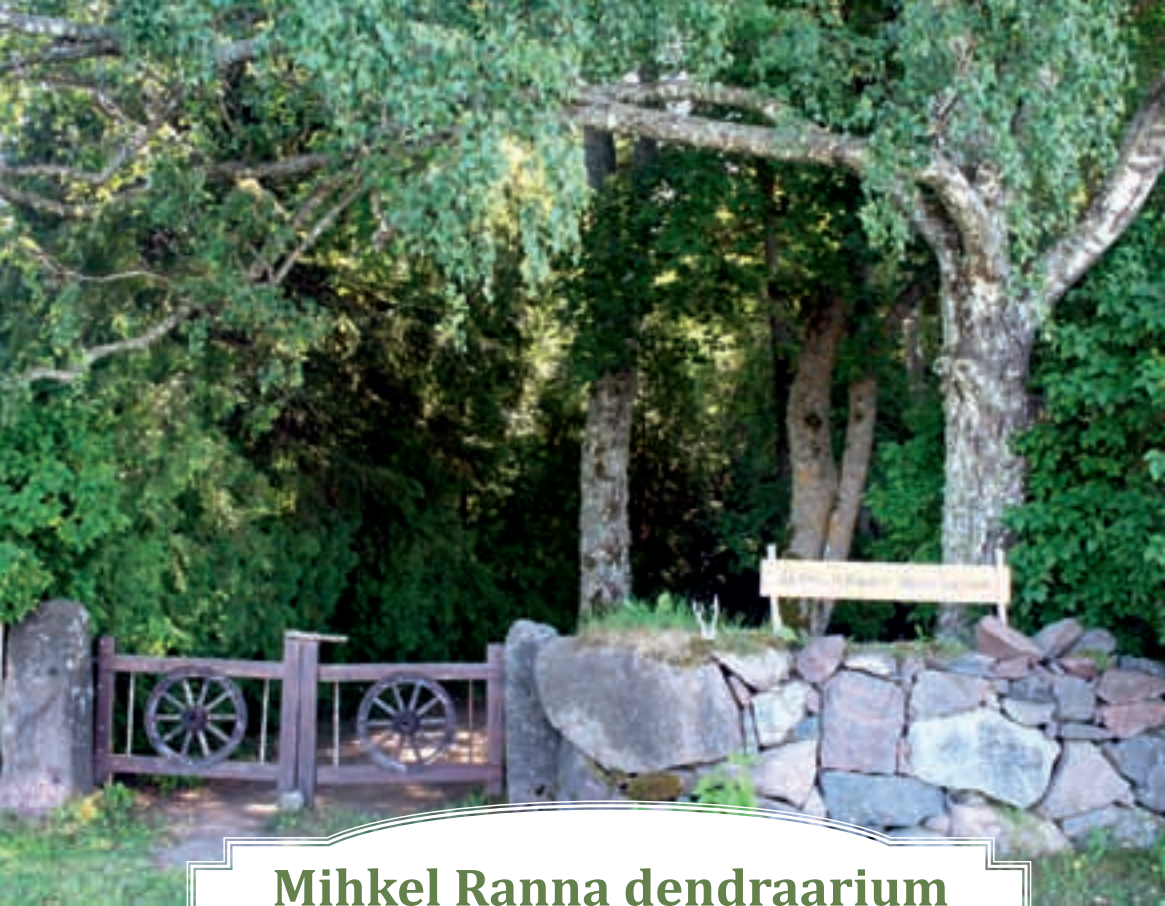
peaväljak, kunstiväljak, maleväljak, veeväljak ja rannaväljak, mida seob omavahel teedevõrk. Merepoolisel küljel on kaasaegne ja turvaline laste mänguväljak. Laua ja pinkidega istumisplatsikesed tihedamate okaspuu gruppide vahel moodustavad piknikuala. Rannapoolses osas suunduvad kõik teed liivaranda. Parki on istutatud püsililli ning noori puid ja põõsaid, seal on taastatud euroopa lehise ja serbia kuuse alleed. Rannahoone ja mudaravila vahele on ehitatud 40 cm kõrgune tugimüür, et tuul rannaliiva laiali ei kannaks, samasugune on rannapromenaadil. Mudaravila ees paikneb O. Siinmaa planeeritud regulaarse kujundusega haljasala, mille keskel purskkaev skulptuurigrupiga (1927), mille autor on V. Mellik ning mis taastati 1985. aastal. Pargis on dolomiitskulptuurid: E. Kolgi „Suplev Koidula“, L. Palmi „Päevitaja“ ning teisigi dolomiidist taieseid. Skulptuuride allee asub pargi läänepoolses osas. Esimesed taiesed paigutati allee äärde 2001. aastal korraldatud Pärnu I rahvusvahelistel skulptuuripäevadel. Nende autorid on pärit Eestist, Soomest, Jaapanist, USAst, Lätist, Leedust, Islandilt ja Prantsusmaalt. Alleel on kokku 18 tööd, materjalidest on kasutatud malmi, terast, dolomiiti, puitu ja betooni. Muuli alguses on mälestusmärk uppunud parvlaev Estoniale (1997), mille autor M. Karmin.

Pärnu Rannapark on liigirikas, seal kasvab 115 taksonit puid ja põõsaid, neist 82 võõrliiki (2007). Erinevaid okaspuid on 29 liiki. Pargi omapäraks on igihaljaste puude ja põõsaste rohkus. Haruldustest kasvavad pargis ajaani kuusk, must mänd, hariliku sarapuu kultivar, pensilvaania ja roheline saar, hall pähklipuu, vitskuusk ja poopuu. Liigirikkuselt on Pärnu rannapark linnaparkide hulgas Kadrioru järel teisel kohal. Pargi puistust on 60% istutatud enne 1918. aastat, 24% aastail 1918–1940 ja vaid 16% pärast 1945. aastat. Suurimate mõõtmetega puud on tamm (Ü = 326 cm), berliini pappel (Ü = 317 cm), sanglepp (Ü = 310 cm). 2009. aastal istutati parki harilikke haabasid 'Erecta', vahtraid, jugapuid, enelaid, tuhkpuud.

Pargis elab kaitsealune tamme-kirjurähn, on kuulnud kodukakku ja nähtud kõrvukrätsu; rannaniidul kasvab sile kardhein.

Rannapargi serval Supeluse tänava ja A. H. Tammsaare puiestee nurgal on suur infotahvel, viis väiksemat on iga pargiväljaku juures. Park on valgustatud, varustatud pinkide, joogiveekohtade ja piknikuplatsidega, seda läbib terviserada, mängida saab pallimänge ja petanki.

Mihkel Ranna dendraarium

asub Saaremaal Pöide vallas Neemi külas.

Aia rajamist alustas külasepp M. Rand (1871–1958) 1925. aastal. Rähakünkale iluaia rajamiseks vedas ta 0,25 hektari suurusele alale tuhandeid kärutäisi pinnast. Selleks et puud ja põõsad

kasvama läheks, raius ta paesse pinda augud ning täitis need mullaga. Ta ehitas dendraariumisse võimsa tuuleveski ja rajas niisutussüsteemi, mis suutis tuule jõul töötava pumba abil kasta kogu põuakartliku ala lühikese ajaga. Veski lammutati 1959. aastal pärast omaniku surma. M. Rand haris ja väetas maad ning istutas tuule kaitseks hekke. Esialgu istutas ta oma maale tavalisi kodumaiseid puid

✦ *ülisuur liigirikkus*

✦ *hõlmikpuu*

✦ *suurelehise pärna viinamarjalehine vorm*

✦ *sookase nõgeselehine vorm*

ja põõsaid. Seemnete ja pistokste hankimiseks käis ta läbi enamiku Saaremaa parkidest ja liigirikkamatest aedadest. Hiljem võttis ette käike Tallinnasse, Tartusse ja Viljandisse. Haruldasi võõrpuuliike hankis ta isegi Krimmist ja mujaltki.

Dendraarium on looduskaitse all aastast 1959, selle pindala on 1 hektar.

Dendraarium asub põldude keskel, selle läänepiiril on kiviaed, mille sissepääs on tahutud kivipostidega värav. Aias asuvad endine elumaja ja sepikoda. Maja juures on kiviktaimla. Puud on istutatud gruppides, alleedena või üksikult. Looklevaid teid ja puhkekohti ääristavad puuderead. Puude valikul on arvestatud eri aastaaegade pargi vaadetes. Aias on ohtralt omapärase kujuga kive. Osa suuri kive on ühendatud raudvarrastega. Dendraariumi kaunistavad jämedatest kõveratest tammedest saetud pingid ja rauast plaadiga laud. Maja lähedal on väike ovaalne paeplaadidega ääristatud veesilm, mida ümbritsevad tihedalt vitspajud. Dendraariumil on suur teaduslik väärtus, kust saab andmeid paljude eksootiliste liikide kohanemise ja kasvatamisvõimaluste kohta.

M. Ranna dendraarium on väga liigirikas, seal kasvab 191 taksonit puid ja põõsaid (2011), nende hulgas palju haruldusi. Saaremaale iseloomulike püramiidjate

kadakate, jugapuude ning luuderohu kõrval on dendraariumis rohkesti võõrpuuliike. Kolleksiooni haruldasemad liigid on hõlmikpuu, vahtralehik, korginulg, hiibapuu, hiigelelupuu, kreeka pähklipuu, sulgjas stafülea, kolmikleheline ehk harilik humalapuu, kalifornia ebaküpress, kare deutsia, vörd-diervilla, sahhalini korgipuu, läikiv hõbepuu, Dammeri ja must tuhkpuu, kolkvitsia, äädikapuu, harilik parukapuu, läiklehise ja roomava mahoonia hübriid jt. Kõige haruldasemad on spetsialistide hinnangul kaks võimsat isendit suurelehise pärna viinamarjalehist vormi 'Vitifolia' ja sookase nõgeselehine vorm 'Urticifolia', mis on Eestis ja kogu Baltikumis teadaolevalt ainukesed.

Dendraariumis on kevadest sügiseni avatud RMK teabepunkt. Aed on külastajatele avatud aastaringsest. Maja seinal on infotahvel, sees väike ekspositsioon. Taimede juures on liiginimed. Giidi teenus ettetellimisel.

Neemilt umbes 15 km kaugusel Kuiste külas rajas M. Ranna eeskujul aastail 1933–1937 oma dendraariumi J. Alas.

Kuressaare lossipark

asub Saaremaal Kuressaare linnas Kuressaare lahe ääres.

- *historitsistlikus stiilis Kuursaal*
- *Eesti kõrgeim harilik pöök*
- *Eesti jämedaim harilik pöök*

Park on rajatud kasutuseta jäänud kaitse-
rajatistele. Kuressaare kindlus kustutati
sõjaliste objektide nimekirjast 1836. aastal.
Haljastustööd linnuse põhjaküljel keskaegse
surnuaia kohal alustati 1861. aastal toleaeegse linnapea H. von der Borgi
eestvedamisel. Pargi projekti tegi Riia arhitekt H. Göggingen. Tööde käigus leitud
inimluud maeti paekivist ja hauaplaatidest monumendi alla, millel saksakeelne
Fr. Schilleri mõttetera: „Tee head, sellega sa toidad inimkonna jumalikku taime“.

1887. aastal alustati allee rajamist kindluse ümber asuvale glassiile – muldvallile.
1890. aastaks oli välja kujunenud pargiväljak kõlakoja, kohviku ja historitsistlikus
stiilis kuurhoonega. 1920. aastate keskel paigutati väljakule dekoratiivvaas,
purskkaev valmis 1938. aastal. 20. sajandi alguses laiendati parki piki Allee tänavat
linnuse idaküljele. Kuurordi arengus 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi alguses oli
oluline roll supelrannal, mudaravilal ja korrastatud lossipargil. Park oli piiratud aia
ja hekiga ning sissepääsuks tuli lunastada pilet. 1980. aastail park rekonstrueeriti,
1988. aastal avati taastatud kuurhoone ja kõlakoda.

Park on looduskaitse all aastast 1959, selle pindala on 6,3 hektarit. Ala kuulub 1973. aastast Kuressaare vanalinna muinsuskaitsetsooni.

Kuressaare lossipark on vabakujuline maastikupark, mis ümbritseb kunagist Kuressaare piiskopilinnust. Enamik teid on suunatud väljakule, mis asub Kuursaali ja kõlakoja vahel. Jalutusteed kulgevad ümber vallikraavi mööda kindlustusvalli, neid ääristavatesse alleedesse on istutatud vahtrad, paiguti harilikud ja läänepärnad ning jalakad ja künnapuud. Tumedad kuuskederühmad ja pooppuude rida on iseloomulikud pargi kirdeosale. Riigipeade Pargihiie rajamist alustati seal 2002. aastal. Linna küllastanud riigipeadest on tammepuu istutanud Eesti Vabariigi president A. Rüütel (2002), Läti Vabariigi president V.-V. Freiberga (2002), Leedu Vabariigi president V. Adamkus (2005), Poola Vabariigi president A. Kwaśniewski (2005), Eesti Vabariigi president T. H. Ilves (2007) ja Hollandi kuninganna Beatrix (2008). Rootsi Kuningriigi suursaadiku L. A. Grundbergi (1992) istutatud tamme juures on Lossipargi 150. aastapäeva mälestuskivi.

Kuressaare lossipark on liigirikas, siin kasvab 69 liiki puid ja põõsaid (2010), millest 51 on võõramaised. Enamiku pargipuistust moodustavad vahtrad, palju on saari, kuuski, jalakaid, hobukastaneid, harilikke ja läänepärnasid, vähemal määral kasvab pooppuid, tammesid, künnapuud, euroopa lehiseid ja põldvahtraid. Rohkearvulistest põõsastest on enim harilikke ja laialehiseid ebajasmiiine, lumimarju ja valgeid sireleid, esindatud on harilik kikkapuu, ungari sirel, villane lodjapuu, Lemoine'i deutsia, karvane ja harilik viirpuu.

Haruldusteks võib pargis pidada harilikku pööki, hariliku pöögi punaselehelist vormi 'Atropinicea', amuuri korgipuud, põldvahtraid, ida- ja harilikku jugapuud. Paljud põlised puud on saavutanud võrreldes Mandri-Eesti isenditega silmapaistvad mõõtmed. Kõrgemate puude (berliini paplite, saarte ja pärnade) ladvad ulatuvad peaaegu kolmekümne meetrini. Eesti kõige kõrgem punaselehine harilik pöök (H = 26,5 m) kasvab Kuressaare lossipargis, samuti üks suuremaid harilikke pööke (H = 24 m) ning läiklehine pärn (H = 24 m). Pargi jämedaim puu on berliini pappel (Ü = 383 cm), võimsad on ka läänepärnad (Ü = 285 ja 292 cm), harilik saar (Ü = 317 cm), hõbehaab (Ü = 339 cm), harilik pöök (Ü = 304 cm) ja jalakas (Ü = 314 cm). Pargi piiridest väljaspool linnuse hoovis kasvab Eesti jämedaim harilik pöök (Ü = 344 cm).

Pargis kasvavad kaitsealused suur käopõll ja kahelehine käokeel; seene-, sambla- ja samblikuliigid kadakatarjak, müür-nokksammal ja lumi-nuisamblik ning elavad nahkhiired: tiigilendlane, veelendlane, põhja-nahkhiir, pargi-nahkhiir ja käabusnahkhiir. Kaitsealustest lindudest pesitsevad seal suitsupääsuke ja koldvint. Naturaliseerunud on harilik kirikakar ja lõhnav kannike.

Lossipargis on suur infotahvel. Väikeste infotahvlitega on tähistatud 35 puud-põõsast, mis märgivad umbes 1,5-tunnise dendroretke marsruuti. Pargi põhja- ja loodepiiril kulgeb EuroVelo jalgrattatee.

Pidula mõisa park

asub Saaremaal, ajalooliselt Saaremaal Kihelkonna kihelkonnas.

Pidula mõis on rajatud 16. sajandil. 1603. aastal ostis mõisa C. von Stackelberg. 1787. aastal läks mõis abielu kaudu von Tollide perekonna valdusse, kelle omanduses püsis kuni 1921. aasta võõrandamiseni. Aastail 1922–1970 töötas Pidulas kool, siis kolis mõisa Nõukogude piirivalve. Praegu on Pidula mõis eraomanduses.

- ↪ *ülivana peahoone*
- ↪ *muistse linnuse varemed*
- ↪ *suuremõõtmelised ridadena istutatud sarapuud*
- ↪ *13-haruline pärn*

Pidula härrastemaja peetakse heade proportsioonide ja maitsekate detailide tõttu Eesti üheks kaunimaks barokseks mõisamajaks. Kohalikust Selgase dolomiidist peahoone on ehitatud arvatavasti 1728. aastal. Hoonet on laiendatud mitmel korral, juurdeehitis pärineb 19. sajandi algupoolelt. Sissepääsu ees on klassitsistlik kahe sambaga portikus. Majas on hästisäilinud mantelkorsten ja ühes kambris maalitud talalagi. Kõrvalhoonetest on säilinud 1858. aastal ehitatud valitsejamaja, neljatahuliste dolomiidist sammastega tall-tõllakuur ja moonakatemaja. Õueala on osaliselt kaetud munakivisillutisega.

Härrastemaja koos kõrvalhoonete ja pargiga on muinsuskaitse all. Park on looduskaitse all aastast 1959, selle pindala on 4,4 hektarit.

Vanimad andmed Pidula mõisapargi kohta pärinevad 18. sajandi keskelt. 19. sajandi algul rajati ristuvate alleedega regulaaraed. 19. sajandi II poolel kujundati park ümber inglise stiilis ja seda laiendati põldude arvel põhja poole.

Peahoone ümbruses on aimatav algse teedevõrgu kulgemine. Pärnaalleed on suunatud künkale, kus võis asuda paviljon. Pargi põhjaosas paiknevat madalat ringvalli peetakse muistseks maalinnaks. Linnuse mõõtmed on 95 x 60 m, valli kõrgus 0,5-1 m; ehitamisaeg arvatakse olevat 3.–6. sajand. Suurema linnuse sees on teine, 17-meetrise läbimõõduga ja 2 meetri kõrgune ringvall. Seda maalinna väikest koopiat on peetud muinsushuvilise mõisaomaniku B. von Tolli kujundatuks, kes lasi linnuse ja pargi vahel olnud kiviaia kokku vedada ja laduda ringikujuliseks värava ja trepiga valliks. Väikese linnuse vallil kasvavad põlised pärnad on üle kaheksa aasta vanad, selle lõunaservas kasvab kreeka pähklipuu, põhja pool suur harilik pöök. Pargi kaugemad osad on vabakujunduslikud. Mõisa südamesse suunduvast vahtraalleest on säilinud ainult fragmendid. Sarapuude laialdane kasutamine pargialleena on üsna erandlik. Parki ümbritseb kolmest küljest kiviaed. Paest laotud piirdemüüri pargi kirdenurgas kasutati I maailmasõja ajal laskepesadega kaitserajatisena; lääneküljel on nõukogudeaegne piirivalvurite kaevik. Parki on rajatud ürdiaed (2008), mille veesilmaks on paesse murtud mõisaaegne 9,5 m sügavune kaev. Mõisa härrastemaja ees asub koolijuhataja ja aktiivse ühiskonnategelase J. Laulu mälestuskivi (1987). Peahoone kõrval on vabamüürlaste sümboliga kivitahukas.

Pidula park on keskmise liigirikkusega, seal esineb 39 liiki puid ja põõsaid, millest võõrliike 21 (2007). Enamuses on kodumaised liigid: vaher, saar, pärn ja sarapuu. Palju võõrpuid hukkus 1969. aasta novembritormi tagajärjel. Haruldasemad liigid on valge mänd, kreeka pähklipuu ja mägivaher. Tähelepanuväärsed on peahoone põhjakülje lagendikul asuv inglise jalakas 'Purpurea' (H = 19 m, Ü = 180 cm),

harilik pöök (H = 24 m, Ü = 294 cm), harilik jalakas (Ü = 225 cm), harilikud saared (H_{max} = 29 m, Ü = 292, 289 ja 259 cm), mägivaher (H = 17 m, Ü = 187 cm) ja pooppuud (Ü = 126 ja 118 cm). Põlispuudest on uhkeim pargi kagunurgas kasvav 13-haruline pärn (H = 22 m). See olevat olnud von Tollide suguvõsa perepuu – „die grosse Linde“.

Pargis kasvavad kaitsealused jumalakäpp, suur käopõll ja rohekas käokeel; elavad väänkael ja väike-kirjurähn, nähtud on hallõgijad. Pidula park on liigirikas samblike pooldest, leitud on kaitsealust lumi-nuisamblikku; seal esineb haruldasi sambla-, seene- ja putukaliike. Naturaliseerunud on kirju liilia.

Mõisasüdamikust kaks kilomeetrit edelas ülespaisutatud Pidula oja ääres asub 1809. aastal ehitatud vesiveski, mis on üks Saaremaa vanemaid puithooneid, ning Pidula kalakasvatus, mis pakub majutust ja kalapüügi võimalust.

Pidulat on peetud Saaremaa vanima teadaoleva pidalitõbiste raviasutuse asukohaks. Kroonika andmetel lasi ordu ehitada 1240. aasta paiku hospitali „saare läänerannikule, ühe hea ja paljukülastatava sadama ligidale“. Kohanimi võibki tuleneda sõnast 'pidal', mis algselt tähendas nii pidalitõbe kui hospitali. Pidula ümbrus oli umbes 2000 aastat tagasi Loode-Saaremaa üks tähtsamaid asustuskeskusi, teadaolevalt asub seal parkümmend rauaägeset kivikalmet ning muistsed põllud.

Toomemäe park

asub Tartu kesklinnas. Toomemägi on sälkorgudega piiratud liivakivist kõrgendik Emajõe ürgoru paremal kaldal.

- ↪ *keskaegse Toomkiriku varemed*
- ↪ *kuival maal asuvad sillad*
- ↪ *mälestusmärgid ülikooliga seotud inimestele*
- ↪ *võimsad pärnad pea-alleel*
- ↪ *Eesti ühed vanimad lehised*

18. sajandi lõpul kustutati Tartu Venemaa kindluslinnade nimekirjast. Tähtsuse kaotanud bastionid kaeti mullaga ning neid kasutati linnaelanike karjamaa ja ratsutamispaijana. 1799. aastal kinkis keiser Paul I seni sõjaväe omanduses olnud Toomemäe ülikoolile. 1802. aastal taasavatud ülikooli rektor G. F. Parrot, ülikooli arhitekt J. W. Krause ja raamatukogu direktor J. K. S. Morgenstern otsustasid, et Toome muudetakse avalikuks pargiks, kus paiknevad ka ülikooli teadusasutuste hooned. Morgenstern soovitas võtta Toomemäe haljastusprojekti aluseks Zürichi Pärnade promenaadi. Pargi rajamine ei läinud kergelt: esimesed 10 000 puud – paplid ja kased – istutati 1805. aastal, kuid linnakodanike loomad sõid need ära; 1807. aastal korrati istutamist ning järgnevatel aastatel haljastati nõlvu ja külvati muru, kuid veel aastaid varastati puid, heina, puukoolist istikuid ning lõigati murumättaid. Krause kavandas pargi eri osade ühendamiseks Toomemäed poolitavale vagumusele kaks puitsilda, need said hiljem nimeks Inglisild ja

Kuradisild. 1848. aastal liideti pargiga professor Morgensterni kingitud aed, sinna ehitati üliõpilastele võimlemisriistad ja veeremängurada ning Toomevahi maja, mis on tänaseni säilinud. Ala piirati kõrge taraga. Aastail 1873–1876 haljastati professor A. von Oettingeni juhatusel endine liivakarjäär – Kassitoome org. Arvatavasti sellest ajast on pärit vanimad lehised ja seederdännid. 1878 kujundati vana kindlustustorni, nn Moskva rondeeli kohale kiviküngas grotiga. Sillakese ja skulptuuriga tiik sai valmis 1880, kuid likvideeriti mõne aasta pärast. See väike veesilm paiknes groti ees umbes ohvikivi praegusel kohal. Laia tänava algusesse endise linnamüüri kohale kuhjati vaateküngas. 1902. aastal rajati tenniseväljakud. 1930 parki korrastati ja istutati juurde puid. Parki laiendati 1950. aastail raekoja taha ning Jakobi tänava äärde, kuhu rajati varemete asemele haljasalad. Suured korrastustööd toimusid 1979–1981, enne ülikooli juubelit, mil muudeti ka ohvikivi asukohta. 2002. aastal uuendati tervikuna Professorite allee vahtrad. 2006–2007 puhastati Toomemäe nõlvu võsast ja 2011–2012 rekonstrueeriti endise sünnitusmaja ümbrus.

Toomemäel, kunagises linna vaimuelu keskuses, asub mitmeid väärtusliku arhitektuuriga hooneid: keskaegse Toomkiriku varemed, mille kooriosasse rajati 1806. aastal raamatukogu (praegu TÜ ajaloo muuseum); ülikooli kliinik

(1808, praegu Riigikohus); Vana Anatoomikum (1805); tähetorn (1808–1810) jt. Parki kaunistavad puidust Inglisild (ehitatud 1836–1838) ja kivist Kuradisild (ehitatud 1913. aastal Vene tsaaridünastia Romanovite 300. juubeliks, pühendatud Aleksander I-le). Ülikooli esimesele rektorile G. F. Parrotile pühendatud Inglisillal – Toomemäe väraval – on kiri „*Otium reficit vires*“ (puhkus taastab jõudu).

Park on looduskaitse all aastast 1957, selle pindala on 19,8 hektarit. Park jääb Tartu vanalinna muinsuskaitseala piiridesse.

Toomemägi on vaba ja looduslähedase kujundusega maastikupark linnas. Hoonete ümber esineb ka regulaarset kujundust. Reljeef on uhtorgude ning endiste kindlustusrajatiste tõttu vaheldusrikas. Suur osa Toomemäe alleedest märgivadki endiste bastionide ja vallide piirjooni. Parki läbib loode-kagusuunaline pärna-allee, mille vanimad puud – üks kauni raudaiaaga ümbritsetud K. E. von Baeri ausamba juures, teine Tähetorni lähedal – on pärit tõenäoliselt vanimast istutusperioodist. Allee jagab pooleks Inglisild; edelas, endistel muldkindlustustel kulgeva allee katkestab Kuradisild. Pargis on graniittahvlitega tähistatud keskaegsete väravate ja tornide asukohad, linnamüüri maakivist jäänused on nähtavad Jakobi tänava ääres. Tartu vanim mälestussammas Rahvaste monument asub Toomeorus Vallikraavi tänava ääres. Toomemäel on palju klassikalisi ausambaid ja mälestusmärke

ülikooliga seotud kuulsatele inimestele: ülikooli raamatukogu ja kunstimuuseumi rajajale J. K. S. Morgensternile, bioloog K. E. von Baerile, astronoom F. G. W. Struvele, 1632. aastal ülikooli rajamise algatajale J. Skyttele jt.

Park on liigirikas, seal kasvab 70 taksonit puid ja põõsaid (2006), enamik võõrliikidest on istutatud pärast II maailmasõda. Puistus on erineva vanusega puid, vähe on okaspuid. Peamine puuliik pargis on vaher, lisaks harilik ja suurelehine pärn ning saar. Vanimad puud kasvavad Tähetorni ja toomkiriku vahel; pärnad professor Morgensterni obeliski juures on istutatud 1851. aastal, Rahvaste monumendi juurde istutati puud 1891. aastal. Põõsaid on pargis suhteliselt vähe. Haruldasematest liikidest kasvavad Toomemäel euroopa ja vene lehis; harilik ebatsuuga; serbia kuusk; alpi seedermand; makedoonia mänd; purpur- ja ida-mariõunapuu; pensilvaania saar; tatari vaher; hariliku tamme püramiidvorm 'Fastigiata'; hõbehaab; berliini pappel; hilistoomingas; Sieboldi ja naastuline kikkapuu; ruaani, Wolfsi, himaalaja ja ungari sirel; tähk-toompihlakas; nipponi enelas; looklev forsüütia; lõhnav kuslapuu jt. Jämedaima pärna ümbermõõt on 455 cm, jämedaimal tammel 264 cm, vahtral 233 cm, künnapuul 127 cm ja lehisel 274 cm.

Pargis elab kaitsealune kodukakk.

Ajalooliste vaatamisväärsuste juures on rohkesti infotahvleid.

Ülikooli peahoone ehitamise ajal leitud luud, mis kuulusid samas kohas asunud keskaegsesse Maarja kirikusse ja surnuaeda sängitatud inimestele, maeti 1806. aastal ümber Toomemäe ümbritsevasse vallikraavi. Hauda tähistab 1811. aastal J. W. Krause jooniste järgi ehitatud neljakandiline punastest tellistest monument, mille tipus on vaskkera ja selle otsas rist. Mälestussamba külgedel on vaskplaadid eesti-, vene-, saksa- ja ladinakeelse tekstiga. 1985. aastal maeti mälestussamba juurde ka ülikooli peahoone keldrites arheoloogilistel kaevamistel avastatud inimluud.

Toomel Musumäe juures oleva ohvrikivi kohta pole säilinud rahvapärimusi, kuid M. J. Eisenilt pärineb teade, et ohvrikivi kõrvaldati (peideti maa sisse) 17. sajandil võitluses paganausu vastu. Alles 19. sajandil kaevatud ta maa seest välja ja pandud rahvale vaatamiseks.

Puhja seltsimaja park

asub Tartu maakonnas, ajalooliselt Tartumaal Puhja kihelkonnas.

Paika mainiti esimest korda aastal 1397. Hilisgooti stiilis Püha Dionysiuse kirik ehitati aastail 1495–1499. Pärast põlengut 1627. aastal hävis kirik osaliselt ning see ehitati ümber. Puidust barokse kiivriga haritorn valmis tõenäoliselt 18. sajandi lõpul.

- ↪ *ainult pärnadest koosnev park*
- ↪ *südamekujuliselt istutatud puud*

Puhja kirik koos kirikaiaga on muinsuskaitse all. Park on looduskaitse all aastast 1957, selle pindala on 2,6 hektarit.

Park rajati kahes osas. Pastoraadi ja kiriku ümber istutati puud 19. sajandi teisel poolel. Vabadussõja mälestussamba ümber rajati park Puhja Haridusseltsi algatusel 1925. aastal.

Pargi eri aegadel rajatud osad on erineva ilmega. Vanem, kiriku ümber olev puistu on mitmekesisem; noorem pargiosa on ainulaadne kogu Eestis, selle rajamiseks on kasutatud ainult ühte puuliiki – pärna. Vabadussõja mälestussamba ümber kujundati kiirjalt hargnevate teedega puistu. Teede joonis kujutab segmentideks jagatud südant, mida ümbritseb pärnaderida. Pargi lääneosa avarat muruala, kunagist Haridusseltsi spordiplatsi ümbritsevad kolmest küljest tihedad pärnade read. Kirikuaeda piirab madal maakividest

müür, mille väravapostideks on massiivsed püramiidse katusega kivitulbad. Müüri äärde istutatud saarte- ja vahtratereast on alles üksikud puud. Kiriku peaukse kõrval on suurel maakivil mälestustahvlid Käsu Hansule ja Adrian Virginiusele (1988) ning kaks kiviristi. Kirikuaias on säilinud üks eestikeelse kirjaga vana hauakivi: nn Konnikivi.

Pargi keskmes asub Vabadussõja mälestussammas (A. Starkopf, 1925). Monument lõhuti 1950. aastal ning taasavati 1988. Graniitobeliski külgedel on aastail 1918–1920 langenute nimed ja luuleread H. Visnapuu „Kodumaa laulust“: „Töö, mure, laulu / vaba kodumaa, / jää vabaks sa, / jää seisma sa!“.

Park on liigivaene, seal kasvab 16 liiki puid ja põõsaid, võõrliike on 10 (2006). Enamuses on kodumaised lehtpuud ja –põõsad. Kiriku ümbruses on peapuuliik vaher, lisaks tamm, pärn ja saar. Üksikpuudena esinevad hobukastan, harilik elupuu, euroopa lehis jt. Pargi noorem osa koosneb pärnadest. Põõsastest kasvavad seal lumimari, näärelehine kibuvits, taraenelas, karvane viirpuu, sirel jt.

Kirikuaias on naturaliseerunud kirju liilia, metstulp ja harilik sinilillia.

Haridusseltsi spordiplatsil toimuvad suvel vabaõhuüritused. Puhja gümnasiumi juurest algab parki läbiv umbes 10 km pikkune loodusrada.

A. Virginius (Vergin) oli Puhja pastor (1686–1694) ning Uue Testamendi, suure katekismuse ning laulu- ja palveraamatu ümberpanija Lõuna-Eesti murdesse. Käsu Hans (Hans Kes(s)) oli Puhja köster ja koolmeister, esimene eesti soost kirjamees. Tema kaebelaul „Oh! Ma vaene Tardo Liin...“ (1708), räägib Tartu hävitamisest ja linnarahva küüditamisest Vene vägede poolt Põhjasõja ajal.

Suure-Rõngu mõisa park

asuvad Tartu maakonnas, ajalooliselt Tartumaal Rõngu kihelkonnas.

Kivist vasallilinnust Rõngus mainiti esmakordselt aastal 1413, kui see kuulus von Tödwenitele. Liivi sõja ajal, aastal 1558 linnus purustati. 18. sajandil jäi linnus lõplikult varemesse ning selle kive kasutati mõisa peahoone ja kõrvalhoonete ehitamisel. Sajandite jooksul oli mõisal palju omanikke. 1750. aastal jagati Rõngu mõis Suure-Rõngu ja Väike-Rõngu mõisaks. Aastail 1766–1875 kuulus Suure-Rõngu von Manteuffelitele, seejärel kuni 1919. aastani von Anrepite suguvõsale. Mõis riigistati 1921. aastal. 2010. aastal kinkis S. Pahapill Lossimäe pargiala Rõngu valla rahvale.

- ❖ *keskaegse linnuse varemed*
- ❖ *võimsad valged männid*
- ❖ *Tartumaa jämedaim tamm*
- ❖ *hariliku vahtra punaselehine vorm*
- ❖ *tänukivi S. Pahapillile*

Peaaegu maatas tehtud linnusest on säilinud umbes 26 meetrit idakülje välismüüri koos peavärava avaga. Linnuse varemetest sadakond meetrit ida pool

asunud 1780. aasta paiku ehitatud härrastemaja põles maha 1917. aastal, selle asukohta tähistab rohtunud kungas, millel kasvavad üksikud noored männid ja lehised. Kaugemal asunud kõrvalhooned on ümber ehitatud.

Linnuse varemed ja mõisa kalmistu on muinsuskaitse all. Park võeti tervishoiukaitse alla 1929. aastal. Rõngu Lossimäe pargi pindala on 13,2 hektarit; Rõngu Hiugemäe (Hiagemäe) metsapargi pindala on 25,6 hektarit. Mõlemad pargid on looduskaitse all aastast 1957.

Esinduslik park rajati 18. sajandil samal ajal peahoone ehitamisega. Baroksest ehisaist avanes vaade maastikule. 19. sajandi algul pargiala laiendati ja kujundati ümber suurejooneliseks vabakujuliseks pargiks, mida sajandi lõpuaastatel täiendati. Künkalt avanes vaade all orus olevale paisjärvele ja peahoone tagant neljale omavahel ühendatud tiigile. Pargis istutati puud gruppides, väikestele väludele jäeti põlispuud; äärealadele istutati pärnad ja männid. Punastest tellistest linnusevaremed olid pargile romantiline kaunistus. Tammeallee viis Hiugemäe metsapargi suunas ja pärnaallee Rõngu kiriku poole.

Park asub tasase laega mäel, mille nõlvad lõuna ja kagu suunas on suhteliselt järsud. Tammeallee ühendab Lossimäe põhja pool asuva Vallimäe seljaku ehk Tammemäega. Pargis on säilinud põhjaveetoitelised tiigid, mis arvatakse olevat vallikraavi jäänused. Endise peahoone esist avarat väljakut ilmestavad põlistammed ja pärnad. Tagaväljak on piiratud lehtpuuderühmadega. Pargi tagumises osas on säilinud eakad elupuudegrupid. Pargi puistu moodustub pärna-, tamme- ja lehisgruppides. Äärealadel raamivad parki 19. sajandist pärit tihe pärnaistutus idaosas ja männigrupid lõunas. Park on korrastatud, kuid seal puuduvad jalgteed. Pargilagendikul kunagise peahoone ees on tänukivi väliseestlasele S. Pahapillile. Teenete eest Vabadussõjas sai tema abikaasa isa E. Kerson Rõngu mõisamaade südamikust 14 ha suuruse maatüki.

Rõngu aleviku põhjaservale jääval metsaga kaetud moreenseljaku Hiugemäel (algselt Hingemäel) oli muistne hiiekoht. Hiugemäe lõunaküljel on maa-alune kalmistu ja Manteuffelite perekonna metsistunud matusepaik.

Lossimäe park on liigivaene, seal kasvab 29 liiki puud ja põõsaid (2009). Peamine puu on pärn, lisaks tamm ja vaher, lõunanõlval mänd; Tammemäel haab. Puistus on rohkesti silmapaistvate mõõtmega vanu puud: saar ($\bar{Ü}_{\max} = 280$ cm), pärn ($\bar{Ü}_{\max} = 402$ cm), valge mänd ($\bar{Ü}_{\max} = 260$ cm) ja lehis ($\bar{Ü}_{\max} = 388$ cm). Pargi idanurgas kasvava suurima tamme ümbermõõt on 568 cm, kõrgus 25 m ning see hargneb kahe meetri kõrgusel seitsmeks. See on Tartumaa jämedaim tamm. Suurimad euroopa lehised kasvavad pargi edelaosas. Haruldasematest liikidest kasvavad tiigi kirdenurgas hallid päkklipuud, edelaosas valged männid ning harilik vahtra punaseleheline vorm 'Schwedleri'. Põõsastest on rohkelt sarapuud, sirelit ja villast lodjapuud, haruldasem on harilik kikkapuu.

Pargis elab kaitsealune kodukakk. Naturaliseerunud on kirju liilia.

Pargis asuvad Rõngu vasallilinnust ja pargi ajalugu tutvustavad infotahvlid ning paviljon; parklas on laua ja pinkidega varjualune ning tee ääres pargi elustikku tutvustav infotahvel. Hiigemäel paiknevad tervisespordirajad ja 1,1 kilomeetri pikkune looduserada ning laululava ja jaanitulepaik.

Suure-Rõngu lossis elas eesti päritolu kindral C. F. Tenner (1783–1859), vene teadusliku ja sõjageodeesia üks rajajaid, kartograaf, kes oli Vene-Skandinaavia kraadimõõtmise initsiaatorite hulgas ning osales koos F. G. W. Struvega maakera kuju ja suuruse määramiseks tehtud meridiaanikaare mõõtmises.

Barbara von Tisenhuseni kurb armulugu

Kirjanik A. Kallase novell räägib 16. sajandil aset leidnud traagilisest armuloost Barbara von Tisenhuseni ja Rõngu mõisa kirjutaja Franz Bonniuse vahel. Barbara sündis Rannu lossis 1533. aastal. Kui tüdruku vanemad surid, võeti ta kasulapseks. Orvuks jäänud Barbara oli Rõngu lossihärra Johann von Tödweni abikaasa Anna von Tödweni vennatütar. Paaril endal lapsi ei olnud. Barbara legendiks saanud armulugu toimuski Rõngu mail, traagiline lõpp Rannu mõisas ja Võrtsjärvel.

Rahvajutu järgi läinud lossi alt maa-alune tee vanade kloostrivaremete juurde, mis nähtavasti asusid Atramõisa kandis. Teise jutu järgi viis Rõngu lossist maa-alune salatee Rannu mõisa ja Atramõisa. Rõngu härra lasknud ukse kinni panna ja oli vist ka põhjust, sest maa-alusel teel olnud kolm surnukirstu, kõik raha täis.

<http://www.rongu.ee/?page=85>

Luke mõisa park

asub Tartu maakonnas, ajalooliselt Tartumaal Nõo kihelkonnas.

- ↪ *betonist lõviskulptuurid*
- ↪ *tiikidekaskaad*
- ↪ *endisaegne pärnadedest labürint*

Vanimad teated Luke mõisa kohta pärinevad 1557. aastast. Sajandeid kuulus see von Löwenwoldedele. 1841. aastal läks omand üle von Knorringute suguvõsale, kelle perekonna valdusse jäi mõis kuni võõrandamiseni aastal 1920. Mõisahoonetes asus aastail 1922–1971 kool. Tänapäeval kuulub mõis Nõo vallale, mõisas tegutseb SA Luke mõis.

Puidust peahoone hävis 1944. aastal põlengus. Valitsejamaja oli kahekorruseline kõrge soklikorrusega kivihoone (19. sajandi II pool), mis võib olla ehitatud varasema peahoone asukohale. Pärast kooli väljakolimist jäi maja tühjaks ning on praegu varemetes. Silmapaistev on 19. sajandi lõpul ehitatud historitsistlikus stiilis kärnerimaja. Väikest järsu viilkatusega hoonet kaunistavad puitpits ning valge krohvipind punase tellise raamistuses (restaureeritud 2005). Kõrvalhooned on varemeis või ümber ehitatud. Tellistest lautade ja tallide kompleks hävis 1998. aastal tulekahjus.

Park koos kõrvalhoonetega on muinsuskaitse all. Park on looduskaitse all aastast 1957, selle pindala on 15,4 hektarit.

Terrassiline barokkpark rajati tõenäoliselt 18. sajandi lõpul, sellest ajast on säilinud endise peahoone läheduses kasvavad üksikud elupuud. 19. sajandi II poolel, A. von Knorringu ajal rajati vabakujuline pargiosa, säilitades barokne südamik. 19. sajandi lõpul rekonstrueeriti see stiilseks historitsistlikuks neobarokkpargiks. Madala maakivist müüri ümbritsetud ja kolmel tasapinnal paiknev algselt püगतud pärnadega regulaarpark valmis täielikult 1898. aastaks. Tiikidesüsteem jagas mõisaansambli kaheks: park ja eluhooned olid eraldatud viljapuu- ja rohtaiast ning majapidamishoonetest. Luke parki peetakse üheks parimaks algse planeeringu säilitanud pargikunsti näiteks Eestis.

Park asub kolmel Voika oja kaldaterrassil. Vanade muhklike tüvedega läänepärnade allee viib esiväljakule, kus ringteega ümbritsetud murualal kasvavad põlispuudegrupid. Avara aasa kahel küljel olid püगतud elupuu- ja pärnabasketid, mis tänaseks on ülekasvanud. Järsult astangult viib alla kivitrepp, mida valvavad suured betoonist lõvikujud (Riia Wöhrmanni pargi lõvide koopiad). Allee ühel küljel on algselt püगतud pärnahekkidest labürint; pügamine on andnud puudele kummalised kõverdunud vormid. Teisel pool on pärnadega raamitud muruväljak. Astme võrra madalamal muruväljakul peatee lõpul asub Eeva (Aphrodite) kuu. 1944. aastal purustatud skulptuuri tükid leiti maetuna pargist ja restaureeriti 2007. aastal. Pargi ida- ja läänepoolset osa lahutab viiest tiigist

koosnev kaskaad (taastatud 2005). Veemängul – helidel ja peegeldustel – on Luke pargis väga oluline osa. Sildadega paisregulaatorid on ehitatud suurtest tahutud maakividest. Tiikide ümbrus on vabakujunduslik, avarad murualad toovad esile laskuvaid terrasse. Pargis on puitpitsiline maakivivundamendil paviljon (2006). Aednikumaja juures on kasvuhuone ja õunakeldri kivimüürid ning müüri ümbritsetud eri tasapindadel viljapuuaed. Pargi peasissepääsul vana pärnaallee alguses on graniidist väravapostid; säilinud on ka osa parki ümbritsenud väikeseid graniitposte. Mõisasüdamest suundub Nõo poole 300 m pikkune sega-allee, Pangodi ja Unipiha poole aga rohkem kui kilomeetripikkused pärnaalleed.

Park on liigivaene, seal kasvab 27 taksonit puid ja põõsaid, võõrliike on 13 (2006). Põhipuuliik on pärn, lisaks tamm, läänepärn ja jalakas. Haruldasematest liikidest kasvavad seal läiklehine pärn, hariliku jalaka leinavorm 'Camperdownii' ja jaapani enelas. Suurimat kasvu on tammed ($\dot{U} = 380; 394$ cm), pärnad ($\dot{U}_{\max} = 284$ cm; $H_{\max} = 23$ m) ning kuusk ($\dot{U} = 309$ cm; $H = 31$ m). Silmapaistvate mõõtmetega on kaks harilikku elupuud ($\dot{U}_{\max} = 242$; $H = 17,5$ m).

Pargis parkla läheduses ning esiväljakul asuvad mõisa ajalugu tutvustavad infotahvlid. Suvel on kärnerimajas avatud infopunkt, väljapanek Nõo kihelkonna mõisatest ning kohvik. Täiendav teave: <http://www.lukemois.ee/>

Ülenurme mõisa park

*asub Tartu maakonnas, ajalooliselt Tartumaal
Tartu-Maarja kihelkonnas.*

Mõisa mainiti esmakordselt 1637. aastal, mil selle omanik oli B. Busselberg. Sajandite jooksul oli mõisal väga palju omanikke. 1878. aastal ostis mõisa eestlasest ärimees G. Riik, aastast 1906 kuni võõrandamiseni oli omanik P. Muna. Riigistamise järel 1924. aastal jagati mõis taludeks, mõisa peahoone koos pargi ja õunaaiaga sai P. Muna väimees V. Puskar, majandushooned jäid P. Muna maadele. 1940. aastal asutati ühismajand; sovhoos reorganiseeriti 1968. aastal EPA Ülenurme õppe-katsemajandiks. Alates 1972. aastast asub mõisa hoonetes Eesti Põllumajandusmuuseum.

Historitsistlik rikkalikult puitpitsiga kaunistatud peahoone pärineb 1860.–1870. aastaist. Arvukad ilusad maakivist ja tellistest laotud kõrvalhooned asuvad

rühmadena kahel pool parki. Aastail 1882–1889 ehitatud suurt laudahoonet ja talle ümbritsevad väiksemad aidad moodustavad siseõuesid. 1886. aastal ehitatud ait-kuivati, lauda ja sepikoja lõhutud maakividest seinte krohvitud vahedes on killustikuga kujundatud mustreid, inimesi, loomi jm. Majandushooned pargist idas on ehitatud pärast 1924. aastat. 1981. aastal avati endises hobusetallis püsiekspositsioon. See hävis tulekahjus 1986. aastal, hoone taastati 1988.

Park on looduskaitse all aastast 1958, selle pindala on 3,4 hektarit.

Lihtsa regulaarse kujundusega pargi rajas krahv V. Cancrini uue peahoone ehitamisega samal ajal, aastail 1856–1878. Keskse allee külgedele jäid puuderidadega raamitud avarad ristikülükukujulised muruväljakud. Pargi täienduseks istutati 1945. aastal oja kallastele vabakujulised puudegrupid; endine õunapuuaed muudeti pargiks aastal 1954.

Pargi keskteljeks on peahoone eest ajaloolisele Tartu-Võru maanteele suunduv tihe pärnaallee. Teine allee on pargi lõunapiiril, puuderead eraldavad pargi maanteest ja põhjapoolsetest kõrvalhoonetest. Alleede vahel olevad

väljakud on aegade jooksul täis istutatud. Pargi kirdeosas asuvale Lammassoo ojale on paisutatud tiik, üle selle viib muuseumiõue betoonsild. Peahoone tagaväljakult avanes varem vaade Aardla jõe orule, nüüd sulgevad selle puud ja etteehitatud hoone. Kuivati ja lautade juurde viivate teede ääres on graniidist väravatulbad, mis tähistavad endiste piirdeaedade asukohti. Peahoone lähedal kivalusel on arsti ja kirjamehe, talupoegade huvide eest seisja Fr. R. Faehlmanni (1798–1850) pronksbüst (autor I. Sepping 1999).

Park on keskmise liigirikkusega, seal kasvab 39 liiki puid ja põõsaid, võõrliike on 25 (2006). Peamiseks puuliigiks on pärn, mis oli põhiliseks liigiks ka alguses pargis. Haruldasemad on torkav kuusk 'Glauca', jaapani nulg, hall päklikpuu ja läiklehine pärn. Peahoone ees kasvab noolsirge siberi nulg (Ü = 174 cm). Põõsastest on haruldasemad amuuri sirel peahoone taga ja tõmbilehine viirpuu 'Rubra Plena'.

Tiigi ääres on madalal maakivist vundamendil pargipaviljon, kus asub väike kohvik ning mõisa ja Aardla poldrit tutvustavad infotahvlid. Mõisas tegutseb Eesti Põllumajandusmuuseum: tutvustatakse eesti talupoja töid ja tööriistu, korraldatakse näitusi, laatasid, konverentse, õppepäevi jms. Täiendav teave: <http://www.epm.ee/>

Raadi mõisa park ja dendropark

*asub Tartu linna kirdeosas, ajalooliselt Tartumaal
Tartu-Maarja kihelkonnas Raadi järve kallastel.*

- ↪ *peahoone varemed*
- ↪ *järveni laskuvad terrassid*
- ↪ *algupärane planeering järvetagusel alal*
- ↪ *liigirikas dendropark*

Esmateated mõisa kohta pärinevad 16. sajandist, kui Raadi mõis kuulus Tartu linnale (raele), sellest tuleneb ka mõisa nimi. 1584. aastal sai mõisast Poola kuninga majandusmõis. 17.–18. sajandil vahetas mõis mitu korda omanikke. Aastail 1751–1919 kuulus mõis von Liphartide perekonnale. 1922.–1943. aastatel asus Raadi lossis Eesti Rahva Muuseum; enamikku kõrvalhooneid kasutas Tartu Ülikooli põllumajandusteaduskond. Pärast II maailmasõda rajati mõisa lähedusse nõukogude sõjaväelennuväli ning suurem osa pargi territooriumist suleti tavainimestele. 1988. aastal sai Eesti Rahva Muuseum rüüstatud mõisasüdame tagasi.

Puidust peahoone ehitati aastal 1783, see asendati 1840. aastate alguses noobli lossiga. Aastail 1890–1905 härrastemaja suurendati ja ehitati mitu korda ümber. See oli pikk, rikkalikult kaunistatud hoone, millel oli maitsekas sisekujundus ja kus asus Baltikumi suurim kunstikogu. Mõisaansamblit eraldas Tartu-Narva maanteest

piirdemüür koos dooria stiilis templina kujundatud väravavahimajaga (19. sajandi I pool). Uhke neorenessanss-stiilis loss põles 1944. aasta augustis maha. Peahoone varemed muudeti sõjaväe laohooneks. Tänapäeval on mitmed kõrvalhooned renoveeritud ja kasutusel muuseumikogude hoidlatena; külastajatele on avatud mõisa veetorn ja jääkelder. 1991. aastal taastati fotode põhjal vanale vundamendile sammastega valvurimaja ja müür klassitsistliku väravaehitisega.

Peahoone varemed ja park on muinsuskaitse all. Park on kaheosaline: dendropark on looduskaitse all aastast 1957 ja mõisa park aastast 1986; pindala on 10,3 hektarit.

Raadi mõisa ansambli osa oli oskuslikult maastikku paigutatud park. Kahest väiksemast veekogust kujundati 4,6 ha suurune järv. 18. sajandi keskel oli ümber mõisa peahoone regulaarse planeeringuga park. Järveni laskusid geomeetriliste trepistike ja parteritega terrassid. Peahoone ees oli korrapärase kujuga muruväljak. Aastail 1840–1842 kujundati tuntud saksa pargiarhitekti P. J. Lenné projekti järgi peahoonest põhja poole looklevate teedega vabakujuline park. 20. sajandi algul tehtud ümberehitustega täiendati järve kaldaterrasse M. von Sieversi kavandatud treppide, balustraadide, aiavaaside ja muude väikevormidega. 1923. aastal eraldati pargi kõrval asuv lage ala ülikooli dendropargi tarbeks. Istutustöödega

alustati 1925. aastal professor A. Mathieseni juhendamisel. 1940. aastaks oli sinna istutatud 2900 puud ja põõsast. Rajamisel võeti eesmärgiks liigirohkus, nii kasvas sel ajal dendropargis 400 taksonit puud ja põõsaid. 1990. aastail istutati mõisapargi korrastamise käigus üksikpuud ja puudegrupe; lõunaväravani viivat pärna-alleed noorendati. Koostatud on pargi renoveerimisprojekt, mis lähtub algupärasest suurejoonelisest kujundusest.

Raadi park koosneb eriilmelistest osadest, mida eraldab Raadi järv. Ajaloolise peahoone ümbruse terrassidel on suhteliselt vähe vanu puud; selle vastas teisel pool Raadi järve asub regulaarse lahendusega pargiosa, mille teedevõrk ja põlised pärnad on tänaseni säilinud. Vanimad puud pärinevad 19. sajandi algusest. Vabakujuline dendropark on üsna võsastunud. Selle lõunaosas on maastik avatum, pargiaasad vahelduvad väiksemate puu- ja põõsagruppidega. Raadi järve lõunakaldal asub mälestuskompleks aastail 1941–1944 langenutele (skulptor A. Mölder, arhitekt R. Luup, 1975).

Pargi ja dendropargi liigirikkus on suur, seal kasvab 118 taksonit puud ja põõsaid, võõrliike on 91 (2006). Raadi pargi ajaloolises osas on peapuuliik suurelehine pärn, lisaks vaher, tamm ja saar, okaspuid ja põõsaid on väga vähe.

Pargi alumine osa – dendropark – on liigirikas, kuid okaspuid on säilinud vähe. Peapuuliigid on harilik ja läänepärn, lisaks vaher. Pärnade maksimaalne übermõõt on 287 cm. Väga haruldane on korgijalakas ($\ddot{U} = 147$ cm). Haruldasemad liigid pargis on keermänni teisend ($\ddot{U}_{\max} = 145$ cm), hõbehaab ($\ddot{U} = 300; 345$ cm), euroameerika pappel 'Marilandica' ($\ddot{U}_{\max} = 317$ cm), punane tamm ($\ddot{U}_{\max} = 197$ cm), pensilvaania saar ($\ddot{U} = 133$ cm), läiklehine pärn, künnapuu, hall ja mandžuuria pähklipuu, harilik valgepöök, mets-pirnipuu jt.

Naturaliseerunud on sahhalini kirburohi ehk sahhalini pargitatar.

Mõisapargis korraldatakse mitmesuguseid vabaõhuüritusi.

Liphartide varandus Raadi järve põhjas

1920. aastail liikusid kuuldused, et Liphartid peitsid enne Eestist lahkumist 12 kasti kulda ja hõbedat Raadi järve. Jutud osutusid tõeks. Sõdurid said pootshaakidega kätte kuus varandust täis kasti. Järve traaliti suure noodaga ja tuukergi käis põhja läbi, aga rohkem midagi ei leitud. Leitud kuld- ja hõbeasjad anti riigile ning hiljem andis Eesti riik need üle Liphartide volinikule.

Alatskivi mõisa park

*asub Tartu maakonnas Alatskivi järve kallastel, ajalooliselt
Tartumaal Kodavere kihelkonnas.*

- ↪ *historistslik loss*
- ↪ *roosiaed*
- ↪ *Eesti suurima läbimõõduga pärnarest ring*
- ↪ *ümber järve kulgev jalutusrada*
- ↪ *veerikas Punane allikas*
- ↪ *Truuduse tamm*
- ↪ *vanas aitkuivatis asuv looduskeskus*

Vanimad teated mõisa kohta pärinevad 1601. aastast. Mõisal oli 17.–18. sajandil mitmeid omanike, sealhulgas Rootsi kuningas Gustav II Adolfi sekretär. 1753. aastal ostsid mõisa von Stackelbergid, abielu kaudu said 1870. aastal omanikeks von Nolckenid, kelle valdusse jäi mõis kuni võõrandamiseni aastal 1919. Mõisas on olnud kool (1920–1929), riigimõis, masina- traktorijaam, piirivalvekordon ja majandikeskus; praegu tegutseb hoones SA Alatskivi Loss.

Varasem mõisasüda asus Tartu–Mustvee maantee ääres. Aastail 1880–1885 ehitati A. von Nolkeni kavandite järgi Alatskivi ürgoru nõlvale historistslik

peahoone, mille eeskujuks oli Balmorali loss Šotimaal. Tugevalt liigendatud valgel hoonel, millel on kiltkivist katus, on peasissekäigu ees sakmelise servaga altaan (sammasrõdu) ning lossi nurkadel koonusekujuliste kiivritega tornid. Vana peahoone, hilisem valitsejamaja (ehitati 1929 ümber koolimajaks) on kasutusel vallamaja ja huvikeskusena. Mõisaansamblist kuulub suur hulk ilusaid rühmiti paiknevaid maakivist ja tellistest majandushooneid. Lossi ees olev pargiosa ja esiväljak on ümbritsetud 1,8–2,4 m kõrguse lõhutatud maakividest müüri, nõlvadel on müür astanguline. Kõrge katusega väravaehitis (1880. aastad) on punastest tellistest. Esiväljaku lääneküljel on tall-tõllakuuri ja aidaga suletud siseõu. Mõisaäagne jääkelder on taastatud käsitiivalistele sobivaks talvituspaigaks.

Peahoone koos kõrvalhoonete ja pargiga on muinsuskaitse all. Park võeti tervishoiu-kaitse alla 1929. ja looduskaitse alla 1957. aastal. Alatskivi park (pindala 85 ha) kuulub Alatskivi maastikukaitseala koosseisu (pindala 381,3 ha).

Algne regulaarne park rajati 18. sajandi II poolel. Tagaväljakult laskusid järve suunas terrassid. Sirgetest alleedest on säilinud nõlval tihedalt kasvavad vanad pärnad. 19. sajandi lõpul kujundati mõisasüdame ümbrus inglise parkide eeskujul vabakujuliseks maastikupargiks. Paisjärv jagati tammiga kaheks: Lossijärveks ja Veskijärveks.

Reljeefi vaheldusrikkus ja veepeeglid võimaldasid luua mitmekesiseid vaateid. Lossi idaküljele rajati taraga piiratud Hirveaed. Jalutus- ja ratsutamisteed kulgesid piki järvekaldaid ja kaugemalegi, nende äärde istutati alleed. Kõdesi metsa suurele rändrahnule püstitati kreeka valguse- ja ennustamisjumala Apolloni pronkskuju (1937. aastal viidi see Kadrioru parki). Üle järve avanes skulptuuri suunas vaatesiht. 1980. aastail parki täiendati, 1997. aastal istutati Hirveaiast kirdesse tamme- ja kaseallee.

Mõisahooned ja vabakujuline park moodustavad silmapaistva terviku. Lossi ees asub avar ringteega muruplats, peahoone taga on madala müüriaga piiratud astangul muruplats, millel on roosidega kujundatud parterid. Erilised on parki istutatud puuderingid. Suurim, ligi sajameetrise läbimõõduga kahelt realt istutatud pärnadering on lossivärava juurest algava nn Paruni tee lõpus. Endist sissesõiduteed ääristavad ligikaudu poole kilomeetri ulatuses põlised pärnad. Kaks väikest algselt püगतud pärnadenest kujundatud ringi on lautadest lõuna pool; osaliselt säilinud ringid on lossi tagaväljakul ning valitsejamaja juures. Rööbiti Lossijärvega kulgeb sanglepa-tammeallee, mis viib Kalevipoja sängini. Paisjärve põhjakaldal asuvad Alatskivi Linnamägi ja ohvriallikas: Devoni liivakivist väljavoolav Punane allikas ning kasvab põline tamm nn Truuduse tamm. Üle vee parkmetsa viib Turbasild ehk Valge sild.

Park on keskmise liigirikkusega, seal kasvab 52 taksonit puid ja põõsaid, võõrliike on 30 (2006). Peamine puuliik on pärn, lisaks tamm, vaher ja saar. Okaspuudest

on enamuses kodumaised kuused ja männid, pargis kasvavad vaid üksikud vanad siberi nulud, lehised ja elupuud. Peahoonest põhja pool terrassidel kasvavad pargi vanimad pärnad. 1980. aastail istutati juurde võõrliike: torkav kuusk, harilik ebatsuuga, tamme püramiidvorm jt. Suurimate mõõtmetega puud on mänd ($\bar{U}_{max} = 314$ cm), euroopa lehis ($\bar{U}_{max} = 213$ cm), saar ($\bar{U}_{max} = 300$ cm) ja vaher ($\bar{U}_{max} = 299$ cm).

Eraldi objektina on looduskaitse all Truuduse tamm ($\bar{U} = 420$ cm; H = 25 m) ning Kalevipoja viskekivi ehk Apollo kivi ($\bar{U} = 16,7$ m; H = 1,7 m).

Pargis elavad kaitsealused nahkhiired: suurkõrv, veelendlane, tigilendlane, hõbenahkhiir, põhja-nahkhiir, pargi-nahkhiir, suurvidevlane, kääbus-nahkhiir ja pügmee-nahkhiir. Naturaliseerunud on sahhalini kirburohi ehk sahhalini pargitatar.

Lossi kõrvale on paigaldatud kaks suurt infotahvlit. Veskijärve lähedal kaseallee alguses on matkaraja kaardi ning lühitutvustusega teabetahvel. Hirveaias on jaanituleplats ja lauluväljak. Looduskeskuse juurest algab ümber järve kulgev matkarada.

Mõisa üüritakse välja pidulikeks sündmusteks ja konverentsideks-koolitusteks, härrastemajas on restoran, E. Tubina muuseum ja keldris lossi teenijarahva vahakujud. Ait-kuivatis tegutseb looduskeskus.

Täiendav teave: <http://www.alatskiviloss.ee/>

Truuduse tamm

Linnamäe lähedal Lossijärve kaldal kasvab vägev Truuduse tamm. Selle puu all antud truuduse ja armastuse vanne olevat igavene ja murdmatu.

Kalevipoja viskekivi

Apollo kivi teati varasemal ajal rahva hulgas Kalevipoja viskekivina. Kord tulnud Kalev lauakoormaga Venemaa poolt ja näinud kaugelt hundikarja oma hobust kimbutamas. Võtnud siis maast suure kivi ja heitnud selle huntide suunas, kuid paraku ei õnnestunud Kalevil hunte minema peletada ja need murdnud hobuse maha.

Hummuli mõisa park

asub Valga maakonnas, ajalooliselt Viljandimaal Helme kihelkonnas.

Hummuli mõisa mainiti esmakordselt 1470. aastal, kui see kuulus G. Anrepile. Sajandite jooksul oli mõisal mitmeid omanikke. 1856. aastal ostis mõisa N. A. Samson von Himmelstjerna. 1914. aastal sai omanikuks Sangaste krahvi poeg E. von Berg. Kuna too oli Soome Vabariigi alam, siis mõisa ei võõrandatud kohe, vaid jäeti 1929. aastani endisele omanikule rendile. 1930. aastast asub mõisahoones kool, praegu Hummuli põhikool.

- ❖ *loss*
- ❖ *esinduslik vabakujunduslik park*
- ❖ *mõisaaegsed kalakasvatustiigid*
- ❖ *mälestusmärk Põhjasõja lahingutele*
- ❖ *punased vahtrad*
- ❖ *rippuvate okstega harilik kikkapuu*

1860. aastail valminud punasest tellisest puhtalt laotud härrastemaja soklikorrus on maakivist. Kahekorruselisel neogooti stiilis hoonel on kaheksatahuline nurgatorn, mis lisati hiljem. Sakmeline karniis muudab selle kindlusesarnaseks. Arvatavalt on eeskuju võetud Sangaste lossist. Kõrvalhooned ei ole säilinud.

Härrastemaja ja park on muinsuskaitse all. Park on looduskaitse all aastast 1964, selle pindala on 10,8 hektarit.

Hummuli park on üks paremaid näiteid inglise stiilis parkidest Eestis. Park rajati 19. sajandi algul. 1830. aastal oli olemas väike regulaarse teedevõrguga park, puuviljaaed ja tiigid. 19.–20. sajandi vahetuse paiku laiendati parki Väike-Emajõeni. Rajati vabakujuline pikliku kujuga park, mille kujundamisel arvestati eri liiki puude värvi ja vormi. Mõisnik olevat lasknud kujundada pargi nii, et sügüvärvides pargipuudest moodustuksid peahoone tornist vaatajale tema nimetähed, praegu see enam nähtav pole. Tornile olid pargist suunatud ka mitmed vaatesihid. Aastail 1908–1910 rajati tiigid karpkala, linaski ja forellide kasvatamiseks ning kujundati veekogude ümbrus. Parki istutati juurde puid ja põõsaid 1930. ja 1960. aastail, kujundusraiet tehti aastal 1984.

Sissesõiduteed ääristab tammeallee. Härrastemaja on esiväljaku suhtes nihkes, sest varasem peahoone asus pisut põhja pool. Peahoone ees on ringtee, mille servades neli vana tamme. Avara muruväljaku keskel kasvab noor harilik hobukastan. Loodes on kaks tiiki, mida läbib lõunasse suunduv oja. Põhja ja lõuna pool kasvavad siberi, palsami- ja Fraseri nulud. Tagaväljaku keskel on vana künnapuu. Peahoone taga kasvab amuuri korgipuu, lõunaküljel on muruväljak ja elupuuekk. Parki kuulub ka kooliaed, mis rajati 1930. aastail kunagise mõisaaia kohale. Praegu asub seal väike elupuudega eesaed, kiviktaimla, kasvahoone, köögiviljapeenrad ning

viljapuuaed. Aeda eraldab staadionist puuderida. Lääne-ida suunalise pargi laius on 130 m ja pikkus 510 m. Pargi põhjapiiril paikneb tammepuiestee, mis varemalt jätkus lehisealleena ka Väikese Emajõe äärses parkmetsas. Lõunas piirab parki tammederida. Pargi keskel on avar vabakujuline aas, mille servades paiknevad erinevate puude grupid. Eenduvad puudesalud liigendavad lookleva piirjoonega lagendiku väiksemateks väludeks. Ida pool on suurem aas, peahoonele lähemal aasal asusid varem tennisväljak ja püsilillepeenrad. Pargi kagunurk on loodusliku metsa ilmega. Eesväljaku lõunaservas on mälestuskivi (2002) Põhjasõja Hummuli lahingu meenutuseks.

Park on liigirikas, seal kasvab 120 taksonit puid ja põõsaid, neist 84 võõrliiki (2006). Rohkelt on okaspuid. Peamine puuliik pargis on tamm, lisaks pärn. Levinum võõrliik on siberi lehis, ohtralt on jaapani lehiseid; lisaks harilikke elupuid, ebatsuugasid ning nulgusid – valdavalt palsaminulgusid. Kõige liigirikam on peahoone ja pargiaasa vaheline ala. Hummuli park on olnud tuntud punaste vahtrate poolest, mis istutati parki 1920. aastail. Haruldased liigid pargis on siberi seedermand, must mänd, kanada kuusk, punane vaher, täpiline viirpuu, naastune kikkapuu, hariliku kikkapuu kultivar 'Pendula', hall päklikpuu, amuuri korgipuu, punane tamm, hõberemmelga kultivar 'Vitellina', mägi- ja tatari vaher, amuuri sirel. Suurimad on jaapani lehised ($H_{\max} = 33,5$ m, $\bar{U}_{\max} = 245$ cm), silmapaistvate mõõtmetega on ka pensilvaania saared ($H_{\max} = 29,5$ m, $d = 67$ cm ning 63 cm). Mitmed okaspuud on saavutanud suured mõõtmed: ebatsuuga ($H_{\max} = 28$ m), must mänd ($H = 27$ m). Pargi lõunaservas kasvab Hummuli jämedaim harilik ebatsuuga ($H = 27$ m, $d = 70$ cm). Kooliaia lõunaosas on karvane viirpuu ($H \sim 10$ m). Rippuvate okstega harilik kikkapuu 'Pendula' on liigi ainuke esindaja Eestis. Pargis on andnud looduslikku järelkasvu harilik elupuu, palsaminulg, punane vaher, mägivaher, suurelehine pärn, pensilvaania saar, läikiv tuhkpuu, saksa viirpuu, naastune kikkapuu, väike läätspuu, hõbehaab, aed-karusmari, siberi kontpuu, punane leeder, villane lodjapuu ja harilik lumimari.

Pargis kasvavad kaitsealused püramiid-koerakäpp, kahelehine käokeel, hall käpp, soo-neiuvaip ja vööthuul-sõrmkäpp ja elavad nahkhiired: põhja-nahkhiir, veelendlane, suurkõrv, Nattereri lendlane; kuulud on huikamas kodukakku. Pargis on naturaliseerunud pajulehine ja õiekas aster, hiina aedaster, karvane kannike, harilik katkujuur, kõrge maasikas, suur tähtputk, harilik kirikakar ja idakitsehernes ehk söödagaleega.

Pargis on jaanitulepaik, paviljon ning lava ja tantsupõrand. Pargis on looduse õpperada pikkusega 2,1 km; rajal on kümme tähistatud punkti. Kooliaias kasvatatavatel taimedel on etiketid.

Hummuli kool osaleb suviti toimivas külastusmängus „Unustatud mõisad“.

Helme mõisa park

asub Valga maakonnas, ajalooliselt Viljandimaal Helme kihelkonnas.

- ↪ *linnuse varemed*
- ↪ *koopad*
- ↪ *Ohvri- ja Arstiallikas*
- ↪ *K. Pätsi istutatud tamm*
- ↪ *mälestustahvel Helme koolile*
- ↪ *mälestuskivi F. Schillerile
püstitatud obeliski asukohal*
- ↪ *mälestussammas II Maailmasõjas
langenutele*

Helme ordulinnus rajati arvatavasti 14. sajandil, mõis tekkis hiljem. 1624. aastal kinkis Rootsi kuningas mõisa Jacob de la Gardie'le. 1666. aastal ostis selle F. von Dreiling, 1678 läks mõis abielu kaudu von Rennenkampffide perekonnale. 1866. aastal ostis mõisa G. von Transehe. Aastast 1892 kuni 1920. aasta võõrandamiseni kuulus mõis von Strykide suguvõsale. 1925. aastal alustas mõisahoones tööd Helme Põllutöökool, 1973. aastast Helme kutsekeskkool, 1999. aasta ümberkorralduste järel Valgamaa Kutseõppekeskuse Helme osakond, mis likvideeriti 2011. Park kuulub alates 2009. aastast Helme vallale.

Ordulinnuse ebakorrapärase kujuga ringmüür ehitati järskude nõlvadega looduslikule künkale. Veel 1630. aastail oli linnus kasutuskõlblik. 1658. aastal Rootsi-Vene sõjas taganedes lasid rootslased selle õhku. Linnuse maakividest müür on maapinnal jälgitav umbes 75% ulatuses. Hilisbarokne varaklassitsistlike detailidega murdkelpkatusega härrastemaja on ehitatud 1770. aastail. 19. sajandi lõpul lisati veranda. Kõrvalhoonetest on märkimisväärsed maakividest tall, millel on telliskividega raamistatud ümarkaarsed

ukse- ja aknaavad (19. sajandi IV veerand) ja lõhutud maakividest sepikoda, millel on viilkatus (fassaadi bareljeefil 1895), ja kus praegu asub kauplus. Enamik ansamblisse kuulunud hooneid on ümber ehitatud.

Härrastemaja koos kõrvalhoonete ja pargiga on muinsuskaitse all. Park on looduskaitse all 1964. aastast, selle pindala on 11,3 hektarit. Helme koopad (nn Helme põrgu) on looduskaitse all 1959. aastast.

Park rajati 18. sajandi lõpul. Algne väike park oli barokne ehisaed peahoone ümber. Esiväljak oli terrassiline, tagaväljakut piirasid alleed. Mõisahoone juurest avanes üle suure pargiaasa vaade maalilistele varemetele. 19. sajandi alguses oli mõisa juures tarbe- ja lilleaed ning kasvuhooned. 19. sajandi II poolel kujundati park ümber inglise stiilis. Vabakujunduslikus pargis kasutati ära looduse poolt pakutavaid võimalusi – vaheldusrikas reljeef, vee poolt liivakivisse uuristatud koopad ning võimsad kaitserajatised varemehed. Puud istutati nii, et tõsta esile reljeefi omapära. Helme mõisa park oli 19. sajandi alguses tuntud oma pargirajatiste poolest. Pargis oli palju paviljone, uhked grotid, vallikraave ületavad sillad. Romantilisel metsikuks jäetud pargisügavuses asus kuue ruumi, pikkade käikude ja kahe sissepääsuga koobastik. Arvatavasti kaevati pargi rajamisel koopasuud ja saalid suuremaks. 1805 püstitati parki esimene F. Schillerile pühendatud mälestusmärk, graniitobelisk ei ole säilinud. Parki on viimastel aastatel hooldatud – avatud on vaateid maantee poolt, eemaldatud rohke looduslik uuendus.

Hoonetele lähima pargiosa moodustab suur aas, mis toob esile mitmekesise reljeefi. Avatud on vaade loodesse lossimägedele ja varemetele, pargi keskele kujunduselemendile. Tihedam puistu moodustab vaatele raami. Ümarate puudegruppidega kujundatud aasa äärealad vahelduvad väikeste väludega. Pargi kaugem osa on tihedam ning läheb Helme jõe ääres sujuvalt üle parkmetsaks. Orus paikneb väike tiik. Maanteel liikujale avaneb pargi lääneküljelt avar vaade üle aasade pargipuistule. Pärnadega ääristatud sissesõidutee suundus peahoone ette maja külje poolt. Maastikupargi teedevõrk on kujunenud vastavalt peamistele liikumissuundadele. Koopad asuvad linnuse varemetest põhja pool paikneva Koopamäe järsul idaküljel. Keskdevoni Burtnieki lademe kollakashallides põimjaskihilistes liivakivides on kaks koopaava, grotist hargneb neli käiku. Suur hulk koopaid ja käike (varem u 200 m käike, kuus saali) on sisse varisenud. Praegu on koobastega piirneval alal maapinnal näha neli langatuslehitrit, suurimat 20 m pikkust süvendit nimetatakse Vanakurja vatsaks. Selles kohas olnud suur koobas langes sisse juba enne aastat 1870. Linnuse lõunaküljel orus asub puitraketega langeallikas – Ohvriallikas (ka Päriallikas), mille juures paiknes muistne hiis. Allika vett peeti silmarohuks ja see aitas

seitsme tõve vastu. Allikas saanud nime sellest, et seal käinud neiud helmeid ohverdavas. Teine allikas, Arstiallikas, asub Helme jõe pervel pargist kirdes. Maantee ääres Silla- ehk Keldrimäel on vennashaua graniidist obelisk aastail 1941–1945 langenutele. Mälestussammas on kolmest küljest piiratud hekiga. Mitmeid nimesid kandnud kutseõppeasutuse õuel asub traktori jalamil mälestustahvel tekstiga „86 aastat kutseõpet Helmes. 1925–2011“.

Park on keskmise liigirikusega, seal kasvab 35 liiki puid ja põõsaid (2006). Peamine puuliik on saar, lisaks pärn, vaher, kuusk ja mänd. Rohkesti on vene ja euroopa lehiseid, harilikke ebatsuugasid, siberi nulge, mitu suurt puukujulist harilikku elupuud. Suuremad puud on harilik pärn (Ü = 335 cm), euroopa lehis (Ü = 248 cm) ja harilik tamm (Ü = 207 cm).

Pargis elavad kaitsealused nahkhiired: veelendlane, suurkõrv, põhja-nahkhiir, tõmmulendlane ning tamme-kirjurähn.

Pargis asub jaanituleplats ja laululava.

Helme ordulossi võtmehoidja

Rahvajutt räägib, et ordulossi ehitamisel müüriti seinu sisse Anne-nimeline tüdruk. Neiu olnud ise nõus, sest rukkilõikuselt tulnud tütarlaps ei teadnud, mida tegelikult tähendab ehitajate salakaval küsimus: „Kes tahab lossi võtmeid hoida?“. Sisse müüritud neiu nimi pidi olema saladus, mis kaitses lossi ja varjas seda udulooriga. Ükskord piiranud vaenlane lossi pikalt ja tulemuseta. Kui saadi kätte allikast vett tooma läinud vana naine ja too ähvarduste sunnil öelnud välja müürineiu nime, kadunud udu ja linnuse kaitsejõud. Kohe vallutati ja hävitati linnus. „Anne kants“, kuhu tüdruk müüriti, asub linnuse lõunaküljel. Anne suust kasvavat praegu välja pihlakas.

Vanakurja vats

Kui sakslased vallutasid Helme lossivaremete kohal asetsenud eestlaste linnuse, ei leidnud nad kedagi eest. Eestlased olid lahkunud koobaste kaudu, millistest sakslased veel palju aega hiljemgi midagi ei teadnud. Eestlased aga käisid oma hiies endiselt palvetamas ja ohvreid toomas. Lõpuks said rüütli eestlaste hiieskämimisest siiski teada ning üks, oma julmuse poolest tuntud rüütel, sõitis eestlaste sekka ratsu seljas, pilkas ja narris neid ning hakkas rahvast piitsaga laiali ajama. Siis palus eestlaste tark Taarat, et maa neelaks selle rüütli. Maa avaniski ja rüütel vajus koos hobusega maa alla. Koht, kus rüütel maa alla vajus on veel praegugi näha.

See asub koobaste sissevarisenud osas. Rüütli sissevarisemisest tekkinud avaus hiljem laienes järjest, kuni omandas ilma laeta saali kuju. Nii räägib rahvasuu.

/Olga Parts 1957/

Käik otse vanakurja juurde

Vanakurja vatsa sissekäigust esimene käik paremale viinud sinna, kus Vanakuri elab – põrgusse. Kui inimesed sellesse urgü läinud, siis eesmineja ei olevat enam kunagi tagasi tulnud. Korra proovinud leeripoisid seda käiku mööda põrgus ära käia. Seotud siis kõige esimene poiss järgmise käe külge. Nõnda nad siis läinud. Kui enam edasi minna ei olnud võimalik, pööratud tagasi. Kui välja jõutud, olnud esimene poiss kadunud, ainult rihm olnud järgmise poisi käe küljes. Sellest ajast peale ei julge enam keegi seda käiku mööda kaugele minna.

/"Uus Elu" 1957/

Viljandi käik

Rahvasuu räägib sellest käigust nii:

Vanakurja vatsast hargnevad mitmele poole maa-alused käigud. Nüüd on kõik kinni varisenud. Üks käik olevat läinud Viljandisse, teine Pokardisse. Viljandi käigu kindlakstegemiseks pandud hanele kell kaela ja lastud käiku mööda minema. Hani paterdanud maa-all; till-tall, till-tall ja inimene kõndinud kellahelina järgi maa peal. Üheaegselt jõudnud nad Viljandisse.

/"Uus Elu" 1957/

<http://www.hot.ee/zolki/T6rva.html>

Helme pastoraadi park

*asub Valga maakonnas, ajalooliselt Viljandimaal
Helme kihelkonnas Kirikukülas.*

- ↪ *18. saj lõpust pärinev pastoraadihoone*
- ↪ *suuremõõtmelised lehised*

Helme Maarja kirik ehitati 13. sajandil. Kodakirik ehitati maakivist, kaunistuseks kasutati telliseid. 17. ja 18. sajandil korduvalt sõdades purustatud ja põlenud kirik taastati 1720. aastail. 1944 hävis kirik suurtükiväe, sestsaadik seisab see varemeis. Helme kiriku pastoraat valmis 1779. aastal ja ehitati ümber 19. sajandi IV veerandil. Varaklassitsistliku ühekordse poolkelpkatusega kivihoone idaküljel asub suur puitveranda (taastatud 1998). 1979. aastast tegutseb hoones Helme Koduloomuuseum.

Pastoraadihoone, kiriku varemed ja park on muinsuskaitse all. Park on looduskaitse all aastast 1964, selle pindala on 4,5 hektarit.

Parki hakati rajama ühes pastoraadihoone ehitamisega 1779. Põhilised istutused tehti 19. sajandi II poolel.

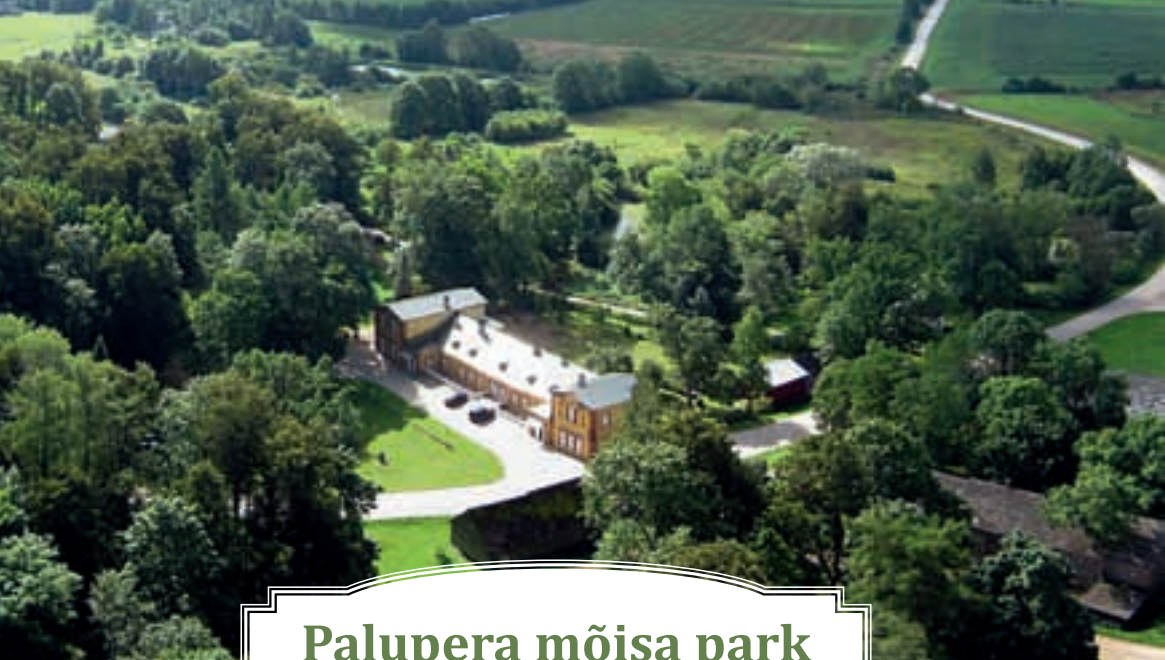
Park koosneb kahest osast: kiriku ja pastoraadi pargist. Pastoraadihoone ees asub avar põlispuudega ääristatud esiväljak, mida piirab sissesõidutee. Pastoraadi ette viib ringtee ümber kiriku varemete. Teisel pool kitsast tagaväljakut asub

majandusõu. Esiväljaku kõrval asub metsailmeline pargiosa. Kiriku park on avatum piklike pargiaasade ja alleedega. Vabakujuline pargipuistu varemete ümber on hõre, põhja pool ja lõunas oja ääres tihedam. Pargi lõunaosas voolab Pokardi oja, läänepiiril on paistiik.

Park on liigivaene, seal kasvab 29 taksonit puid ja põõsaid, võõrliike 16 (2006). Peamised puuliigid on pärn, vaher, saar ja tamm, lisaks üksikud siberi nulud ja torkavad kuused. Pastoraadihoone ja kiriku vahel kasvavad üksikult ja rühmiti suured vene ($\ddot{U}_{max} = 247 \text{ cm}$) ja euroopa lehised ($\ddot{U} = 366 \text{ cm}$).

Pargis on naturaliseerunud mets-lõosilm.

Palupera mõisa park

asub Valga maakonnas, ajalooliselt Tartumaal Otepää kihelkonnas.

- ↪ *kaheksanurkne linnumaja*
- ↪ *algupärane teedevõrk*
- ↪ *mõisnike matusepaik Pärnasalus*
- ↪ *mälestuskivi Palupera koolile*

Palupera mõisa mainiti esmakordselt 1582. aastal, kui see kuulus F. Dückerile. Sajandite jooksul olid mõisa valdajateks paljud perekonnad – von Dückerid, Bronskyd, von Fersenid, von Rennenkampffid, von

Samsonid, von Rosenid. 1818. aastal ostis mõisa K. A. C. von Bruiningk. 1870. aastal müüdi mõis M. Fuchsile, viimane omanik enne võõrandamist oli aastail 1910–1920 von Renteln. 1933. aastal kolis mõisahoonesse kool, praegune Palupera põhikool.

Mõisa historitsistlik peahoone ehitati 1860. aastal. Puidust härrastemaja on keskelt ühekorruseline, otstes kahekorruseline; hoone keskel asunud torn on lammutatud. Kõrvalhoonetest on säilinud kahekorruseline maa- ja telliskividest kuivati-elamu ja väike kaheksanurkne linnumaja. Laastukatusega telliskivihoone ehitati 19.–20. sajandi vahetusel. Algselt oli hoone pumbamaja, hiljem peeti seal jahilinde (faasaneid), 1920. aastate lõpust kasutati maja meiereina. Ansambli tuumikust pisut eemal on viinavabriku hoone, mille kõrval kõrgub 1910. aastal ehitatud telliskividest korsten. Kaugemal, Hellenurme tee ääres, on 19. sajandi lõpul rajatud omapärane kahekorruseline madala telkkatusega ait, millel on hulknurkne põhiplaan. Selle ehitamisel on kasutatud maakive ja telliseid.

Härrastemaja koos kõrvalhoonete ja pargiga on muinsuskaitse all. Park on looduskaitse all aastast 1957, selle pindala on 3,5 hektarit.

Algselt paiknes peahoone lähiümbruses ehisaed. Regulaarne park ja alleed rajati 1860. aastail koos härrastemaja ehitamisega. Parki kuulusid ka geomeetriliselt kujundatud tiigid. Linnumaja kõrval asuval mõisahärra ujumistiigil oli väidetavalt telliskivipõhi ja tiike ühendas omavahel tammepuust torustik. Palupera mõisa peahoone tornist avanes vaade Hellenurmele. Pargi vabakujuline osa pärineb 19. sajandi lõpust. Parki on alates 1997. aastast pidevalt täiendatud uute puude ja põõsastega. Parki restaureeriti aastail 2003–2005, mil korrastati teid, puhastati tiike, istutati puid, paigaldati paviljon ja ehitati laste mänguväljak.

Maantee jagab pargi kaheks osaks. Peahoone ees asub kolmnurkne väljak üksikute põlispuude ja hekiga. Esiväljaku kõrvale jääb tihe vabakujuline lehtpuupuistu, kus kasvab üksikuid okaspuid ja viis vana elupuud. Ristkülikukujulist tagaväljakut ääristavad põlispuude ja põõsaste grupid. Algselt avanes ehisaia vaade neljale tiigile, tänaseks on neist enamiku ümbrus metsistunud. Pargi regulaarset osa raamivad pärnaalleed, mis jaotavad ala väljakuteks. Idapoolsed väljakud on istutatud täis põhiliselt vahtraid. Pargis on säilinud ajalooline ristuvate teede süsteem, põhjapoolse osa jagavad jalgteed neljaks. Algselt asus paviljon pargi nurgas, 2004. aastal paigaldati uus pargipaviljon mõisahoonest lähtuva jalgteepikenduse äärde. Pargiala piirab osaliselt tuhkpuuhekk, mis jälgendab regulaarsetes parkides kasutatavat müüri või hekki. Kolmes suunas mõisa südamest lähtunud alleed on muutunud katkendlikuks, paremini on jälgitav puuderida, mis paikneb kirdesse, Hellenurme suunduva tee ääres ning ulatub von Bruiningkide ja Fuchside perekonna matusepaigani Pärnasalus. Esiväljakul on mälestuskivi Palupera koolile, tekstiga „Palupera kool 1776“. Pargis asub mälestuskivi läti kütipolgu luurajatele. Surnud maeti 1919. aastal Palupera tammiku lähedale ühishauda, kuid 1968. aastal maeti säilmed ümber parki.

Park on liigivaene, seal kasvab 30 taksonit puid ja põõsaid (2006). Peapuuliik on pärn, lisaks vaher, saar ja tamm. Vanad pärnad pargi idaosas on kuni 30 meetri kõrgused. Haruldasematest liikidest kasvab tagaväljaku kõrval vana Douglase viirpuu (H = 5 m), palsaminulg, korea forsüütia.

Pargis elavad kaitsealused nahkhiired veelendlane ja põhja-nahkhiir.

Mõisas asuv kool osaleb külastusmängus „Unustatud mõisad“.

Palupera kool asus mõisa

Kui kool 10. septembril 1933. aastal kaheteistkümne hobuveokiga Palupera mõisahärberisse kolis, siis korrastati ka mõisa parki. Härrastemaja taha rajasid üheksakümmend talgulist kahe päevaga iluaia.

Sangaste mõisa park

asub Valga maakonnas, ajalooliselt Tartumaal Sangaste kihelkonnas.

- ↪ *Eesti kõige liigirikkam metsapark*
- ↪ *tiikidesüsteem*
- ↪ *koerte kalmistu*
- ↪ *"rukkikrahvi" graniitbüst*
- ↪ *Eesti vanimad siberi lehised*
- ↪ *Peetri tamm*

Vanimad teated Sangaste mõisa kohta pärinevad 1522. aastast, mil see kuulus Tartu piiskopile. Sajandite jooksul oli mõisal mitmeid omanikke. Aastail 1808–1939 oli mõis von Bergide perekonna valduses. Maareformi käigus jagati enamik maadest taludeks, kuid mõisasüda jäi F. G. M.

von Bergi kasutusse. Nõukogude aja alguses kasutati lossi ka heinaküünina. 1968. aastal anti peahoone Tartu Kammivabrikule (hilisem AS Estiko), seda kasutati puhkemaja ning pioneerilaagrina. 1993. aastal rentis riik lossi firmale AS Real-Reisid. 2000. aastast haldab mõisa Sangaste Vallavalitsus.

Sangaste lossi projekteerides kopeeris arhitekt O. P. Hippius Windsori lossi Inglismaal. Neogooti stiilis härrastemaja ehitati aastail 1879–1883, töid juhtis ehitusmeister R. Maag. Tellised põletati mõisa lähedal, alusmüüri graniit toodi

Soomest. Väga liigendatud hoonet kaunistavad erikujulised tornid, treppviilud, ärklid, fassaadi ette- ja tagasiasted. Kaheksatahulise sakmelise rinnatisega peatorni kõrgus on 22,8 meetrit. Kõrvalhooneid on palju. Härrastemajaga samas stiilis punasest tellisest hooned on: veetorn, sisehooviga kastellitüüpi tallid ja laudad, mis meenutavad kindlusehitisi (1880. aastad, arhitekt F. Alisch) ning meierei. Varasemast ehitusjärgust pärinevad klassitsistlik valitsejamaja ning samuti saviplonnidest ehitatud ait ja tall (1813). Kaugemal on punastest tellistest aednikumaja ja tööriistakuur (kunagine telefonikeskjaam ja korvitsade kuivati). Kahelt poolt palistavad sissesõiduteed pealt ümarkaarsed graniitpostid, millest osad on omavahel ühendatud sepiskettidega.

Härrastemaja koos kõrvalhoonete ja pargiga on muinsuskaitse all. Park on looduskaitse all 1959. aastast, selle pindala on 54 hektarit.

Park rajati 19. sajandi algul regulaarstiilis. Vabakujunduslikuks maastikupargiks kujundati see ümber 19. sajandi lõpul. Projekti autor oli F. C. M. von Berg, kes oli veendunud inglise stiilis pargi pooldaja. Peahoone taga olid korrapärsed teed,

roosidega terrass, lilleklumbid ja kasvuhoone. Lossist avanesid vaated kagusse, edelasse ja loodesse, tiikide ja Presnikovi järve veepeeglitele. Endistest kalatiikidest sai pargi suurejoonelise kompositsiooni tähtis osa. Tihe metsapark moodustas raami õhulisele läbipaistvale pargile hoonete lähikonnas. Koos pargiga kujundati kogu maastik mõisa ümbruses. Kirikutee äärde istutati tammed, põldudevahelise tee äärde kuused ning põhjapoolse tiigi ümbrus kujundati pajudega. Kui mõis sai von Bergide omandiks (1808), keelati praegusest metsapargist puude langetamine. Selle ümberkujundamist looduslikust puistust pargiks alustati 1878. aastal. Metsapargi kujundaja oli F. C. M. von Berg, kes proovis aklimatiseerida võõrpuuliike. Ta tõi neid kaasa reisidelt, tellis taimi ja seemneid ning katsetas eri liikidega. Nii sai alguse Eesti kõige liigirikkam metsapark. Korvipaju istanduses kasvatati vesipaju, vitspaju, ameerika paju jt. Sangastes istutati krahv Bergi eluajal teeäärsetesse alleedesse ning ridadena põldude veerde üle 3000 tamme. 1924. aastal avaldas krahv Berg oma pargi kirjelduse ajakirjas Eesti Mets. 2011. aastal alustati metsapargi rekonstrueerimistöid, et avada vaateid maastikule ja lossile, tuua esile eriliigilisi puuderühmasid, vabastada Luise tiigi ümbrus võsast ning hõrendada alusmetsa. Kavas on istutada võõrpuuliike pargi eri piirkondadesse.

Sangaste park koosneb kahest eriilmelisest osast: lossi- ja metsapargist. Mõisasüdames hoonete ümber on säilinud regulaarne alleede ja terrassidega kujundus. Kirdesse suunduvast kolme kilomeetri pikkusest tammealleest on tänapäevaks teelaienduse tõttu alles üks rida. Tammedega ääristatud puistee suubub talli ja aida vahelt eesväljakule. Peahoone ees on ovaalne ringtee ning avar muruväljak, kõrvalhooneid varjavad vanad tammed ja vahtrad. Maja tagaküljel on järsk astmeline langus tiigini. Ülemine kitsas terrass on jagatud korrapärasteks nelinurkadeks. Park on kujundatud avarate aasade ja tamme-pärna gruppidega, mille aktsendiks on siberi nuld. Mõisaansambli idaküljel paikneb umbes kahe meetri kõrguse tellismüüri piiratud endine puuvilja- ja rohtaed. Metsaparki eraldab pargist omavahel kraavidega ühendatud tiikide süsteem. Metsapargi reljeef on vaheldusrikas, järskudel nõlvadel on trepid, üle sätkoru puitsild. Juudaoru põhjas lookleb oja. Metsapark on jagatud kuude ossa puude geograafilise päritolu alusel: Eesti, Euroopa, Lõuna- Euroopa, Siberi, Aasia ja Põhja-Ameerika osakond. Metsapargis asub koerte kalmistu nimeliste hauaplaatidega. Lossi õuel, peahoone ees on armastatud rukkikrahvi F. C. M. von Bergi graniitbüst. Pargis on mälestuskivi teenelisele metsakasvatajale H. Raapile (A.Vomm, 1972).

Park on väga liigirikas, metsa- ja lossipargis kasvab üle 150 taksoni puid ja põõsaid (2006, 2011). Varem on liigirikkus olnud märksa suurem: 1986. aastal registreeriti pargi alal 424 taksonit puid ja põõsaid; neist okaspuid 61, lehtpuid 145 ja põõsaid 218. Peamine puuliik on tamm, lisaks pärn ja siberi nulg. Parkmetsas

on valdav kuusk, ka mänd, võõrliikidest lehised ja siberi nulg. Sangaste metsaülem H. Raap istutas metsaparki oma tööloleku aja jooksul (1948–1970) 380 erinevat liiki ja sorti puid ja põõsaid. Metsapargis on Eesti vanimad siberi lehise puistud ning selle kirdenurgas suhteliselt haruldaste jaapani lehiste grupp, kus suurima puu läbimõõt on 78 cm ning kõrgus 39 m. Sangastesse istutati Eestis esimesed teadaolevad hariliku ebatsuuga geograafilised katsekultuurid, mis rajati ühe ja sama puuliigi erinevat päritolu istutusmaterjaliga; neist on säilinud üksikud puud. Metsapargis oru nõlvadel kasvab ohtralt harilikku valgepööki. Haruldasemad liigid pargis on vahtralehik, mandžuuria aralia ehk kuradipuu, valge ja keermänd; alpi seedermand; ginnala, haberoodne ja Mono vaher, mandžuuria ja hall päklikpuu, suurelehine pärn, punane tamm, amuuri korgipuu jt. Peahoone taga kasvab nn Peetri tamm, mille olevat istutanud Peeter I. Hiigeltamme übermõõt on 606 cm (2006). Pargis kasvavad Eesti kõrgeimad puud: harilik ebatsuuga (H = 41 m, 1996), mis istutati 1910. aastal, saar (H = 35 m, 2000), haab (H = 35 m, 2006) ning valgepöök (H = 12 m, 1986). Suurimate siberi nulgude maksimaalne kõrgus on 35 m ning diameeter 50 cm. Metsapargis kasvab rohkelt üle 30 aasta vanuseid mände. Krahv Berg istutas lossi taha pojapöegade sünni tähistamiseks kolm palsaminulgu, neist suurima diameeter on 44 cm ja kõrgus 22,5 m.

Pargis elavad kaitsealused nahkhiired: põhja-nahkhiir, veelendlane, suurkõrv, pargi-nahkhiir, kääbus-nahkhiir, suurvidevlane. Naturaliseerunud on mets-lõosilm, jaapani konnatatar, harilik katkujuur ja harilik metspipar.

Mõisa üüritakse välja pidulikeks sündmusteks, hoones saab korraldada seminare, konverentse jne. Lossis tegutseb hotell ja suvekohvik.

Täiendav teave: <http://www.sangasteloss.ee/>

Metsapargis on 2,5 km pikkune õpperada ja 4,7 km pikkune matkarada varjualuse ja lõkkeplatsiga. Pargis on kaks infotahvlit, dendropargis on puud varustatud liigisiltidega.

Sangaste mõisas võeti kasutusele uusim tehnika: mõisas oli telefonivõrk (1896), elektrivalgus (1907), esimene viljapeksumasin (1893) ja auto Eestis, mõisas lüpsiti lehma ja jahutati piima masinatega. Krahv ise konstrueeris originaalse viljapuhtimismasina, nn Bergi tsentrifuugi. 19. sajandi kolmandal veerandil oli see Lõuna-Eestis üks jõukamaid ja edumeelsemaid mõisaid. Mõisa viimane omanik krahv F. G. M. von Berg (1845–1938) on tuntud rukkisordi „Sangaste“ aretaja.

Heimtali mõisa park

*asub Viljandi maakonnas Loodi looduspargis,
ajalooliselt Viljandimaal Paistu kihelkonnas.*

- ↪ ringikujuline karjakastell
- ↪ erakordselt liigendatud reljeef
- ↪ Eesti kõrgeim jalakas
- ↪ õpperajad

Esimesed teated mõisast pärinevad 1528. aastast, kui see kuulus Õisu mõisa koosseisu. Alates 1744. aastast kuulus mõis von Siversite perekonnale, 1789. aastal jagati mõis pärijate vahel. Iseseisvaks saanud mõisa lasi omanik P. R. von Sivers ümber nimetada oma varalahkunud armastatu Luise Heimenthali auks Heimtaliks. Nimi kinnitati ametlikult 1793. aastal. Mõis oli von Siversite käes võõrandamiseni 1920. aastal. 1932. aastal asus peahoonesse Heimtali kool, tänapäeval Heimtali põhikool. Mõisasüdamest loodi riigimõis, kus tegeleti sordiseemne paljundusega. Aastal 1941 tehti Viljandi sovhoosi Heimtali osakond, Saksa okupatsiooni ajal jälle väike riigimõis. Aastal 1944 asutati Heimtali sovhoos, mis 1972. aastal muudeti Viljandi Näidissovhoosi osakonnaks.

Peahoone on Eesti mõisaarhitektuuris erandlik. P. R. von Siversi jooniste järgi aastail 1855–1857 ehitatud härrastemaja keskmist kahe- ja kolmekorruselist osa ühendavad ühekorruseliste tiibehitistega galeriid. Hoone keskosal ja galeriidel on lamekatused, tiibadel viilkatused. Esiküljel on uhke klaasveranda, uste ees

on õhulised varikatused. Taastatud on munakivitee peahoone loodeküljel. 19. sajandi keskel kuulus mõisaansamblisse üle 40 kõrvalhoone. Esinduslikud hooned ehitati H. F. G. von Siversi ajal. Silmapaistev on aastail 1858–1861 ehitatud karjakastell, kus asusid hobusetall, lehmalaud, sigala ja tallimehe ruum, aga ka tõlla- ja vankrikuur. Müüris olevad tellistega raamitud võlvkäigud asetsid nõnda, et siseõuest sai vajadusel otse läbi sõita. Enam kui 200 meetrit pika 15-nurkse maakividest ja tellistest ringmüüri sisse on rajatud kooli spordihoone, mõned klassid ning raamatukogu (arhitekt P. Jänes, 2009). Omanäoline on kahekorruline teenijatemaja. Huvitava kogumi moodustavad nõlvale ehitatud ait-kuivati-kelder, kus kelder asub aida all, tiibhoones on kuivati ja sorteerimisruum. Mõisasüdamest mõnesaja meetri kaugusel tee ääres asub oru servale sobitatud juustukoda (1858; restaureeritud 1984, arhitekt A. Vaarpuu). Historisistlik nelja ümara nurgatorniga (tõmbekorstnaga) maakivist hoone meenutab keskaegset linnust. Maja oli algselt viinaköök, 1860. aastaist meierei ja juustukoda, mis tegutses kuni 1938. aastani.

Härrastemaja koos kõrvalhoonete ja pargiga on muinsuskaitse all. Park on looduskaitse all aastast 1958, selle pindala on 72,3 hektarit.

Regulaarne haljastus peahoone ümbruses oli olemas juba 18. sajandil, siin võis olla barokne terrassidel asunud ehisaed. 19. sajandi esimesel poolel kujundas P. R. von Sivers Raudna jõe ürgoru nõlvadele suure vabakujulise maastikupargi. Laialehist metsa harvendati, jättes kasvama ilusamaid puuderühmi ja salusid. Avati

vaateid, romantilised looklevad rajad viisid ühe paviljoni juurest teiseni. Üle sälkorgude viisid rippisillad ja trepid, kaugemal olid seenekujulised lusthooned, onnid ja grott. Oru vastasnõlvadele istutati puudegrupe ja rajati puiesteid. Mõisasüdamikku suunduvate alleede kogupikkus oli 5,6 kilomeetrit.

Pargi peahoonele lähim osa on ilusate puuderühmadega stiilselt vabakujuline; kaugemal

on metsapark, mis läheb üle metsaks. Ovaalse auringi sees ilmestavad muru põlispuudegrupid, silmapaistvam neist on nelja põlispärna rühm. Viltuvajunud rohmakas kivist eesväljakul on pärit ammustest aegadest. Peahoone ees kasvavad vanad elupuud. Sissesõidutee ääres on rida sammaste aluseid. Mõisa peahoone taga on järsk ning sügav org. Tagaväljak on kitsas muruplats üksikute elupuude, kaskede ja pärnadega astangu veerel. Pargi reljeef on liigendatud rohkete orgudega, mitmes kohas on punase liivakivi paljandeid. Ürgoru nõlvalt voolab välja hulgaliselt allikaid, mis on endale uuristanud kitsad sälkorud. Neli allikalist tiiki moodustavad kaskaadi, suurim neist on oru pervel asuv Madli ehk Juustuvabriku tiik. Sissesõidutee ääristab tammeallee. Pärna, vahtra, tamme ja jalaka lehtpuuallee Rimmu, Loodi ning Vardi suunas on katkendlikud. Rohtaeda piiranud kõrge maakivimüür on osaliselt säilinud. Parkmetsa kaugemates osades on kohati alles vanad pargiteed. Peahoonest kagus kõrgel kaldal asunud paviljon on taastatud ajaloolisele lähedasel kujul.

Park on keskmise liigirikkusega, seal kasvab 42 taksonit puid ja põõsaid (2006). Peapuuliik on tamm. Park on huvitav jalaka puhtpuistute poolest. Haruldasemad liigid on alpi seedermand, ebatsuuga, siberi kontpuu ja Wolffi sirel. Peahoone ees kasvavate pärnade kõrgus ületab 28 meetrit. Suurimad puud pargis on harilik tamm ($\bar{Ü} = 379$ cm), arukask 'Tristis' ($\bar{Ü} = 331$ cm), harilik pärn ($\bar{Ü} = 318$ cm), eurojaapani lehis ($\bar{Ü} = 224$ cm), ebatsuuga ($H = 25$ m, $\bar{Ü}_{\max} = 222$ cm), alpi seedermand ($H = 23$ m, $\bar{Ü} = 185$ cm) ja künnapu ($H = 24$ m, $\bar{Ü} = 242$ cm). Heimtalis kasvab Eesti kõrgeim jalakas ($H = 35$ m, 2003).

Pargis kasvab kaitsealune tähk-rapuntsel ja elavad nahkhiir veelendlane ning valgeselg kirjurähn, hallpea-rähn ja kodukakk.

Karjahoovi juures paikneb mõisa tutvustav infotahvel. Looduslikult pargi juurde kuuluval oosil on mõisa viinaköögi ehk juustukoja kõrvalt algavad rohkete treppidega õpperajad, mis on 1,1 ja 2,5 km pikkused. Parklas asub suur infotahvel, rajal kõvalehtpuid tutvustavad väikesed infotahvlid. Heimtali Hobusekasvandusele kuuluvas Juustukojas saab korraldada pidulikke üritusi ning seminare. Mõisas asuv kool osaleb külastusmängus „Unustatud mõisad“.

P. R. von Sivers (1760–1835) oli kunsti- ja arhitektuurihuviline. 1796. aastal Saksamaale Jenasse saadetud kirjas palus ta nõuannet arhitektuuriraamatute valimiseks, vastuse sai ta J. W. Goethelt, kes soovitas talle paarikümnet autorit. Pole teada, milliseid raamatuid ta hankis, kuid härrastemaja projekti tehes lähtus ta kuulsalt renessanssarhitekti A. Palladio Põhja-Itaalia maamajadest.

Sakk, I., 2002. Eesti mõisad. Reisijuht, lk 277.

P. R. von Siversit tunti ettevõtliku põllumehena, kes korraldas ümbruskonnas ka teadlikku metsade majandamist. H. F. G. von Sivers konstrueeris 1860. aasta paiku uut tüüpi viljakuivati, mida tunti Siversi/Heimtali kuivati nime all kogu Baltikumis ja kaugemalgi. Selline töötas ka mõisa 19. sajandi esimesel poolel ehitatud ait-kuivati hoones.

Kivirist mõisa ees

Kiviristi kohta räägitakse, et ses paigas olnud katoliku kabel. 1898. aastal kirjutas J. Jung raamatus „Muinasaja teadus eestlaste maalt II“, et Heimtali mõisa kohal olnud kunagi surnuaed ja väike kirik.

Teine lugu kõneleb, et kivirist olevat seal tiiki uppunud mõisniku tütre mälestuseks. Kinniaetud tiigi kohal on väike künkake.

Koopad ja salakäik

Raudna ürgoru kaldaseinas olnud koopad, kust sõdade ajal olevat varju otsitud. Veel 1850. aastatel olnud mõned näha. Sealt läinud kilomeetripikkune salakäik Sabaku taluni.

Suure-Kõpu mõisa park

asub Viljandi maakonnas, ajalooliselt Viljandimaal Kõpu kihelkonnas.

- ↪ *klassitsistlikus stiilis suurejooneline härrastemaja*
- ↪ *rohkest okaspuid*
- ↪ *hauakivi mõisaproua koerale*

Vanimad teated mõisa kohta pärinevad 1487. aastast, kui see kuulus W. von Uexküllile. Sajandite jooksul oli mõisal mitmeid omanikke. 1699. aastast alates oli mõis riigi valduses. 1800. aastal

eraldati mõisa põhjapoolsed maad iseseisvaks Väike-Kõpu riigimõisaks ning suurem osa nimetati Suure-Kõpu mõisaks. Aastail 1800–1805 käis mõis käest kätte. 1805. aastal pantis F. G. von Oettingen mõisa võlgade katteks õemehele B. H. von Strykile. Von Strykide perekond oli mõisa pärisomanik aastail 1820–1919. Aastast 1921 alates töötab mõisahoones kool, praegu Kõpu põhikool.

1825. aastal põles vana härrastemaja maha, uus suurejooneline klassitsistlik hoone valmis 1847. aastal. Samal ajal Tartumaale püstitatud von Oettingenidele kuulunud Kuremaa mõisa peahoone on Kõpu härrastemajaga väga sarnane. Tõenäoliselt oli mõlema arhitekt E. J. Strauss. Kõrgel maakivisoklil hoonel olid algselt kahekorruselised keskosa ja tiivad ning ühekorruselised vaheosad. Pärast 1876. aastat ehitati maja tervikuna kahekorruseliseks, lisati rõdud, mille metallvõred on valatud oma masinatehases Punasillal. Peaukse ees on lahtine sammusrõdu, fassaade kaunistavad segmentkaarsed aknad. Kaunilt renoveeritud härrastemajas on taastatud saali seintel Pompei seinamaalingute koopiad ja

esindusruumide maalingud. Peahoonest lõunas paikneb poolkelpkatusega barokne puidust valitsejamaja – tõenäoliselt 18. sajandi keskel ehitatud vana peahoone. Kõrvalhooned moodustasid pargist kagus omaette kobara, need on enamjaolt ümber ehitatud. Punastest tellistest kuivati (19. sajandi II pool) on saanud spordisaali osaks.

Härrastemaja koos kõrvalhoonete ja pargiga on muinsuskaitse all. Park on looduskaitse all aastast 1958, selle pindala on 12 hektarit.

Park on rajatud 19. sajandi algul. Suuremaid kujundustöid tehti H. O. A. von Stryki ajal, aastail 1870–1875. Härrastemaja ees oli suur auring. Lage tagaväljak laskus ida suunas pikalt terrassidena, rohtaed ja viljapuuaed olid maakivimüüriga piiratud. Vabakujulises looklevate teedega pargis vaheldusid väikesed välud puudegruppidega. Puud olid pargis rühmitatud kontrasti põhimõttel nii võra kui ka värvi järgi: kuusk-tamm-pärn, kuusk-tamm, pärn-tamm, vaher-tamm. Okaspuid kasutati palju, mis ei ole meie pargiarhitektuuris väga tavapärane. Pargis oli väikevorme, mis pole säilinud. Park sai tugevasti kannatada 2005. aasta jaanuaritormis. Tänapäeval on park korrastatud.

Park asub lagedate põldude keskel, härrastemaja taga laskub maapind laugelt Kõpu jõe suunas. Peahoone ette jääb ringteega piiratud avar esiväljak, mille külgedelt suunduvad looklevad teed maanteele. Suurt muruala liigendavad

eri vormi ja värviga üksikpuud ja puudegrupid, kevadel õitseb seal massiliselt nurmenukkusid. Parki eraldab maanteest tihedam puistu. Sissesõiduteid ääristavad puiesteed vahtrast, tammest ja saarest. Eesväljakul asub väike tiik, tarbeaiast lõunas on kraavid paisutatud kaheks tiigiks. Peahoonest põhja pool üle väikese kraavi on omapärane trapetsikujuline ühe kaaravaga betoonsild. Veidi eemal paikneb kolmest küljest treppidega piiratud poolkaarekujuline terrass. Terrassil võis olla kunagi skulptuur või paviljon, tänapäeval asub seal rododendroniaed. Selle kõrvalt viib pargi sisemusse varemalt püगतud pärnadest alleefragment. Kirdeossa kraavi äärde on rajatud varjupeenar. Pargis asuval koera haulal on ilus lame kivi, millel on risti, akantusväänla, ristikehina ja liilia stiliseeritud kujutis. Pargi põhja- ja kirdepiiril on säilinud kivimüür. Supsi küla suunas kulgevat teed ääristab tammeallee.

Park on keskmise liigirikkusega, seal kasvab 38 liiki puid ja põõsaid (2008). Peapuuliigid on tamm ja vaher, lisaks kuusk ja pärn. Haruldasematest liikidest kasvavad pargis torkav ja serbia kuusk, euroopa lehis, siberi, euroopa ja palsaminulg, kaguosas hall nulg ning künnapuu. Pargi kirdeosas kasvavad võimsad pärnad. Põõsaid on pargis vähe, seal kasvavad parkides tavalised liigid.

Pargis elavad kaitsealused nahkhiired: veelendlane, suurkõrv ja põhja-nahkhiir ning pesitsevad tamme-kirjurähn ja händkakk, tegutsemas on nähtud kõrvukratsu, musträhni ja väänkaela. Naturaliseerunud on kõrge maasikas.

Mõisas asuv kool osaleb külastusmängus „Unustatud mõisad“. Mõisa külastamiseks teistel aegadel on vajalik eelnev kokkulepe.

Täiendav teave: kopupohikool@gmail.com

Mõisapargi rajamine

Praeguse Kõpu pargi asemelt olen mina rukist lõiganud, hiljem istuteti park.

EKLA, f 199, m 16, 11 (I-1) < Kõpu khk., Aratsi veski – Ants Vihman < Liisu Männasson, s. 1845 a. (1926)

Olin 20-aastane, kui mõisa park asuteti. Inimesed, kes puid istutasid, said päevapalga. Taluinimesed ei käinud sääl tööl, need olid väljal ametis. Enne oli puuhärber, mis ära põles. Siis ehiteti praegune, üle 100 aasta tagasi.

EKLA, f 199, m 16, 12 (I-1) < Kõpu khk., Tõrva t. – Ants Vihman < Eeva Valtin, s. 1845 a. (1926)

<http://www.folklore.ee/radar/story.php?area=K%F5pu&id=1979>

Õisu mõisa park

*asub Viljandi maakonnas Õisu maastikukaitsealal,
ajalooliselt Viljandimaal Paistu kihelkonnas.*

- ↪ *barokkstiilis mõisaansambel*
- ↪ *pikk vaade Õisu järvele*
- ↪ *tiikidesüsteem*
- ↪ *skulptuur "Noorus"*
- ↪ *põõsaja kujuga elupuud*
- ↪ *restaureeritud jalutusrada Õisu jõeorus*

Õisu mõis rajati 16. sajandi keskel. 1744. aastal kinkis Vene keisrinna Jelizaveta Petrovna mõisa P. von Siversi lesele. Von Siversite perekonna omandusse jäi mõis kuni võõrandamiseni 1919. aastal. Aastail 1922–1950 töötas mõisas Õisu Piimanduskool, 1950–2007 tegutses erinevate nimede all

tehnikum. 2007. aastast on mõis eraomanduses.

Suurejooneline barokne mõisaansambel ehitati välja F. W. von Siversi ajal. Kõrge sokliga peahoone esifassaadil on sammasportikus ja kõrge graniitplokkidest trepp, tagafassaadil puidust nikerdistega rõdu ja trepistik. Härrastemaja valmis aastal 1767 ning ehitati ümber 19. sajandi algul. Peahoone trepil asunud kaks marmorkuju – Justitia, õigluse ja õigusemõistmise jumalanna ning Prudentia, tarkuse ja ettevaatlikkuse võrdkuju – olid esialgu arvatavasti pargis (praegu hoones). Väärtuslike hilisbaroksete marmorskulptuuride autoriks on peetud Itaalia meistrit G. A. Cybeid. Õisu mõisakompleksi kuulus 32 hoonet. Sarnase arhitektuuriga on poolkaarjad tall-tõllakuur (1762) ja ait (1763). Nende esikülgede

lahtiseid katusealuseid kaunistavad nikerdatud ülaosaga puidust sambad. Peahoone lähedal on silmapaistvad valitsejamaja (1777) ning historitsistlikud kivist veinikelder ja puitpitsiline puukuur. Kõrvalhooned paiknesid mõisasüdamest põhjas ning kirdes, osalt ülespaisutatud Vidva oja kaldail. Osa 19. sajandist pärit stiilsetest maakivist ja tellistest hoonetest on varemeis. 1893. aastal ehitatud sepikoda oli tol ajal üks suurimaid sepikodasid Eestis, seal tegutseb praegu muuseum.

Härrastemaja koos kõrvalhoonete ja pargiga on muinsuskaitse all. Õisu park ja jõeorg võeti tervishoiukaitse alla 1930. aastal. Park on looduskaitse all aastast 1959, selle pindala on 12,6 hektarit.

Algne park oli barokkstiilis. Inglise stiilis pargi rajamist alustati juba 1770. aastate teisel poolel üheaegselt hoonete ehitamisega. Õisu oli esimesi mõisaid, mille haljastus laienes iluaiast kaugemale maastikku. Hooned määrasid mõisasüdame sümmeetriatelje, mis jätkus sihina härrastemaja tagaküljel Õisu järveni ja üle selle veepeegli silmapiirini. Peahoonetagune järsk langus kujundati terrassidena, kaugemal laugelt laskuv nõlv pargiaasade ja puuderühmadega. Härrastemaja rõdult avanevale vaatesihile kaevati pikk kitsas tiik, mida varustas veega oja. Kunstlikule lookele ja tигile ehitati kaarsillad. 19. sajandi keskel kujundati park ümber, säilitades regulaarsed terrassid ja tiigid. Arvatakse, et viimane kujundus

teostati kuulsa aiaarhitekti G. Kuphaldi projekti järgi 19.–20. sajandi vahetusel. 19. sajandi alguses rajatud Vidva oja oru metsapark asus Veskijärve ja Kalvre järve vahel. Seal olid jalutusteed, vaatekohad, paviljonid, avar grott, sillad ja purded. Avatud olid vaated kuni 14 meetri kõrgustele liivakivipaljandeile, ojale ja järvele. Oru veerul paiknes torn. Kunstikooli Pallas üliõpilane E. Põld lõikas 1938. aastal liivakivisse Veekandja neitsi kujutise, mille keha on alles tänaseni. Inglise stiilis maastikupark on tänapäevaks metsistunud. 1967. aastal täiendati parki puudega, süvendati tiike ja kaevati kuivenduskraave. Alates 2009. aastast parki rekonstrueeritakse: taastatakse baroksed terrassid, tehakse korda tiigid ja teed, valgustatakse puid ja vett, rajatakse kolm aiapaviljoni ning veekogudele romantilised kaarsillad, paar uut purskkaevu, tehakse uusistutusi (projekti autor E. Kaare).

Õisu park moodustab suurepärase terviku hoonetega, tähtsad on avanevad vaated. Avarasse auhoovi viib tahatud graniidist väravapostide vahelt kitsas tee. Ajaloolisest Viljandi–Halliste maanteest eraldavad seda piirdemüüridega ühendatud kõverad ait ja tall-tõllakuur. Sissesõidutee ääres on madalad graniitpostid, peahoone ees on need ühendatud kettidega. Esiväljakul on võimsad vabakujulised lehiste-, kuuskede-

ja nulgudegrupid ning üksikud põlistammed ja pärnad. Pargi planeeringus mängib suurt rolli reljeef. Peahoone taga on säilinud osa mitmeastmelisest baroksest aiast. Ülemisel terrassil annavad tooni regulaarse kujundusega muruplatsid koos arvatavasti 19.–20. sajandi vahetusel rajatud purskkaevu ning põõsakujuliste elupuudega. Raudkivist treppidega ühendatud terrasse kaunistab A. Kuulbuschi skulptuurigrupp „Noorus” (1972). Pargi põhiosa kõige olulisema elemendi moodustab lai vaatekoridor järvele, pargis lõpetab vaatekoridori pikk tiik. Kahel pool seda vahelduvad erinevate kontrastsete puude grupid lagedate aladega. Regulaarne ja looduslik park sulanduvad tiikideks paisutatud oja ääres kokku. Pargis on säilinud looduspargile omane looklev teedevõrk. Viljandi-Halliste maantee on kaasajal õgvendatud ning ei möödu enam möisa sissesõiduvärava eest, vaid pool kilomeetrit lääne poolt pargi ja järve vahelt. Kagusse suundub 1,5 km pikkune tammepuiestee, loodesse kulgeb piki moonakatemaja teed kitsas pärnaallee nn filosoofi allee, Viljandi suunas on maantee poole kilomeetri ulatuses palistatud kaskedega. Vanimast, Veskijärveni ja edasi metsaparki suundunud puisteest on alles tammederida.

Park on liigirikas, seal kasvab 68 taksonit puid ja põõsaid, neist võõrliike on 48 (2006). Peapuuliigid on pärn, vaher ja tamm, lisaks saar ja jalakas. Pargipuistut

on hõrendanud tormid. Okaspuudest on silmapaistvamad peahoone ees kasvavad lehised ($\bar{Ü}_{\max} = 244\text{--}309\text{ cm}$) ning paljuharulised elupuud peahoone taga. Põlispuude hulgas on tammesid ja pärnasid ning hall pähklipuu ($\bar{Ü} = 148+184\text{ cm}$), kõige jämedama tamme übermõõt on 411 cm. Järvepoolsel astangul on suured vanad sarapuud. Haruldased on esiväljakul asuvad hariliku tamme vihmavarjukujuline kultivar 'Umbraculifera' ($H = 9\text{ m}$; $\bar{Ü} = 100\text{ cm}$), arukase rippuvate okstega lõhislehine sort 'Crispa' ($\bar{Ü} = 188\text{ cm}$) ja ussikuusk ($\bar{Ü} = 113\text{ cm}$); lisaks hiigel-elupuu, Douglase viirpuu, himaalaja hortensia. Õisu kooli õpetaja H. Sein (1911–2002) rajas mõisapargi edelaserva oma kodu juurde iluaia ja endise kanala põllukividest vundamendile kiviktaimla. Lisaks põlispuudele kasvavad tema aias haruldased ida- ja kanada jugapuu, drüüas, naistepunalehine enelas, väike kikkapuu ja punane tamm, püramiidse võraga ja kuldkollaste võrsetega harilik elupuu 'Ellwangeriana Aurea' ja rippuvate okstega arukask 'Youngii'. Koos marjapõõsaste ja viljapuudega kasvab aias 52 taksonit puid ja põõsaid (2005).

Mõisasüdamest umbes kahe kilomeetri kaugusel kagus asub künkal von Siversite perekonnakalmistu, mida räsib 2005. aasta talvetorm. Kalmistut piirab madal maakividest aed tahutud väravapostidega. Säilinud hauatähiste seas on mustast graniidist hauasammas tuntud mineraloogile, botaanikule ja maadeuurijale A. G. von Schrenkile. Kunagisest metsapargist maantee ja rahula vahel on alles üksik lehis ($H = 30\text{ m}$; $\bar{Ü} = 213\text{ cm}$). Looduslikku järelkasvu on andnud siberi nulg, laialt levib väike igihali.

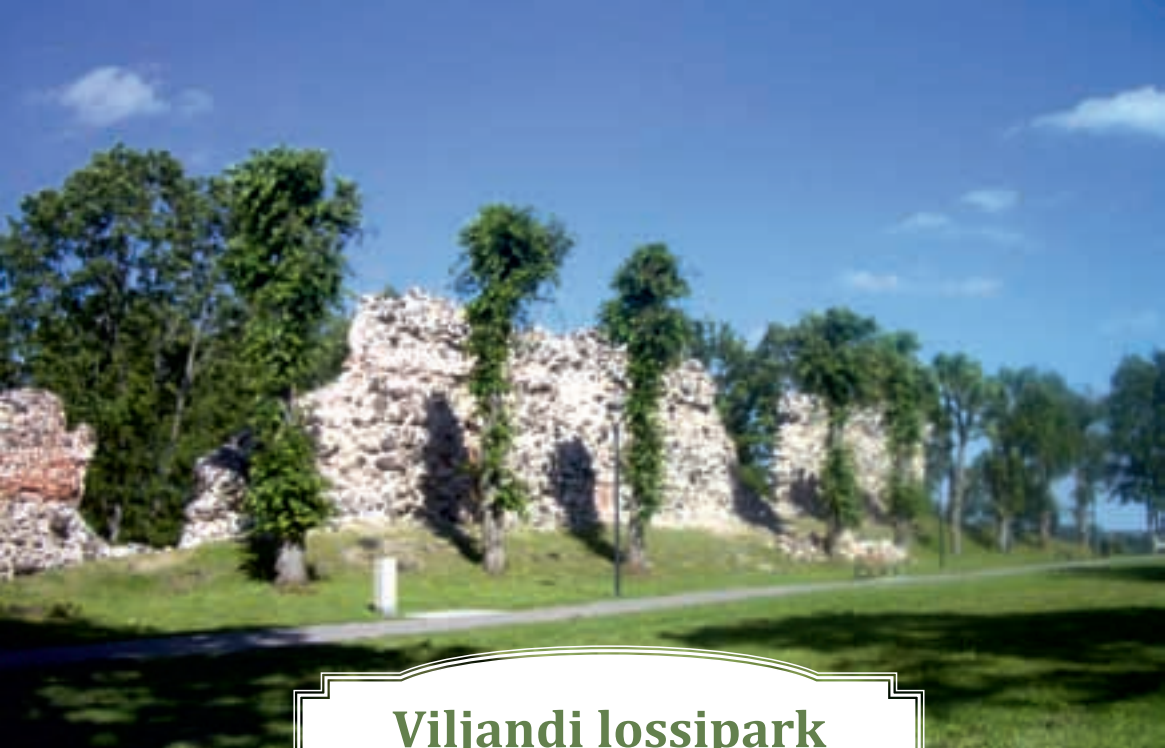
Pargis elavad kaitsealused nahkhiired: põhja-nahkhiir, suurkõrv, tiigilendlane, veelendlane ja pargi-nahkhiir ning tamme-kirjurähn ja hallpea-rähn. Pargis on naturaliseerunud väike igihali, kirju liilia, valkjäs mesiohakas ja väikeseõieline lemmalts.

Pargi väravas asub infotahvel. Õisu jõeoru matkarada (2,5 km) algab endise vesiveski juurest. Rajal on infotahvlid, osaliselt laudtee, trepid ja istepingid. Õisu järve kaldal on 8,5 m kõrgune linnuvaatlustorn.

Õisu mõisa omanikud olid aktiivsed, uuendusmeelsed ja vaimsete huvidega inimesed. Korraldatud mõisametsades kasvatati tollal moes olnud võõrliike. 1809. aastal külastas mõisa Aleksander I, selle mälestuseks püstitati monument, mis pole säilinud.

1890. aastatel rajati Viljandi-Mõisaküla kitsarööpmeline raudtee, mille teetamm on pargi lääneosas praegugi alles. Rongiliiklus toimus aastail 1895–1973.

Viljandi lossipark

*asub Viljandi linnas Viljandi maastikukaitsealal, ajalooliselt
Viljandimaal Viljandi kihelkonnas.*

Viljandi ordulinnus rajati eestlaste muinaslinnuse kohale kõrgele künkale 13. sajandil. 13.–14. sajandi vahetusel püstitati võimas konvendihoone. 16. sajandi alguseks väljaehitatud kindlus oli Eesti- ja Liivimaa silmapaistvamaid. Lisaks pealinnusele oli kaks eeslinnust. Linnusest põhja poole tekkis suur kaubalinn. Viljandi linnus purustati 1611. aastaks Rootsi-Poola sõdades. Rootsi kuningas Gustav II Adolf kinkis 1624. aastal Viljandi koos ümbrusega Jacob de la Gardie'le, mõisakeskus kujunes linna ja linnuse vahele. Põhjasõja järel kinkis keisrinna Jelizaveta Petrovna Viljandi mõisa M. Tšoglokovale, mõisale kuulusid ka linnusevaremed. Aastail 1860–1919 olid mõisa omanikud von Ungern-Sternbergid.

- ↪ *linnuse varemed*
- ↪ *rippsild üle oru*
- ↪ *Urikivi*
- ↪ *mälestuskivi 1223. a lahingule*
- ↪ *Pärimusmuusika Ait*

Mõisa neorenessanss-stiilis peahoone ürgoru veerul valmis 1880. aastal (arhitekt R. Pflug). Enamik arvukatest kõrvalhoonetest on ümber ehitatud. Eeslinnuse

loodeservale 18. sajandi II poolel ehitatud mõisa ait on ümber ehitatud pärimusmuusika keskuseks (arhitekt R. Mändmaa 2008). 18.–19. sajandil kasutati linnusevaremete kive linnas ehitusmaterjalina. Seetõttu on linnuse müüridest alles vähesed katked, säilinud on konvendihooned läänesein ja eeslinnuse väravatorn. Lossipargi põhjaosas paiknev Jaani kirik asub kunagise kloostri kiriku kohal (ehitatud 1466–1472); kirik purustati sõdades korduvalt. 1815. aastal valmis tänaseni säilinud hilisbarokne tornikiiver. Kirik suleti aastal 1950 ja muudeti kaubalaoks, aastail 1986–1991 hoone rekonstrueeriti ning pühitseti taas 1992. Tänapäeval on pühakoda kasutusel ka kontserdipaigana.

Viljandi lossipark asub Viljandi vanalinna muinsuskaitsealal. Park on looduskaitse all aastast 1958, selle pindala on 34 hektarit.

Mõisa härrastemaja ees oli ehisaed üksikute puudega, taga laskusid terrassid tiigini. Peahoonest edelas, linnuse põhjapoolsete eelkindlustuste alal paiknesid kobarana mõisa kõrvalhooned. 19. sajandi alguses oli lossivaremete ala lage, mõis kasutas seda karjamaana. Alles 1863. aastal said linnakodanikud mõisalt õiguse lossimägedes käia. Pargi kujundamine ja linnuse korrastamine algas 1893. aastal.

Suuremaid töid tehti Lossipargis 1920. ja 1930. aastail. Suure osa töödest tegid arestandid, kes said nii oma karistuse kestust vähendada. Istutati puid, pärna- ja tammealleed, rajati teed ja paigaldati pingid ning mõisaparki ehitati laululava. Linna pargiga ühendav sild üle vallikraavi rajati 1925. aastal. Lossi tänava ja esimese Kirsimäe vahele projekteeris silla J. Fuks. Kuigi nimekonkursi võitis Lossi sild, hakati seda rahva hulgas kutsuma ehitusaegse linnapea J. Varese järgi Varese sillaks. 1931. aastal paigutati Kaevumäelt üle 15 m sügavuse vallikraavi rippisild, mis varem asus Tarvastus. Mõisnik C. von Mensenkampff kinkis Riias 1879. aastal valmistatud malmist portaalid ja kandetrossid Viljandi linnale. 50-meetri pikkune sild rekonstrueeriti 1995. Aastail 1936–1938 oli lossipargis väike loomaaed hirvede, põdra ja faasanitega. Alates 2011. aastast parki rekonstrueeritakse – avatakse vaateid, kujundatakse puistut, korrastatakse teid, rajatakse valgustus, ehitatakse sillad Kirsimägede ja Kaevumäe vahele.

Lossipark asub Viljandi ürgoru veerul. Pargis on väga vaheldusrikas reljeef, oluline roll on varemotel ja sügaval asuval veepeegliil. Viljandi järvele avaneb kauneid vaateid pargi eri paigust. Lossimäed moodustuvad kolmest künkast: Kaevumäest ja kahest Kirsimäest, mille vahel on sügavad orud. Pargi lääneosas

asuvatest Huntaugu mägedest eraldab Lossimägesid järsunõlvaline Valuoja org. Pargi puistu on vabakujuline, looklevad teed kulgevad kindlustusrajatistel. Lossipargis on kaks väikest tiiki, neist üks on paisutatud Valuojale. Rippstillast üle oru asub Mõttetarga puiestee ehk Filosoofi allee, mille istutasid 1881. aastal Viljandi maagümnaasiumi poisid. 2009. aastal istutas alleele pärna president T. H. Ilves. Filosoofide allee juurde paigutati 1996. aastal Urikivi. Väliseestlasest skaudijuht Ü. Uluots lasi teha Viljandi kiviraiumistöökojas aukudega ohvikivi ja pühenduskiivi, millele on raiutud „Kalevipojast“ pärit värsid. Kaevumäel on väike mälestuskivi 1223. aastal peetud lahingu meenutuseks. Pargi loodeosas paljandub Kesk-Devoni Aruküla lademe pruunikaspunane liivakivi. 6,1 meetri kõrgune ja 21,3 meetri laiune paljand on looduskaitse all 1959. aastast.

Park on keskmise liigirikkusega, kokku kasvab seal 36 liiki puid ja põõsaid (2006). Peamised puuliigid on tamm, vaher ja pärn. Haruldasemad liigid on torkav kuusk, siberi ja hall nulg, vene lehis. Suurima Filosoofide alleel asuva pärna ümbermõõt on 321 cm.

Viljandi lossipargis elavad kaitsealused nahkhiired: põhja-nahkhiir, tiigilendlane, veelendlane, suurvidevlane, pargi-nahkhiir, suurkõrv, hõbe-nahkhiir, Brandti lendlane ja habelendlane ning kodukakk, raudkull, tamme-kirjurähn, hallpearähn ja väänkael.

Infotahvel asub II Kirsimäel kiige juures. Kirsimäel tegutseb Pärimusmuusika Ait ja kohvik, Kaevumäel asub vabaõhulava ja pingid.

Kalevipoeg ja Vetevaim

Viljandi järve ääres võistlesid Kalevipoeg ja Vetevaim kiviviskamises. Vetevaim suutis kivi visata Võrtsjärve kaldale, Kalevipoeg aga lennutas oma kivi Peipsi äärde välja.

Kirik järve põhjas

Järve kaldal seisnud kord kirik, mis vajunud järve, kui seitse venda pühapäeval korraga kirikusse läinud.

Vaata ka aeropanoraamfotot (autor J. Tammet): http://pano.coptercam.ee/viljandi_linnus/.

Olustvere mõisa park

*asub Viljandi maakonnas, ajalooliselt Viljandimaal
Suure-Jaani kihelkonnas.*

Olustvere mõis rajati 16. sajandi keskel. Alates 1624. aastast kuulus Olustvere J. de la Gardie'le, kes pantis selle 1632. aastal V. Schillingile. Aastal 1668 müüdi mõis J. von Schlippenbachile. 1742. aastal läks mõis abielu kaudu von Fersenite perekonna valdusse, kes olid mõisa omanikud võõrandamiseni 1919. aastal. Samal aastal anti mõis rendile Viljandi Eesti Põllumeeste Seltsile ja Viljandi Maakonna valitsusele, 1920. aastal asus mõisahoonesse Eesti Aleksandri Põllutöökool, erinevate nimede all tegutsenud kool kolis 1985. aastal uude hoonesse.

- ↪ säilinud terviklik mõisakompleks
- ↪ pandus
- ↪ tiikidesüsteem
- ↪ Krahviallikas
- ↪ rohkelt säilinud väikevorme
- ↪ Eesti pikimad alleed
- ↪ mälestuskivi J. Adamsonile
- ↪ Armastuse tamm

Olustvere mõis paistab silma oma arhitektuuri ja hästi säilinud tervikliku ansambliga. Esinduslik mõisakompleks on välja ehitatud N. P. von Fersenil ajal, kolme aastakümne jooksul alates 1884. aastast. Kahekorruseline väga liigendatud historitsistlik peahoone valmis 1903. aasta paiku (arvatav arhitekt Inglismaalt

A. MacPherson). Graniidist sokliga hoone esimene korrus on punastest tellistest, teine korrus kaetud pritskrohviga, viiluotsad on ehitatud vahvärktehnikas. Iseloomulikud on sammarsõdud. Moodsas majas oli telefon, elekter, keskküte ning veevarustus. 19. sajandi keskel valminud valitsejamaja (varasem härrastemaja) ehitati 1920. aastail ulatuslikult ümber. Stiilsed maakividest ja tellistest kõrvalhooned paiknevad funktsionaalsete rühmadena pargist kagus ja edelas. Tähelepanuväärsed on viinavabrik (1864), härjatall, punastest tellistest karjaõu koos meierei ja värvatega ning suur ait (19. sajandi keskepaik). 1913. aastal valmis tahutud maakivist ait-kuivati, mis oli esimene elektrifitseeritud ja automatiseeritud ait-kuivati Baltikumis. Ansambliisse kuulub 29 hoonet ja rajatist. Endise viljapuuaija kohale ehitati 1985. aastal uus hoone: Eesti pikim koolimaja (arhitekt K. Karu).

Härrastemaja koos kõrvalhoonete ja pargiga on muinsuskaitse all. Park on looduskaitse all aastast 1959, selle pindala on 10,2 hektarit.

Park rajati 19. sajandi keskel. Esialgne väike park oli korrapärasest stiilis, sellest on säilinud vanad pärnad, tammed ja jalakad. 1903. aastal kujundati park kuulsa aiarahitekti G. Kuphaldti projekti järgi ümber inglise stiilis. Vabakujuline maastikupark eraldas eluhooned majandushoonetest. Viljapuuaias oli suur triiphoone, kus kasvas palju eksootilisi taimi. 1976. aastal parki rekonstrueeriti K. Lootuse projekti järgi. 2008. aastal tiigid korrastati ja puhastati.

Olustvere park on Polli (1880), Kehtna (1890), Lohu (1885) ja Oru (1889–1901) parkide kõrval üks paremini säilinud G. Kuphaldti kujundatud mõisaparke.

Olustvere on Eesti üks silmapaistvamaid maastikuparke. Park on üles ehitatud kahele ringteedega piiratud väljakule, mis on orienteeritud peahoone kahele fassaadile. Varasemal väiksemal esiväljakul on äärtel – idafassaadi ja vana peahoone vahel – neli ringikujuliselt isutatud pärnade ja saartegruppi. Suur ringtee peahoone pargifassaadil läbib avatud ja suletud alasid, luues valguse ja varju mängu. Puudegrupid selle ääres on valitud võra kuju ja värvi järgi. Looklevad pargirajad lähevad piirdemüüri läheduses üle sirgeteks alleedeks. Peasissepääsu ees on tahutud maakividest terrass-pandus, mille ees avar muruala. Peahoone kolmel küljel on uhked lilleklumbid, ühe keskel ehisvaas. Pargi idaosas on neli kanalitega ühendatud tiiki. Nende kaldad on osalt maakividega kindlustatud, tammide ülevoolud on tahutud

kiviplokkidest, nagu ka graniitplokist ühe võlviga sild talli ees kraavil. Suurimas tiigis on kolm saart, mida ühendavad omavahel sillad. Majandushoonete peegeldused vees loovad kauneid vaateid. Nn Krahvi allikas tiigi kõrval on ümbritsetud graniitkivist raketisega. Pargis on rohkesti väikevorme: vanad kivipingid, metallist varikatuse ja vändaga kaev, väike plekk-katusega allikapaviljon, sepsipiire truubil, madalad graniitpostid, mõisa nimega graniittulp. Park on kolmest küljest piiratud maakividest müüriaga, mille vahel punastest tellistest laotud postid. Kõigi sepsivärvate postid on tahatud graniitplokkidest. Osaliselt on piirdeks kivipostide vahel metallaed. Olustvere alleed on Eesti ühed pikimad, teed on palistatud kokku umbes 8 km ulatuses. Pärna-, tamme- ja vahtraallee Paia-Viljandi maantee ääres on 4,2 km pikk. Suure-Jaani ja raudteejaama suunduv puiestee on 900 meetrit pikk. Koolimaja juures on õpetaja ja rahvusliku liikumise tegelase J. Adamsoni (1824–1879) mälestuskivi, mille juures kasvab neli tamme Eesti Aleksandrikooli, Eesti Aleksandri Alampõllutöökooli, Olustvere Põllumajandustehnikumi ja Sovhoostehnikumi mälestuseks.

Park on väga liigirikas, seal kasvab 104 taksonit puid ja põõsaid (2006). Peamised puuliigid on vaher ja pärn. Haruldasemad liigid on alpi seedermand; kanada ja torkav kuusk; rumeelia ja valge mänd; harilik ebatsuuga; siberi, palsami- ja valge nulg; ida-jugapuu; hall ja mandžuuria päklikipuu; punane tamm; lääne- ja läiklehine pärn; roheline saar; amuuri korgipuu; harilik pöök; mägi-, põld-, tatari ja ginnala vaher; soome pihlakas; pooppuu; katavba rododendron; läikiv hõbepuu jt. Armastuse tammeks kutsutava vana kaheharulise tamme ümbermõõt on üle 6 meetri.

Parklas paikneb suur infotahvel. Mõisa üüritakse välja pidulikeks sündmusteks, seminarideks ja konverentsideks. Härrastemajas tegutseb turismikeskus, muuseum ja kohvik. Viinavabrikus on keraamika- ja klaasikoda, valitsejamajas lapikoda, teenijatemajas käsitöökoda, magasiadas leivakoda. Ühes tallis on V. Luha ainulaadne miniatuursete puuhobuste kollektsioon. Peahoones on I. Tilga topistekogu ja L. Vene vanamööbli kollektsioon.

Täiendav teave: <http://www.olustveremois.ee/>

1978. aastal leiti aednikumaja lähedalt ehitustööde käigus kaks suurt hõbeaaret: 728 eri maadest pärit münti 9.–11. sajandist ja 6849 münti 14. sajandi III veerandist. Arheoloogilistel kaevamistel aastail 1979–1985 uuriti läbi rauaaegne asulakoht I aastatuhande esimesest poolest, kus elati 17. sajandini.

Legende Olustvere Fersenitest loe siit: <http://www.olustveremois.ee/index.php?pg=8>

Vaata ka panoraamfotot:

<http://www.foto360.ee/turism/olustvere/index.php?src=ees>

Vana-Antsla mõisa park

asub Võru maakonnas, ajalooliselt Võrumaal Urvaste kihelkonnas.

Mõisa mainiti esmakordselt 1405. aastal kui von Uexküllidele kuulunud vasallilinnust. Sajandite jooksul oli mõisal palju omanikke. 1656. aastal jagati mõis D. von Löwensterni poegade vahel kaheks – Vana-Antslaks ja Uue-Antslaks. 1883.

- ↪ *ümmargune kärnerimaja*
- ↪ *tiikidesüsteem*
- ↪ *tammik*
- ↪ *rohkest põõsaid*

aastal ostis Vana-Antsla mõisa G. von Ungern-Sternberg, kelle valdusse jäi mõis kuni võõrandamiseni. 1921. aastal asus mõisahoones Urvaste kõrgem algkool, aastail 1928–1943 töötas hoones Vana-Antsla Kodumajanduskool. 1944. aastast eri nimede all tegutsenud põllumajandusharidust andnud kool kannab praegu Vana-Antsla kutsekeskkooli nime. Kool kolis 1991. aastal uude õppehoonesse, härrastemaja jäi lõplikult tühjaks 2004. aastal.

Antsla jõe ja Vastsekivi oja vahel asunud vasallilinnus purustati 17. sajandi algul sõdades. Mõisa peahoone ehitamisel 18. sajandi keskpaigas kasutati arvatavasti ära varasemate hoonete osi. 19. sajandi alul pikendati ühekordset hoonet lääne poole, sajandi teisel poolel ehitati kahekordne tiibhoone maja idaotsa, muutes samas

ka selle väliskujundust. Kõrge sokliga härrastemajale lisati sammasrõdu. Mõisa peahoone sai tugevalt kannatada 1919. aastal, kuid see taastati 1920. aastate alguses endisel kujul. Vana-Antsla mõisaansambel oli üks hooneterohkemaid ja suurejoonelisemaid Võrumaal. Rohketest ümberehitatud kõrvalhoonetest on hästi säilinud 18. sajandi II poolel ehitatud valitsejamaja ja viie kaaravaga ait ning 19. sajandi I poolest pärinev pikk kaarakendega tall. Tõllakuur on ümber ehitatud võimlaks. Ümmargune kärnerimaja, mida on nimetatud ka pudelimajaks ja õunaaidaks, on Eesti mõisaarhitektuuris ainulaadne. Koonuskatusega tornilaadsel hoonel on väikeseruudulised aknad ja ukse ees sambad.

Peahoone koos kõrvalhoonete ja pargiga on muinsuskaitse all. Park on looduskaitse all aastast 1958, selle pindala on 13,1 hektarit.

Park rajati 18. sajandi lõpul. Peahoonet ümbritses ehisaed. 19. sajandi keskel laiendati vabakujulist parki põhja poole ja lõunasse. 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses kujundati park ümber ja sinna istutati võõrpuuliike. Pärna-tamme puistu istutati 19. sajandi lõpus rajatud suure korrapärase teedevõrguga aiandi

kaitseks. 20. sajandi II poolel täiendati ja hooldati parki pidevalt (tehnikumi õpetaja L. Kuppari eestvõttel).

Pargi südamik koos peahoonega asub keskaegse kindluse kohal, mida piirab hobuserauakujuline ojast paisutatud tiik – Kõvvõrjärv. Ida pool on kunagisest vallikraavist kujundatud kaks tiiki. Sissesõidutee üle kivisilla lõpetavad kõrged valged väravapostid. Peahoone ees asub ovaalne ringtee, muruplatsi ilmestavad püगतud elupuud. Kõrvalhoone ja tiigi vahel on purskkaevu alus. Pargi keskel paikneb ringteega ümbritsetud kivist terrass. Sillakesed ühendavad vanemat pargiosa tiigi ümber asuva vabakujulise pargi ja tiigisaarega. Vee piiril ja pargis looklevad romantilised teerajad läbi looduslike pargiaasade ning seal paiknevad ka istumiskohad. Pargi lääneservas kasvab 90–95 aastat tagasi rajatud tammik. Kärnerimaja juures on osaliselt säilinud aiandit piiranud punane telliskivimüür. Valitsejama ja aida vahel on katusekividega kaetud madal maakivimüür, millel on kõrged tellistest laotud postid. Mõisast suundub kirdesse umbes 1,8 kilomeetri pikkune tammeallee Uue-Antsla pargini. Madalates kohtades on istutatud tamme asemel hõberemmelgat. Tamme-pärna allee suundub loodesse mõisnike matmispaika, nn kabeliparki.

Park on väga liigirikas, seal kasvab 112 taksonit puid ja põõsaid (2006). Peamine puuliik on tamm. Pargis on rohkesti erinevaid põõsaid, mis pole vanades parkides kuigi tavaline. Tiigi ääres kasvab eri liiki pajusid, põhjaosas rohkesti lehiseid. Haruldased liigid on hilistoomingas, punane leeder, juudapuulehik, himaalaja hortensia, siberi (H = 23 m) ja Mayri nulg (Ü = 50 cm) jt. Suurim puu pargis on tamm (Ü = 643 cm).

Pargis elab kaitsealune tamme-kirjurähn ning nahkhiired: põhja-nahkhiir, veelendlane, suurkõrv, tiigilendlane, pargi-nahkhiir ja kääbus-nahkhiir.

Kuningapoja tammed

Pargi vanimaid ja võimsamaid tammesid endise tollakuuri/võimla taga tiigi ääres astangul kutsutakse Rootsi kuninga või Kuningapoja tammedeks. 1601. aastal peatus Rootsi-Poola sõja ajal linnuses Södermanlandi hertsog, hilisem kuningas Karl IX. Tema abikaasa tõi ilmale poja, kellele pandi nimeks Carl Philippe. Poja sünni auks olevatki isa tammed istutanud.

Rootsi tamme

Siin Vanamõisan küll om Rootsi tamme istutedu. Kats rootsi tammõ ja Pätsi tamm om istutedusinna kooli otsa. Koolimaja mant alla minna, säält lätt kivitrepp alla, sääl om suure Rootsi tamme.

EFA I 21, 29 (2) < Urvastõ khk, end Vana-Antsla moonamaja < Liinamäe k – K.Tamm < Salme Jeeger, s. 1915 (1997)

Maa-alune käik

Pudelimajast pidi minemä maa-alune käik lossi puude ja järve alla välja.

EFA I 21, 31 (1) < Urvastõ khk, end Vana-Antsla k – K.Tamm < Asta Kender, s. 1932 (1997)

Orjade kaevatud

Tehnikumi järv olevat orjade kaevatud, niimoodi räägib rahvasuu.

RKM II 135, 620 (7) Urvastõ khk, Antsla I. I S.Koolmeister < Peeter Zimmer, 70 a (1961)

Räägitakse, et Vana-Antsla mõisnik Leimüster (K. von Loewenstern) olnud puulvaimu või nõia sarnane – lennanud öösel ringi, võidelnud virvalistega. Koos Karula Krootiga (von Groet) tõmmanud Ähijärve peale mõisatevahelise piiri.

Mõniste mõisa park

asub Võru maakonnas, ajalooliselt Võrumaal Hargla kihelkonnas.

Vanimad teated mõisa kohta pärinevad 1542. aastast. Mõis kuulus mitu sajandit von Uexküllide perekonnale. 1765. aastal ostis mõisa H. von Kosküll. 1826. aastal müüdi mõis von Wulffidele, kes olid selle omanikud 1919. aasta võõrandamiseni.

↪ tamme-, pärna-, nulu- ja lehiseringid

Kaunis klassitsistlik peahoone purustati Vabadussõja ajal. Regulaarset esiväljakut ümbritsenud kõrvalhooned on kõik hävinud.

Park on looduskaitse all 1958. aastast, selle pindala on 14,6 hektarit.

Mõniste park rajati 1840. aastatel. Vabakujulist parki täiendati 19.–20. sajandi vahetusel. Peahoone ees oli avar üksikute puudega esiväljak. Vaade loode suunas Mustjõe ürgorule oli avatud. Tagaväljakul oli keerukas vabakujuline teedevõrk ja dekoratiivpõõsad. Pargi oluline osa on ülespaisutatud 2,3 hektari suurune Mõniste

järv. Härrastemaja juurest avanes maaliline vaade: puud olid istutatud värvilt ja vormilt kontrastsete rühmadena, tammed peahoonele lähemale, lehised järve poole. Tumedamad okaspuud – nujud ja kuused – olid istutatud üle järve asuvasse tiheda puistuga parkmetsa, et luua tausta veepeeglile. Mõisast lähtusid kolmes suunas tamme-pärna alleed. Lõunasse suunduv allee on osaliselt säilinud. Parki rekonstrueeriti 21. sajandi algul: järve süvendati ja selle kaldaid puhastati, istutati juurde rohkesti puid ja põõsaid.

Kunagise peahoone asukohal on avar aas. Pargi planeering ei ole hästi jälgitav, kuid ringikujuliselt istutatud tamme-, pärna-, nulu- ja lehisegrupid on osaliselt säilinud.

Park on keskmise liigirikkusega, seal kasvab 44 liiki puid ja põõsaid (2006). Peamised puuliigid on kask, pärn ja tamm, okaspuudest lehis, lisaks siberi nulg, alpi seedermand ja kuusk. Endise peahoone ümber on ohrtrasti võõrpuuliike. Järve ääres kasvab remmelgaid, liigniiskel alal on valdav sanglepp. Mitmed põlised puud on saavutanud silmapaistva kõrguse – lehised ja siberi nulu grupid pargi kaguosas.

Pargis elavad kaitsealused nahkhiired: põhja-nahkhiir, veelendlane ja pargi-nahkhiir.

Võru-Valga maantee ääres, teede kolmnurgas pargist loodes asub betoonist monument: neli kännul turnivat karu (1953). See on üks kolmest Eestis tänaseni algsel asukohal säilinud stalinistlikust teeskulptuurist.

Mõniste järve tekkimine

Mõniste järv on kaevatud 1835. a. ja on praegu 121 aastat vana. Seitse valda oli kaevamas seda järve. Järv kaevati Mõniste paruni käsul mõisa parki. Järv on praegu säilinud.

RKM II 53, 110 (2) < Hargla khk. - Malle Reisma < Miili Tammepuu, s. 1890 (1956) http://www.folklore.ee/lepp/hargla/?sel_id=2

Mõniste mõisa ehitamine

Kui sakslased meie maale tulnud, ehitanud nad endile lossid. Kellel olnud kõige ilusam, see olnud teistest tähtsam. Sel ajal lasknud ka vana Mõniste härra endale lossi ehitada. Et tema loss teistest lossidest ilusam saaks, selle tarvis lasknud ta igal oma valla peremehel iga päev kolm toopi rõõska piima tuua. Piimaga tehtud siis lubi, millega seinad valgeks lubjatud. Kohale, kuhu loss ehitati, kaevatud sügav haud, mille põhja pandud katlatäis raha. Töömehed pidanud aga ilma palgata tööd tegema, mõni saanud õhtul veel soolast. Siis täidetud haud tammepalkidega

ja ehitatud loss peale. Lossi seinad saanud küll valged, aga akna piidad, mis pärapoole tehtud, ei saanud nii valged kui seinad. Talv tulnud peale ja lehmad ei andnud enam piima, millega oleks saanud lupja valgeks teha. Mõnikord põleb raha lossi all ja ajab sinist suitsu välja. Mõniste mõisa ligidal olnud rahakelder. Keldri võti olnud härra kirjutustoa seina peal. Keegi aga ei näinud, et võti seal on. Ühele vaesele saunamehele, kellel midagi muud varandust ei olnud kui valge kits, kes tema igapäevane seltsiline olnud, näidatud kord unes: "Mine mõisahärra juurde tööd paluma! Vaata läbi vasaku kuuesiilu, siis näed ühte võtit. Võta see härra nägemata ära ja mine tuleva laupäeva öösel mõisast põhja poole metsa. Seal näed rahakeldrit. Keera uks lahti, siis võid raha võtta nõnda palju kui soovid. Kitse pead aga välja jätma, ja kui sisse lähed, ei tohi tagasi vaadata." Mees teinud nõnda, kuidas kästud. Saanudki siis ühe võtme. Laupäeva õhtul läinud ta oma valge kitsega juhatatud paika. Niipea kui mees metsa saanud, pragisenud maa ja suur kelder tulnud nähtavale. Mees keeranud keldriukse lahti ja, vaata imet, keldris olnud pütid raha täis, kõik ilma kaanteta. Vaadanud enne aga tagasi, kas kits on veel seal. Näinud, et suur hall hunt tulnud ja tahtnud tema kitse ära murda. Mehel olnud kitsest kahju ja läinud seda päästma. Niipea kui mees keldrist välja tulnud, läinud kelder kõlinal maa alla tagasi. Võti karanud kangest raputamisest eest ära. Mees võtnud võtme, heitnud selle ühe kase latva ja tulnud siis oma valge kitsega koju. Teisel päeval läinud võtit ära tooma, aga võtit ei olnud enam kaseladvas. Üksnes kask kasvab veel selle koha peal, mets on kõik maha raiutud. Võtit näikse ka mõnikord kaseladvas rippumas. Läheb keegi seda ära võtma, siis kaob ta jälle.

EvV² 22/3. - Üles kirjutanud O. Leegen Rõugest, Kõrgepalu v-st.

Rõuge mõisa park

asub Võru maakonnas, ajalooliselt Võrumaal Rõuge kihelkonnas.

↪ *mõisaaegsed kalatiigid* Esimesed teated mõisa kohta pärinevad aastast 1544. Sajandite jooksul vahetas mõis korduvalt omanikke. 1815. aastal ostis mõisa K. H. C. Samson von Himmelstjerna. 1920. aastal mõis riigistati, kuid seda pidas kuni 1939. aastani F. O. E. Samson von Himmelstjerna.

↪ *Kaarnakivi*

↪ *rohkest okaspuid*

↪ *üle 30 m lehised*

Mõisa peahoone hävis Vabadussõja ajal, säilinud on vaid kahekordne historitsistlik härrastemaja pargi idaservas, mis ehitati 1912. aastal suvemõisaks. See kandis nime villa Sonneck. Hoone põles 1918. aastal, hiljem ehitati see tundmatuseni ümber. 1950. aastail asus seal sovhoosikeskus. Renoveeritud suvemajas on tänapäeval Rõuge noortekeskus. Kõrvalhooned paiknevad pargist kaugemal ning on samuti ümber ehitatud või hävinud.

Park on looduskaitse all aastast 1959, selle pindala on 6,5 hektarit.

Rõuge pargi lasi rajada mõisnik H. C. O. Samson von Himmelstjerna aastail 1895–1898 inglise stiilis. Pargi asukoht Rõuge ürgoru serval valiti taotluslikult kohale, kust avaneb vaade kolmele järvele ja kirikule. Park kujundati mõisahoonde ümber suhteliselt avatud alale. Puistu istutati tihedana, et eraldada pargi äärealadele jäävaid majandushooneid härrastemajast. Oluline oli pargi siluett maastikus, vaade teiselt poolt orgu kiriku juurest. Mitmesugused pargirajatised ja vabakujuline teedevõrk on hävinud. Ürgoru nõlva all asusid mõisa kalatiigid, mis on tänapäeval korrastatud.

Park on tiheda puistuga ja metsapargi-ilmeline. Pargi keskosas asub suurem välu. Süvemõisa juures on põhjaveetoimeline tiik. Eri puuliigid on istutatud kontrastsete gruppidenä. Leidub tamme-, pärna- ja lehisesalusid ning okaspuuderühmi. Põõsaid on vähe. Pargi edelaosas paikneb tammik, mille alusmetsas on peamiselt kuused. Rõuge mõisa park on korrastatud (projekti autor R. Randoja-Muts). Tiigi lähedal on kirjanik Juhan Jaigi (1899–1948) mälestuseks püstitatud skulptuur „Kaarnakivi“ – pronksist rongapesa 3,5 m kõrguse graniittahuka otsas (skulptor T. Kirsipuu, 1999).

Park on liigirikas, seal kasvab rohkem kui 43 liiki puid ja põõsaid (2006). Peamised puuliigid on tamm, pärn ja arukask, rohkesti on kuuskesid. Märkimisväärne on okaspuude rohkus – palsami- ja siberi nulud; euroopa ja vene lehised. Võõrliikidest

kasvab pargis veel ginnala vaher. Silmapaistvad on üle 30 meetrise kõrgusega lehiste grupid. Suurimate mõõtetega on pärn (Ü = 305 cm), tamm (Ü = 356 cm), euroopa lehis (Ü = 286 cm) ja siberi nulg (Ü = 234 cm).

Pargis kasvab kaitsealune kahelehhine käokeel.

Kunagise viinaköögi lähedal asub Liivi lahe ja Peipsi järve veelahe. Haanja kõrgustiku pinnamoest tingituna voolab vesi eri suundadesse ja jõed suubuvad lõpuks eri veekogudesse.

Kaarnakivi

J. Jaigi järgi

Kaarnakivike, nagu paljud juba teavad, on üks niisugune kivike, mis annab inimesele kõike, kui inimene selle leiab ja oskab sellega targalt talitada. Sinna on juba lõpmatu hulk aega tagasi, kui olin karjapoiss ja minul oli naabriks karjapoiss Junts. Tema kõneles, et oli leidnud kord tõelise kaarnakivi.

See lugu sündinud nõnda. Karjamaa lähedalt, kõrgelt männiladvalt leidnud Junts kaarnapesa. Junts oli kuulnud, et kaaren vahel munade asemel pessa munasarnase kaarnakivikese on munenud, mis kõik su soovid täidab. Seda kivikest lootnud nüüd ka Junts enesele.

Aga ega kaarnakivikest või otsekohe pesast välja võtta. Selle peab võtma just pärast haudumist. Roninud siis Junts pesa vaatama. Sääl olnud kolm muna, üks neist teistest raskem. Hõõrunud Junts seda kivikest peos ja mõtelnud, et tuleks mulle nüüd ette kadunud püksinööp, ja juba olnudki pükstel uus nööp ees. Siis olnud Juntsil selge, et tegu oli tõelise kaarnakiviga. Junts rõõmustanud väga ja viinud kivi emale ja öelnud, et see pole päris küps kaarnakivi. Sellega saavat vaid väikesi asju teha. Siis võtnud ema kivikese peo peale, hõõrunud seda ja lausunud: „Kivike, kivike, anna ühe korraga kõik, mis sa anda võid, siis jätame su rahule.“ Kohe ilmunudki emale pihku paar peotäit kuldraha, kivike aga kadunud ära, nagu poleks teda olnudki.

Väimela mõisa park

*asub Võru maakonnas, ajalooliselt Võrumaal Põlva kihelkonnas.
Park paikneb Alajärve kallastel.*

Vanimad teated mõisa kohta pärinevad 1590. aastast. Sajandite jooksul oli mõisal mitmeid omanikke. 1791. aastal ostis mõisa O. J. M. von Richter. 1870. aastal müüdi mõis von Loewenitele, kelle kätte jäi see kuni 1919. aasta võõrandamiseni. 1920. aastal anti mõis Võru Põllutöökoolile, mis nimetati ümber Väimela põllutöökooliks. Eri nimede all tegutsenud õppeasutuses koolitati põllumajandusspetsialiste. Alates 1999. aastast kasutab mõisahooneid Võrumaa Kutsehariduskeskus.

- ↪ *maakividest ja tellistest laut ja vankrikuur*
- ↪ *terrassid*
- ↪ *painutatud pärnadest allee*
- ↪ *von Lowenite kabeli varemed*

19. sajandi algul ehitati välja varaklassitsistlik mõisaansambel. Ühekordne peahoone ehitati 1802. aastal. Härrastemaja fassaadid on liigendatud, hoone tagakülje terrass-trepi külgedel on väljaehitised. Aastail 1870–1875 ehitati peahoonele teine korrus. Härrastemaja ning sellega kaarjate müüride abil ühendatud kolmekorruselise kellatorniga valitsejamaja ning teenijatemaja

moodustavad auhoovi. Nii peahoone kui ka tiibhooned olid rikkalikult kaunistatud. Klassitsistlikud kaunistused on paremini säilinud tiibhoonetel ja kaaravadega müüridel. Peahoone põletati maha 1919. aastal, kuid taastati historisistlikuna 1922. aastal. Pärast teistkordset põlemist 1950. aastal taastati hoone praegusel kujul. 1952. aastal viidi õppetöö arhitekt A. Matteuse kavandatud uude koolimajja Alajärve teisele kaldale. Kaugemal ääristavad auringi sarnased kaaristuga ait ning tall-tõllakuur. Enamik mõisa stiilsetest kõrvalhoonetest on säilinud algkujul, paarkümmend majandushoonet paiknevad mõisasüdamest põhja pool. Ilusaimad neist on maakividest ja punastest tellistest laut (1882) ja vankrikuur (1885).

Peahoone koos kõrvalhoonete ja pargiga on muinsuskaitse all. Park on looduskaitse all aastast 1958, selle pindala on 7,6 hektarit.

Park on rajatud 18. sajandi II poolel regulaarstiilis. Esiväljakul paiknes südamekujuline sissesõidutee. Härrastemaja ja järve vahele oru nõlvale kujundati terrassid, mida liigendasid pea- ja kõrvalteljed. Peahoone tagaküljelt kõrgelt terrassilt laskus alla lai kivitrepp, mille külgedel olid suured vaasid. Veel 1980. aastail kaunistasid terrasside külgi lillebordüürid. Painutatud pärnades allée eraldas osaliselt tagaväljakut järvest, kuid põhiliselt lage kallas avas vaate veepeeglile. J. C. von Loeweni ajal 19. sajandi lõpus täiendati parki vabakujuliste puudegruppidega järve ääres ja kõrvalhoonete vahel ning istutati kabeli juurde lehiseid. 1952. aastal rajati Alajärve vastaskaldale lagedale põllule ehitatud koolimaja ümber park (kavandaja H. Lätt). 2011. aastal parki rekonstrueeriti, säilitades õõnsustega puud nahkhiirtele elupaikadeks; lisaks korrastati pargiteid, treppe ja silda ning istutati puud allée täienduseks.

Väimela park koosneb vanemast ja uuemast osast. Alajärvest põhja pool on mõisaaegne park, lõuna pool tehnikumiaegne pargiosa. Hoonete lähedal on kujundus regulaarne, kaugemal vaba. Hooned moodustavad pargiga terviku. Härrastemaja esiväljak on piklik sissesõiduteega ümbritsetud muruala. Vana pargi keskosas paiknevad trepid ja maakivist laotud müüriaga kindlustatud astang. Peahoone taga suundub järve poole läänepärna-allee, järve kaldal on pärnaallee. Pargi teedevõrk on ebakorrapärane. Karjaõue piiravad kuni 2,5 m kõrgused maakivi- ja tellisemüürid (ehitatud 19. sajandi II poolel). Koolimaja ees on elupuuekk ning sealselt lipuväljakult lahknevad teed kiirjalt, hoone taga on ringteega ümbritsetud üksikute puudega muruväljak, mida omakorda poolitab sirge tee.

Pargi ajalooline osa on liigivaene, kokku kasvab seal 111 taksonit puid ja põõsaid (2006). Põhipuuliigid pargis on vaher, tamm, sanglepp ja pärn. Vanemas osas on üksikuid suuri okaspuid: siberi nulge, harilik ebatsuugasid ja alpi seedermande. Nooremas osas on palju eri okaspuude vorme ja liike, rohkesti on palsaminulge. Pargis on rohkesti erinevaid põõsaid. Suurimad puud on tamm (Ü = 400 cm), hilispappel (Ü = 364 cm) ja hõbehaab (Ü = 307 cm), silmapaistvate mõõtmetega on ka palsaminulg (H = 24,5 m, Ü = 118 cm), mäginulg (H = 7 m, Ü = 45 cm) ja värdnulg (H = 13 m, Ü = 138 cm).

Matusaare metsas väikesel künkal Alajärvest lõunas asub von Loewenite perekonnakalmistu. 1875. aastal ehitatud kabeli purustasid enamlased 1919. aastal. Omapärane historitsistlik punasest tellisest ja maakividest templitaoline kabel on varemetes.

Pargis kasvab kaitsealune vahelmine lõokannus ning elavad nahkhiired: põhjanahkhiir, veelendlane, tiigilendlane, pargi-nahkhiir, suurvidevlane ja kääbusnahkhiir.

Alajärve ääres on umbes kahe kilomeetri pikkune matkarada koos infotahvlite ja infomajakesega.

Väimela Alajärv on loode-kagu suunaline piklik orujärv, mille pindala on 7,8 hektarit. Mäejärv ja Alajärv on ühendatud, väljavoolav oja viib vee Võhandu jõkke.

Toapoiss, kes kaardimängus mõisa võitis

Matussaare metsas kunagises mõisnike matusepaigas puhkavat mõisahärra kõrval ka tema toapoiss, kes pärimuse kohaselt olevat härra poolt kaardilauas mahamängitud mõisa järgmises mängus tagasi võitnud.

Üks Väimela mõisnikest olevat kirgliku mängurina oma mõisa välismaal kaardilauas maha mänginud. Kui võitja tuli mõisat üle võtma, hakati uuesti mängima. Härra pani mängima ka nutika toapoisi, kes kõigi üllatuseks mõisa tagasi võitis ja teenis lisaks pataka rahagi. Tänutäheks sai too eluaegse ülalpidamise ja matusekoha härraste kabelis. Seda kinnitavat ka ähmased kirjad hauakivil.

